

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Бєлова О. Б.

ПРОПЕДЕВТИКА МОВЛЕННЄВИХ ПОРУШЕНЬ

Навчально-методичний посібник

Кам'янець-Подільський
2017

УДК 376-056.264(075.8)
ББК 74.37я73
Б 43

Рецензенти:

Конопляста С. Ю., доктор педагогічних наук, професор кафедри логопедії факультету корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Гаврилова Н.С., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Куб'як Н. І., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи, Черновецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Рекомендовано вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
протокол № 5 від 27.04.2017 р.

Белова О.Б.

Б 43 Пропедевтика мовленнєвих порушень: навчально-методичний посібник.—
Кам'янець-Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140 с.

Посібник "Пропедевтика мовленнєвих порушень" є навчально-методичним комплексом, що забезпечує вивчення відповідної дисципліни і розроблений для студентів спеціальності 01 "Освіта", спеціальності 016 "Спеціальна освіта", за освітньою програмою "Логопедія. Спеціальна психологія". Включає у себе навчальну і робочу програму, плани практичних і лабораторних занять, завдання для самостійної роботи. Okремо винесено питання поточної перевірки і підсумкового контролю як теоретичного так і практичного спрямування, дається список рекомендованої літератури.

УДК 376-056.264(075.8)
ББК 74.37я73
© Белова О.Б., 2017

ПЕРЕДМОВА

Перед майбутніми фахівцями, у сучасний період життя, висуваються нові вимоги, що розкривають їх професійну компетентність: вміння творчо мислити, самостійно здобувати науково-методичну інформацію, орієнтуватись у просторі наукових досліджень, адаптовувати та впроваджувати нові методи роботи з розвитку мовлення та завчасно попереджувати порушення мовлення у дітей раннього віку. Навчальна дисципліна "Пропедевтика мовленнєвих порушень" формує у студентів загальні уявлення про структуру мовленнєвого апарату (центрального та периферичного відділів), що забезпечують повноцінну роботу мовлення; причини порушення мовлення у дітей та їх попередження.

Курс покликаний систематизувати знання, вміння і навички студентів з даної проблематики, що забезпечує формування у них відповідного рівня готовності до засвоєння навчальних дисциплін таких як "Спеціальна методика розвитку мовлення", "Загальна, вікова та педагогічна логопсихологія", "Логопедія".

У навчально-методичному посібнику розглянуто основні положення курсу і питання, які студенти мають засвоїти під час лекцій та самостійної роботи з літературою; подано тематичний план лекційних, практичних занять; пропонується список основних та додаткових наукових і методичних джерел.

Даний курс знайомить студентів з питаннями, що розкривають фізіологічні процеси мовленнєвої діяльності; основні причини які викликають порушення мовлення; закономірності розвитку дитини раннього віку; формує знання про критичні періоди у розвитку мовної функції; забезпечує розуміння студентами умов що попереджують у дітей порушення мовлення.

Таким чином, в результаті вивчення даної дисципліни студенти повинні засвоїти: основних науковців теоретиків і практиків, які займались проблемою дослідження порушень мовлення у дітей; фізіологічну систему мовлення; формування мовлення у дітей раннього віку з типовим психофізичним розвитком; методи діагностики відхилень у розвитку мовлення, прийоми та методи попередження їх та подолання. Вміти на практиці: вести роботу по популяризації знань з попередження виникнення порушень мовленнєвого розвитку у дітей серед молоді, сімей, які планують народити дитину; організовувати та проводити спостереження за дітьми з порушеннями мовлення; складати анамнез і заповнювати мовленнєві картки; підбирати та оформляти дидактичні матеріали для організації та проведення попереджувальної роботи з дітьми з порушеннями мовлення.

1. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

ВСТУП

Програма вивчення вибіркової навчальної дисципліни "Пропедевтика мовленнєвих порушень" укладена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів в галузі знань 01 "Освіта", спеціальності 016 "Спеціальна освіта", за освітньою програмою "Логопедія. Спеціальна психологія".

Тип дисципліни відноситься до циклу самостійного вибору навчального закладу.

Предметом вивчення навчальної дисципліни "Пропедевтика мовленнєвих порушень" є знання про фізіологічні процеси мовлення, причини, що їх порушують; закономірності розвитку мовлення у дітей раннього віку її діагностика та корекція.

Вивчення даного курсу, забезпечує студентів певними базисними знаннями, уміннями та навичками; формує у них професійно-освітньо-кваліфікаційний рівень познань; закладає основу для вивчення дисциплін, що розкривають основні порушення мовлення у дітей на різних вікових етапах їх розвитку та корекційні напрямки подолання мовленнєвих розладів.

Міждисциплінарні зв'язки. Вивчення курсу передбачає взаємозв'язок із такими навчальними дисциплінами, як "Спеціальна методика розвитку мовлення", "Загальна, вікова та педагогічна логопсихологія", "Логопедія".

Програма навчальної дисципліни складається з одного змістового модуля:

1. "Науково-теоретичні та практичні основи "Пропедевтики мовленнєвих порушень".

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни "Пропедевтика мовленнєвих порушень" є формування теоретичної та практичної основи фахової підготовки майбутніх логопедів, здатних професійно вирішувати завдання з попередження мовленнєвих порушень у дітей раннього віку.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни "Пропедевтика мовленнєвих порушень":

1. забезпечити знаннями про фізіологічну основу розвитку мовлення;
2. розкрити основні причини порушень мовлення у дітей;
3. ознайомити з основними етапами розвитку мовлення у дітей раннього віку;
4. розібрати зі студентами умови, які направлені на попередження мовленнєвих порушень;
5. навчити студентів самостійно працювати з навчально-методичною, та науковою літературою, для формування прагнень до удосконалення власної практичної діяльності;
6. навчити розглядати взаємозв'язки з іншими дисциплінами, основою яких є психологія, медицина, педагогіка, зокрема, "Спеціальна методика розвитку мовлення", "Загальна, вікова та педагогічна логопсихологія", "Логопедія", "Нейропсихологія", "Невропатологія", "Спеціальна педагогіка" та ін.;

7. стимулювати науково-методичну творчість студентів, їх прагнення вдосконалювати свою освіту, прищеплювати творче ставлення до власної праці; навчити аналізувати, адаптовувати та впроваджувати нові методи роботи з розвитку мовлення з дітьми раннього віку.

1.3. Заплановані результати навчання: згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати: фізіологічну структуру мовленнєвої діяльності; сучасних та класичних науковців теоретиків і практиків, які займались проблемою дослідження порушень мовлення у дітей; розвиток мовлення у дітей раннього віку; методи спостереження за дитиною, що визначають відхилення у розвитку мовлення; умови попередження мовленнєвих порушень.

вміти: вести роботу по популяризації знань з попередження виникнення порушень мовленнєвого розвитку у дітей серед молоді, сімей, які планують народити дитину та серед майбутніх матерів; організовувати та проводити спостереження за дітьми з порушеннями мовлення; складати анамнез і заповнювати мовленнєві картки; підбирати та оформляти дидактичні матеріали для організації та проведення попереджувальної роботи з дітьми з порушеннями мовлення.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться **120 години** (з них 40 год. аудиторних: 12 год. лекцій, 28 год. практичних занять; 80 год. самостійної роботи) / **4 кредит ECTS**.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1 "Науково-теоретичні та практичні основи пропедевтики мовленнєвих порушень"

3. Рекомендована література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Биков Ю.Н. Неврологія, 2005. [Електронний ресурс] / Режим доступу до вид. : <http://medbib.in.ua/perinatalnaya-patologiya.html>
3. Бадалян Л.О. Невропатологія. – Москва, «Академія», 2000 . – 382 с.
4. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
5. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
6. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
7. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.

8. Гаврилова Н. С. Порухення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
9. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД «Рада», 2011. – 328 с.
10. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
11. Когнитивная психология. /Под бед.. В.Н.Дружинина, Д.В.Ушакова. – М., ПЕР СЭ, 2002.- 480с.
12. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
13. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
14. Лазарєва І.А. Неврологічні основи логопедії: навчально-методичний посібник для студентів дефектологічних спеціальностей. – Луганськ, 2005. – 132 с.
15. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
16. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
17. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
18. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
19. Маруненко І.М. Психофізіологія : навч. Посіб. – К. : Київський ун-т імені Боиса Гринченка, 2013. – 408 с.
20. Методи обстеження речі: Пособие по диагностике речевых нарушений / Под бед.. Г.В.Чиркиной. – М.: АРТКИ, 2005.
21. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. /Н.Г. Пахомова. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
22. Рібцун Ю. В. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на становлення мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ [Електронний ресурс] /Юлія Рібцун // Народна освіта. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу до вид. : www.kristti.com.ua.
23. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.
24. Хомская Е.Д. Нейропсихологія. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.
25. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. – М.: Владос, 2000.

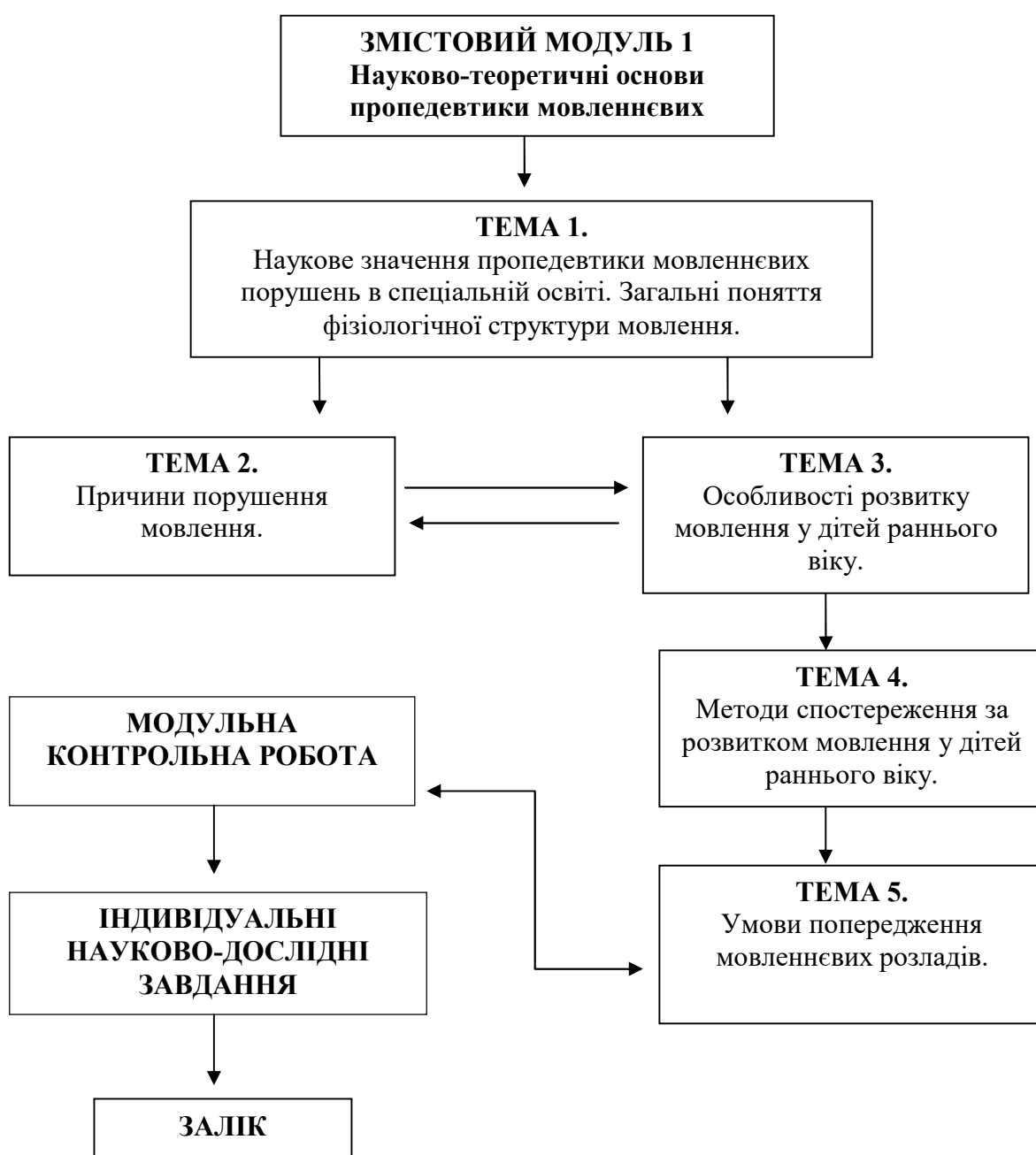
4. Форма підсумкового контролю успішності навчання здійснюється за методами оцінювання:

- усного контролю (фронтального та комбінованого опитування);
- письмового контролю (написання рефератів, конспектування літератури, виконання практичних завдань, ведення конспектів лекцій тощо);
- тестового контролю (комп'ютерні, усні, письмові тести);
- поточний, рубіжний та підсумковий контроль.
- модульний рейтинг, залік.

6. Засоби діагностики успішності навчання

Засобами діагностики успішності навчання з дисципліни є: завдання вхідного і поточного контролю, модульної контрольної роботи.

7. Структурно-логічна схема навчальної дисципліни

2. РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "ПРОПЕДЕВТИКА МОВЛЕННЄВИХ ПОРУШЕНЬ"

2.1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Рівень вищої освіти <u>перший (бакалаврський)</u> ; перший (бакалаврський); другий (магістерський); третій (освітньо-науковий) Ступінь вищої освіти <u>бакалавр</u> бакалавр, магістр, доктор філософії	Дисципліна за вибором	
Загальна кількість годин – 120	Назва галузі знань <u>01 Освіта</u> Напрямок підготовки спеціальності <u>016 "Спеціальна освіта"</u> <u>за освітньою програмою</u> <u>"Логопедія. Спеціальна психологія"</u>	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 1		1-й	1-й
		Семестр	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи здобувача вищої освіти – 2		1-й	1-й
		Лекції	
		12 год.	6
		Практичні, семінарські	
		28 год.	10
		Лабораторні	
		-	-
		Самостійна робота	
		40 год.	50 год.
		Індивідуальні завдання:	
	40	54	
Модульні контрольні роботи			
1	1		
Вид підсумкового контролю:			
-	Залік		
-	1-й сем.		

1. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Сформувати теоретичну та практичну основу фахової підготовки майбутніх логопедів, здатних професійно вирішувати завдання з попередження мовленнєвих порушень у дітей раннього віку.

2. ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. забезпечити знаннями про фізіологічну основу розвитку мовлення;
2. розкрити основні причини порушень мовлення у дітей;
3. ознайомити з основними етапами розвитку мовлення у дітей раннього віку;
4. розібрати зі студентами умови, які направлені на попередження мовленнєвих порушень;
5. навчити студентів самостійно працювати з навчально-методичною, та науковою літературою, для формування прагнень до удосконалення власної практичної діяльності;
6. навчити розглядати взаємозв'язки з іншими дисциплінами, основою яких є психологія, медицина, педагогіка, зокрема, "Спеціальна методика розвитку мовлення", "Загальна, вікова та педагогічна логопсихологія", "Логопедія", "Нейропсихологія", "Невропатологія", "Спеціальна педагогіка" та ін.;
7. стимулювати науково-методичну творчість студентів, їх прагнення вдосконалювати свою освіту, прищеплювати творче ставлення до власної праці; навчити аналізувати, адаптовувати та впроваджувати нові методи роботи з розвитку мовлення з дітьми раннього віку.

3. ЗАПЛАНОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

3.1. Результати навчання. Після завершення курсу студенти повинні оволодіти відповідними знаннями з пропедевтики мовленнєвих порушень, мають застосовувати засвоєні уміння і навички на практиці.

Знати: фізіологічну структуру мовленнєвої діяльності; сучасних та класичних науковців теоретиків і практиків, які займались проблемою дослідження порушень мовлення у дітей; розвиток мовлення у дітей раннього віку; методи спостереження за дитиною, що визначають відхилення у розвитку мовлення; умови попередження мовленнєвих порушень.

Вміти: вести роботу по популяризації знань з попередження виникнення порушень мовленнєвого розвитку у дітей серед молоді, сімей, які планують народити дитину та серед майбутніх матерів; організовувати та проводити спостереження за дітьми з порушеннями мовлення; складати анамнез і заповнювати мовленнєві картки; підбирати та оформляти дидактичні матеріали для організації та проведення попереджувальної роботи з дітьми з порушеннями мовлення.

У даній програмі розглянуто принципові положення курсу і питання, які студенти мають засвоїти під час лекцій та самостійної роботи з літературою; наведено тематичний план лекційних, практичних занять; запропонований список основних та додаткових наукових літературних джерел.

До методів організації навчально-пізнавальної діяльності включені лекційні, практичні заняття та самостійні і індивідуальної роботи студентів.

Лекційна робота з курсу "Пропедевтика мовленнєвих порушень" є одним з основних методів навчання, який полягає в систематичному усному викладі викладачем навчального курсу. Закріплення пройденого матеріалу відбувається на практичних заняттях, які передбачені у навчальній програмі, їх виконують після вивчення теми чи розділу курсу. Практичні роботи мають важливе навчально-пізнавальне значення, сприяють формуванню вмінь і навичок, необхідних для засвоєння отриманих знань. Вони включають в себе пояснення теоретичного матеріалу, та виконання письмової практичної роботи або тестування.

Зміст практичних занять формує в студентів основні професійні уміння, та знання про науково-теоретичні основи мовленнєвого розвитку у нормі; функціональні процеси мозку, що забезпечують фізіологічну основу розвитку мовлення; причини порушення мовлення та їх наслідки; характерні періоди розвитку мовленнєвої діяльності дітей; методи і прийоми обстеження та корекції мовленнєвого розвитку у дітей раннього віку. Дана робота включає в себе два види перевірки знань у студентів, це – усне (пояснення теоретичного лекційного матеріалу) та письмове (виконання завдань за складеним тестом).

Самостійна робота студентів з додатковою літературою передбачає: повторення важливих частин і розділів з дисципліни "Пропедевтика мовленнєвих порушень"; конспектування та узагальнення розділів; підготовка відповідей за основними запитаннями пройденого матеріалу; складання порівняльних характеристик, схем, таблиць.

Індивідуальна робота передбачає написання реферату з наданої теми, розробка та заповнення анкетних, анамнестичних даних з розвитку мовлення.

3.2. Методи викладання дисципліни:

1. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності: словесні (лекція, розповідь, бесіда, пояснення, дискусія тощо); наочні (спостереження, демонстрація тощо); практичні (дослідницькі роботи тощо).
2. Методи стимулювання і мотивації навчальної діяльності (метод створення пізнавальних ситуацій, навчальної дискусії, використання життєвого досвіду).
3. Методи за характером пізнавальної діяльності, які використовуються під час теоретичної і практичної підготовки: пояснювально-ілюстративний; репродуктивний; проблемного викладу; частково-пошуковий; пошуковий.

3.3. Методи оцінювання: метод усного контролю (фронтального та комбінованого опитування); метод письмового контролю (написання рефератів, конспектування літератури, виконання практичних завдань, ведення конспектів лекцій тощо); метод тестового контролю (комп'ютерні, усні, письмові тести); поточний, рубіжний та підсумковий контроль.

3.4. Форми підсумкового контролю: залік, модульний рейтинг.

4. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. "Науково-теоретичні та практичні основи пропедевтики мовленнєвих порушень"												
Тема: 1. Наукове значення пропедевтики мовленнєвих порушень в спеціальній освіті. Загальні поняття фізіологічної структури мовлення.	21	4	6	-	5	8	18	2	1	-	5	10
Тема: 2. Причини порушення мовлення.	34	2	8	-	30	8	47	2	1	-	40	14
Тема: 3. Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку.	19	2	6	-	-	8	19	2	2	-	5	10
Тема: 4. Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей раннього віку.	23	2	4	-	5	8	19	-	4	-	-	10
Тема: 5. Умови попередження мовленнєвих розладів.	23	2	4	-	-	8	17	-	2	-	-	10
Разом за змістовим модулем 1	120	12	28	-	40	40	120	6	10	-	50	54
Усього годин	120					80	120					104

5. ПРОГРАМА ТЕОРЕТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ (зміст лекційного курсу)

№ з/п	Назва змістового модуля. Теми і підтеми	К-сть год.		Література	Наочні посібники, ТЗН
		Денна форма	Заочна форма		
Змістовий модуль 1. "Науково-теоретичні та практичні основи пропедевтики мовленнєвих порушень"					
1	Тема: 1. Наукове значення пропедевтики мовленнєвих порушень в спеціальній освіті. Загальні поняття фізіологічної структури мовлення. 1. Предмет і завдання пропедевтики мовленнєвих порушень. 2. Ділянки мозку, які забезпечують повноцінну роботу мовлення. 3. Будова мовленнєвого апарату.	4	2	9, 12, 14, 21, 23	Схеми, таблиці, рисунки, відео
2	Тема: 2. Причини порушення мовлення. 1. Етіологія порушення мовлення. 2. Критичні періоди в розвитку мовної функції.	2	2	2, 3, 6, 7, 14, 15, 17, 8, 21, 22, 23	Схеми, таблиці, рисунки, відео
3	Тема: 3. Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку. 1. Розвиток мовлення дітей 1-го року життя. 2. Розвиток мовлення дітей 2-го року життя. 3. Розвиток мовлення дітей 3-го року життя.	2	2	1, 4, 5, 6, 10, 17, 23	Таблиці, схеми, відео
4	Тема: 4. Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей раннього віку. 1. Спостереження за мовленням дітей першого року життя. 2. Спостереження за розвитком мовлення дітей раннього віку.	2	-	3, 11, 20, 25	Таблиці, схеми, методики
5	Тема: 5. Умови попередження мовленнєвих розладів 1. Підготовка батьків до народження дитини. 2. Умови що забезпечують розвиток мовлення дітей раннього віку.	2	-	4, 5, 23	Таблиці, схеми, методики
Всього годин:		12	6		

6. ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин		Література	ТЗН
		Денна форма	Заочна форма		
Змістовий модуль 1. "Науково-теоретичні та практичні основи пропедевтики мовленнєвих порушень"					
1	Тема: 1. Наукове значення пропедевтики мовленнєвих порушень в спеціальній освіті. Загальні поняття фізіологічної структури мовлення.	6	1	9, 12, 14, 21, 23	Схеми, рисунки, відео
2	Тема: 2. Причини порушення мовлення.	8	1	2, 3, 6, 7, 14, 15, 17, 8, 21, 22, 23	таблиці, відео
3	Тема: 3. Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку.	6	2	1, 4, 5, 6, 10, 17, 23	Таблиці, відео
4	Тема: 4. Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей раннього віку.	4	4	3, 11, 20, 25	Таблиці, методики
5	Тема: 5. Умови попередження мовленнєвих розладів.	4	2	4, 5, 23	Таблиці, методики
Всього годин:		28	10		

7. САМОСТІЙНА РОБОТА

8. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва змістового модуля. Темі і підтеми	К-сть год.		Літ-ра	Форми контролю
		Денна форма	Заочна форма		
Змістовий модуль 1. "Науково-теоретичні та практичні основи пропедевтики мовленнєвих порушень"					
1	<p>Тема: 1. Наукове значення пропедевтики мовленнєвих порушень в спеціальній освіті. Загальні поняття фізіологічної структури мовлення.</p> <p>1. Предмет і завдання пропедевтики мовленнєвих порушень.</p> <p>2. Ділянки мозку, які забезпечують повноцінну роботу мовлення.</p> <p>3. Будова мовленнєвого апарату.</p> <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <p>1. За схемою головного мозку визначити роботу центральних відділів мовленнєвого апарату.</p> <p>2. Описати периферичний відділ мовленнєвого апарату.</p>	8	10	9, 12, 14, 21, 23	Співбесіда

2	<p>Тема: 2. Причини порушення мовлення.</p> <p>1. Етіологія порушення мовлення. 2. Критичні періоди в розвитку мовної функції.</p> <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <p>1. Скласти анамнез історії розвитку дитини з моменту народження до часу дослідження. 2. Вклеїти у конспект схему класифікацій мовленнєвих порушень.</p>	8	14	2, 3, 6, 7, 14, 15, 17, 8, 21, 22, 23	Співбесіда
3	<p>Тема: 3. Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку.</p> <p>1. Розвиток мовлення дітей першого року життя. 2. Розвиток мовлення дітей другого року життя. 3. Розвиток мовлення дітей третього року життя.</p> <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <p>1. Скласти схеми з розвитку голосових реакцій та наслідування звуків у дітей першого року життя. 2. Ознайомитись із закономірностями психофізичного розвитку дітей другого року з типовим психофізичним розвитком. 3. Розкрити особливості психофізичного розвитку дітей третього року життя.</p>	8	10	1, 4, 5, 6, 10, 17, 23	Співбесіда, конспект
4	<p>Тема: 4. Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей раннього віку.</p> <p>1. Спостереження за мовленням дітей першого року життя. 2. Спостереження за розвитком мовлення дітей раннього віку.</p> <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <p>1. Етапи мовленнєвого розвитку дитини та можливі порушення мовлення.</p>	8	10	3, 11, 20, 25	Співбесіда, конспект
5	<p>Тема: 5. Умови попередження мовленнєвих розладів</p> <p>1. Підготовка батьків до народження дитини. 2. Умови що забезпечують розвиток мовлення дітей раннього віку.</p> <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <p>1. Описати умови, що забезпечують нормальний розвиток дитини в перинатальний період.</p>	8	10	4, 5, 23	Конспект
Всього годин:		40	54		

9. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

№ з/п	Назва змістового модуля. Теми і підтеми	К-сть год.		Літ-ра	Форми контролю
		Денна форма	Заочна форма		
Змістовий модуль 1. "Науково-теоретичні та практичні основи пропедевтики мовленнєвих порушень"					
1	<p>Тема: 1. Наукове значення пропедевтики мовленнєвих порушень в спеціальній освіті. Загальні поняття фізіологічної структури мовлення.</p> <p>1. Предмет і завдання пропедевтики мовленнєвих порушень. 2. Ділянки мозку, які забезпечують повноцінну роботу мовлення. 3. Будова мовленнєвого апарату. 4. Умовно-рефлекторна діяльність головного мозку.</p> <p>Мета: Закріпити у студентів основні знання про мозкові механізми, ділянки мозку та будову мовленнєвого апарату, що забезпечують повноцінну роботу мовлення.</p> <p>Завдання для індивідуальної роботи:</p> <p>1. Розфарбуйте різними кольорами та опишіть ділянки кори головного мозку, які відповідають за функціональну роботу мовлення. 2. Опишіть схеми периферичного відділу мовного апарату.</p>	5	5	9, 12, 14, 21, 23	Співбесіда
2	<p>Тема: 2. Причини порушення мовлення.</p> <p>1. Етіологія порушення мовлення. 2. Критичні періоди в розвитку мовної функції.</p> <p>Мета: Сформувати у студентів основні поняття про етіологію порушень мовлення, критичні періоди в розвитку мовної функції та класифікації порушень мовлення.</p> <p>Завдання для індивідуальної роботи:</p> <p>1. Підготувати реферат за вивченою темою "Причини порушення мовлення".</p> <p style="padding-left: 20px;">Орієнтовні теми рефератів:</p> <p>1. Вплив стану сучасної екології на психофізичний розвиток дітей. 2. Причини перинатальної патології у розвитку мовленнєвих функцій. 3. Порушення розвитку мовлення у дітей при натальній патології. 4. Вплив постнатальної патології на розвиток дитячого мовлення. 5. Органічно-центральні причини мовленнєвих</p>	30	40	2, 3, 6, 7, 14, 15, 17, 8, 21, 22, 23	Співбесіда

	<p>порушень.</p> <p>6. Органічно-периферичні причини порушень мовленнєвого розвитку у дітей.</p> <p>7. Вплив захворювань матері під час вагітності на мовленнєвий розвиток дітей.</p> <p>8. Несприятливі умови виховання дитини, що спонукають до виникнення порушень мовлення.</p> <p>9. Спадкові причини порушення мовленнєвого розвитку у дітей.</p> <p>10. Соціальні причини, що впливають на порушення мовлення у дітей.</p> <p>11. Вплив дитячої захворюваності на розвиток мовленнєвих функцій.</p> <p>12. Критичні періоди у розвитку мовних функцій.</p> <p>13. Вплив функціональних причин на мовленнєвий розвиток дітей.</p> <p>14. Вплив сімейного виховання на розвиток мовлення дитини.</p> <p>15. Причини порушення мовлення у дітей раннього віку.</p> <p>16. Вплив куріння та алкоголю вагітної жінки на психофізичний розвиток дитини.</p> <p>17. Імунологічна несумісність крові матері і плоду.</p> <p>18. Психологічні причини порушення мовлення у дітей.</p> <p>19. Неврологічні причини порушення мовлення у дітей.</p> <p>20. Вплив педагогічної занедбаності на розвиток мовлення у дітей дошкільного віку.</p>				
3	<p>Тема: 4. Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей раннього віку.</p> <p>1. Спостереження за мовленням дітей першого року життя.</p> <p>2. Спостереження за розвитком мовлення дітей раннього віку.</p> <p>Мета: систематизувати знання студентів з специфіки проведення раннього спостереження за розвитком мовлення.</p> <p>Завдання для індивідуальної роботи:</p> <p>1. Описати розвиток мовлення дітей раннього віку за "Карткою обстеження мовленнєвого розвитку у дитини".</p>	5	5	3, 11, 20, 25	Співбесіда , конспект
Всього годин:		40	50		

10. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

- Метод усного контролю (фронтального та комбінованого опитування);
- Метод письмового контролю (написання рефератів, конспектування літератури, виконання практичних завдань, ведення конспектів лекцій тощо);
- Метод тестового контролю (комп'ютерні, усні, письмові тести);
- Поточний, рубіжний та підсумковий контроль.

11. РОЗПОДІЛ БАЛІВ

Поточний і модульний контроль (100 балів)			Сума
Змістовий модуль 1 (100 балів)			
Поточний контроль (76 балів)	Самостійна робота (12 балів)	Модульна контрольна робота (12 балів)	100 балів
12 балів	12 балів	12 балів	

Поточний контроль

Максимальний бал оцінки поточної успішності студентів на навчальних заняттях рівний 12 балів.

Критерії оцінювання знань, умінь, навичок студентів на навчальних заняттях

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий (понятійний)	1	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, мовних фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді „так” чи „ні”.
	2	Студент не достатньо усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні „так” чи „ні”; може самостійно знайти в підручнику відповідь.
	3	Студент намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі закономірності; робить спроби виконання вправ і завдань репродуктивного характеру; за допомогою викладача виконує прості вправи за готовим алгоритмом.
Середній (репродуктивний)	4	Студент володіє початковими знаннями, здатний виконати вправи і завдання за зразком; орієнтується в термінах, поняттях, визначеннях; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі.
	5	Студент розуміє суть навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); вміє працювати з підручником, самостійно опрацювати частину навчального матеріалу; виконує прості вправи і завдання за алгоритмом, але окремі висновки є нелогічними та непослідовними.
	6	Студент розуміє основні положення навчального матеріалу, може

		поверхнево аналізувати мовні явища, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час виконання вправ і завдань за алгоритмом, послуговуватися додатковими джерелами.
Достатній (алгоритмічно дієвий)	7	Студент правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими поняттями, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання у стандартних ситуаціях; самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовувати термінологію; складати таблиці, схеми.
	8	Знання студента досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і обґрунтувати його положення.
	9	Студент вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить лінгвістичні поняття, категорії; формулює правила; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички.
Високий (творчо-професійний)	10	Студент володіє глибокими і міцними знаннями та використовує їх у нестандартних ситуаціях; може визначати особливості мовних процесів; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні здобутки лінгвістичної науки; самостійно визначає мету власної діяльності; виконує творчі завдання; може сприймати іншу позицію як альтернативну; знає суміжні дисципліни; використовує знання, аналізуючи різні мовні явища, процеси.
	11	Студент володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, круглі столи тощо); спроможний за допомогою викладача підготувати виступ на студентську наукову конференцію; самостійно вивчити матеріал; визначити програму своєї пізнавальної діяльності; оцінювати різноманітні мовні явища, процеси.
	12	Студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності в навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні ситуації та завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й схильності; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах.

Якщо студент не відпрацював пропущені навчальні заняття, не виправив оцінки 0,1,2,3, отримані на навчальних заняттях, не виконав модульної контрольної роботи (МКР), завдання самостійної та індивідуальної роботи менше ніж на 60% від максимальної кількості балів, виділених на ці види робіт, він вважається таким, що має академічну заборгованість за результатами поточного контролю.

Пропущені заняття студент має обов'язково відпрацювати. За відпрацьовані лекційні заняття оцінки не ставляться, за практичні, семінарські, лабораторні, індивідуальні заняття нараховуються бали середнього (4, 5, 6), достатнього (7, 8, 9) та високого рівня (10, 11, 12).

Студенту, який не виконав поточних домашніх завдань, не підготувався до навчальних занять, в журнал обліку роботи академічної групи ставиться 0 балів.

Студент, знання, уміння і навички якого на навчальних заняттях за 12-бальною шкалою оцінено від 1 до 3 балів, вважається таким, що недостатньо підготувався до цих занять і має академічну заборгованість за результатами поточного контролю. Поточну заборгованість, пов'язану з невідповідністю або недостатньою підготовленістю до навчальних занять, студент повинен ліквідувати. За ліквідацію поточної заборгованості нараховуються бали середнього (4, 5, 6), достатнього (7, 8, 9) та високого рівня (10, 11, 12).

Самостійна робота (12 балів)

Контроль за самостійною роботою здійснює лектор на консультаціях. Студенти для виконання завдань самостійної роботи, зазвичай, заводять окремий зошит.

Модульна контрольна робота (12 балів)

Мета її написання – виявити рівень теоретичних знань та практичних умінь і навичок студентів з модуля "Пропедевтика мовленнєвих порушень".

Модульна контрольна робота виконується у письмовій формі. До її написання допускаються всі студенти. Позитивну оцінку за МКР не рекомендується покращувати. Невиконання МКР оцінюється 0 балів.

Студенти, які за результатами виконання МКР отримали рейтинговий бал менший 60 % від максимальної кількості балів, виділених на цей вид роботи, а також ті, що не з'явилися для її виконання або не виконали її завдань, вважаються такими, що мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, ліквідація якої є обов'язковою.

У МКР входять 3 завдання: перше та друге теоретичні, третє – практичне. Перше завдання оцінюється - **3 балів**, друге – **5 балів**, третє – **4 балів**. Перевод умовних одиниць в оцінки проводиться за такою системою:

11 – 12 балів - "відмінно". Студент дав повну, розгорнуту, обґрунтовану відповідь на перше та друге теоретичні запитання ККР, правильно виконав практичну частину завдань, допустив незначні неточності, які в цілому не впливають на розуміння ним навчального матеріалу і вміння ним оперувати.

9 – 10 балів - "добре". Студент дав відповідь на перше та друге теоретичне запитання ККР, та при цьому воно має певні неточності, які не впливають на загальну структуру, але вказують на часткове нерозуміння матеріалу. Спостерігаються помилки під час виконання практичного завдання.

7 – 8 балів - "задовільно". Студент не правильно відповів на теоретичні запитання, допустив помилки при виконанні практичної роботи. Помилки вказують на часткове нерозуміння ним матеріалу.

5 – 6 балів - "незадовільно". Студент не зміг розкрити сутність теоретичного першого та другого питання, при відповіді допускав грубі помилки, які вказують на нерозуміння структури вивчення матеріалу. Незроблена практична частина завдань.

1 – 4 балів - незадовільно з проведенням додаткової роботи. Жодної вірної відповіді. Незроблена практична частина завдань.

Рейтингова оцінка з кредитного модуля

Рейтингова оцінка з кредитного модуля – сумарна підсумкова оцінка за багатобальною шкалою рівня засвоєння студентом певного кредитного модуля (навчальної дисципліни) упродовж його вивчення.

Загальні критерії оцінювання навчального процесу

Поточний контроль	Самостійна робота	Модульна контрольна робота	Залік (сума балів)
76 балів	12 балів	12 балів	100 балів

Рейтингова оцінка в балах (r_k) знань, умінь і навичок студента на навчальних заняттях (практичних, лабораторних, семінарських) з навчального (змістового) модуля проводиться за наступною формулою:

$$r_k = (0,05 \times r_k^c + 0,4) \times r_k^r$$

де: r_k^c – середня оцінка навчальної діяльності студента на навчальних заняттях з навчального (змістового) модуля, тобто частка від ділення суми всіх оцінок на їх кількість (беруться оцінки від 4 до 12);

r_k^r – встановлений максимально можливий бал оцінювання результатів певної навчальної діяльності студента за результатами контрольного заходу поточного контролю з урахуванням її вагомості.

Отже, на навчальний (змістовий) модуль – I відведено 22 бала, 12 балів (r_1^r) дається на оцінювання результатів навчальної діяльності студентів на навчальних заняттях (практичних, лабораторних, семінарських) з навчального (змістового) модуля;

Наприклад: на навчальних заняттях студент отримав оцінки: 5, 9, 12, 11, 10. Середня оцінка навчальної діяльності студента на навчальних заняттях (практичних, лабораторних, семінарських) з навчального (змістового) модуля обчислюється так:

$$r_1^c = \frac{5+9+12+11+10}{5} = \frac{47}{5} = 9,4 \qquad r_1^r = 9,4$$

Рейтингова оцінка в балах (r_k) знань, умінь і навичок студента на навчальних заняттях (практичних, лабораторних, семінарських) з навчального (змістового) модуля у балах обчислюється:

$$r_1 = (0,05 \times 9,4 + 0,4) \times 12 = 10,44$$

Відповідно, з максимальних 12 можливих балів оцінювання результатів навчальної діяльності на навчальних заняттях (практичних, лабораторних, семінарських) з навчального (змістового) модуля студент набрав 10,44 балів (r_1).

Отже, рейтингова оцінка (**RD**) з кредитного модуля, атестація з якого передбачена у формі екзамену, визначається як сума рейтингової оцінки поточної успішності студентів ($RP = r_1^c + r_2^c + r_3^c + r_4^c + r_{\text{мкр}}^c$) та рейтингової оцінки за результатами екзамену (**RE**).

$$RD = RP + RE, \text{ де } RP = \left(\sum_k^n r_k^c \right), \text{ а } RE = \left(\sum_k^n r_k^a \right).$$

Рейтингове оцінювання навчальних досягнень студентів з кредитного модуля

Рейтингова оцінка кредитного модуля	Оцінка за шкалою ECTS		Відсоток	Оцінка за національною шкалою	Національна залікова оцінка
90-100	A	відмінно	10	відмінно	зараховано
82-89	B	дуже добре	25	добре	
75-81	C	добре	30		
67-74	D	задовільно	25	задовільно	
60-66	E	достатньо	10		
35-59	FX	незадовільно		не зараховано	не зараховано
1-34	F	незадовільно з проведенням додаткової роботи		не допущено	

Рейтингова оцінка у балах знань, умінь і навичок студента на навчальних заняттях з навчального (змістового) модуля обчислюється після проведення цих занять та ліквідації студентом поточної заборгованості, пов'язаної з пропусками занять, невідповідністю або недостатньою підготовленістю до них.

Рейтингове оцінювання знань, навчальних досягнень

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
початковий	0-35	Студент не достатньо усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні „так” чи „ні”; може самостійно знайти в підручнику відповідь.
	36-60	Студент намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі закономірності; робить спроби

		виконання вправ і завдань репродуктивного характеру; за допомогою викладача виконує прості вправи за готовим алгоритмом.
достатній	61-74	Студент розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати мовні явища, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час виконання вправ і завдань за алгоритмом, послуговуватися додатковими джерелами.
середній	75-89	Студент вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить лінгвістичні поняття, категорії; формулює правила; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички.
високий	90-100	Студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності в навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні ситуації та завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й схильності; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах.

12. ПРОГРАМА СЕМЕСТРОВОГО ЗАЛІКУ

Для складання заліку з навчальної дисципліни "Пропедевтика мовленнєвих порушень" у студентів мають сформуватись поняття про фізіологічні основи мовлення, причини що призводять до порушення мовлення; закономірності розвитку мовленнєвої діяльності у дітей раннього та дошкільного віку з типовим психофізичним розвитком; визначити умови попередження мовленнєвих розладів.

По закінченню вивчення дисципліни студенти пишуть модульну контрольну роботу. Студент отримує залік з даної дисципліни за сумарним підсумком оцінок (за багатобальною шкалою рівня засвоєння студентом кредитного модуля упродовж його вивчення), що визначає рейтингову оцінку кредитного модуля, ECTS та оцінку за національною шкалою.

Теми що виносяться на залік:

Тема: 1. Наукове значення пропедевтики мовленнєвих порушень в спеціальній освіті. Загальні поняття фізіологічної структури мовлення.

Тема: 2. Причини порушення мовлення.

Тема: 3. Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку.

Тема: 4. Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей раннього віку.

Тема: 5. Умови попередження мовленнєвих розладів.

13. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Зміст теоретичної підготовки (Конспект лекцій);
2. Зміст практичної підготовки (Практичні заняття);
3. Методичні вказівки до практичних, індивідуальних занять студентів;
4. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів;
5. Методичні рекомендації до індивідуальної роботи студентів;
6. Завдання модульної контрольної роботи.
7. Методичні рекомендації до виконання та оформлення модульної контрольної роботи;
8. Глосарій термінів дисципліни "Пропедевтика мовленнєвих порушень";

14. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Биков Ю.Н. Неврологія, 2005. [Електронний ресурс] / Режим доступу до вид. : <http://medbib.in.ua/perinatalnaya-patologiya.html>
3. Бадалян Л.О. Невропатологія. – Москва, «Академія», 2000 . – 382 с.
4. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
5. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
6. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
7. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
8. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
9. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД «Рада», 2011. – 328 с.

Додаткова

10. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
11. Когнитивная психология. /Под 23ед.. В.Н.Дружинина, Д.В.Ушакова. – М., ПЕР СЭ, 2002.- 480с.
12. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
13. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших

- школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
14. Лазарева І.А. Неврологічні основи логопедії: навчально-методичний посібник для студентів дефектологічних спеціальностей. – Луганськ, 2005. – 132 с.
 15. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
 16. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
 17. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
 18. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
 19. Маруненко І.М. Психофізіологія : навч. Посіб. – К. : Київський ун-т імені Боюса Гринченка, 2013. – 408 с.
 20. Методи обстеження мови: Посібник по діагностиці мовних порушень / Под 24ед.. Г.В.Чиркиной. – М.: АРТКИ, 2005.
 21. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. /Н.Г. Пахомова. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
 22. Рібцун Ю. В. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на становлення мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ [Електронний ресурс] /Юлія Рібцун // Народна освіта. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу до вид. : www.kristti.com.ua.
 23. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.
 24. Хомская Е.Д. Нейропсихологія. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.
 25. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. – М.: Владос, 2000.

15. Інформаційні ресурси

(навчально-методичний комплекс або його елементи із зазначенням електронної адреси, корисні ресурси Інтернету із зазначенням адрес сайтів тощо).

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.

2.2. ЗМІСТ ТЕОРЕТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ (КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ) ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

"Науково-теоретичні та практичні основи пропедевтики мовленнєвих порушень"

Тема: 1. Наукове значення пропедевтики мовленнєвих порушень в спеціальній освіті. Загальні поняття фізіологічної структури мовлення

План:

1. Предмет і завдання пропедевтики мовленнєвих порушень.
2. Ділянки мозку, які забезпечують повноцінну роботу мовлення.
3. Будова мовленнєвого апарату.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції з теми навчальної дисципліни знайомить студентів з предметом та завданнями "Пропедевтики мовленнєвих порушень", внутрісистемними та міжсистемними зв'язками з іншими науками; розкриває наукові дослідження про ділянки кори головного мозку, які забезпечують повноцінну роботу мовлення; організацію мовленнєвих центрів; загальну будову мовленнєвого апарату, яка складається з центральної провідникової та периферичної частини.

Перелік проблемних питань:

1. Ділянки головного мозку які відповідають за процеси мовлення.
2. Діяльність периферичного мовленнєвого відділу.
3. Взаємодія центральних та периферичних відділів мовленнєвого апарату.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

1. Оформити схеми головного мозку, позначити мовленнєві центри (вклеїти схеми в конспект).
2. За рисунками розкрити роботу периферичного відділу мовленнєвого апарату (вклеїти малюнки та схеми в конспект).

Форма звіту: письмова робота.

1. Предмет і завдання пропедевтики мовленнєвих порушень

Пропедевтика мовленнєвих порушень – вивчає фізіологічні закономірності розвитку мовленнєвих функцій та попереджає їх розлади у дітей раннього та дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – діти раннього та дошкільного віку.

Предмет вивчення дисципліни – фізіологічні процеси розвитку мовлення та профілактика порушень мовленнєвої діяльності у дітей раннього та дошкільного віку.

Завдання пропедевтики мовленнєвих порушень:

- розглянути зі сторони фізіології роботу мовленнєвої системи;
- визначити основні причини порушень мовлення у дітей;
- ознайомитись з критичними періодами у розвитку мовних функцій;
- розглянути психофізичний розвиток дітей раннього віку;

- визначити умови попередження порушень мовлення.

Зв'язок з іншими науками

Пропедевтика мовленнєвих порушень має зв'язок внутрісистемний та між системний з наступними науками:

Внутрісистемний:

- педагогіка (принципи та методи виховання);
- спеціальна педагогіка (сурдопедагогіка, тифлопедагогіка);
- методика мови і математики;
- логоритмика;
- спеціальна психологія;
- вікова психологія;
- патопсихологія;
- нейропсихологія;
- психодіагностика;
- логопедія.

Міжсистемний зв'язок:

- медико-біологічні науки (анатомія, фізіологія, нейрофізіологія, невропатологія, отоларингологія, педіатрія, генетика, психопатологія);
- лінгвістичні науки (мово знання, фонетика, лексика, граматики) і психолінгвістикою

2. Ділянки мозку, які забезпечують повноцінну роботу мовлення

Головний мозок людини складається з правої і лівої півкулі та мозкового стовбура. Кожна з півкуль включає лобову, потиличну та скроневу зону. У кожній півкулі виділяють чотири частки: лобову, тім'яну, потиличну, скроневу та острівцеву.

Поверхню великого мозку називають корою – вона порізна борознами, що розділяють її на частки і звивини: центральна борозна (велика – відокремлює лобову частку від тім'яної), бічна борозна (велика – відокремлює лобову та тім'яну частки від скроневої); тім'яно-потилічна борозна (на медіальній поверхні, відокремлює тім'яну частку від потилічної). Кожна півкуля великого мозку має також нижню, базальну, поверхню.

Кора великого мозку складається із сукупності аналізаторів, кожен з них має центральну зону (ядро аналізатора) і периферичну. У виконанні тієї або іншої функції беруть участь різні відділи кори великого мозку. Наприклад, мовлення, письмо, читання, рахування тощо, ніколи не здійснюються яким-небудь ізольованим центром, а спираються на складну систему злагоджено працюючих зон головного мозку.

Мовлення є людською формою діяльності, що забезпечує процес мислення та спілкування. У мові розрізняють два канали зв'язку: словесний – лівопівкульний і прасодичний (інтонаційний) – правопівкульний. Тому в здійсненні мовної діяльності беруть участь обидві півкулі головного мозку, однак різні ділянки кори відіграють у цьому процесі різну роль (рис 1.).

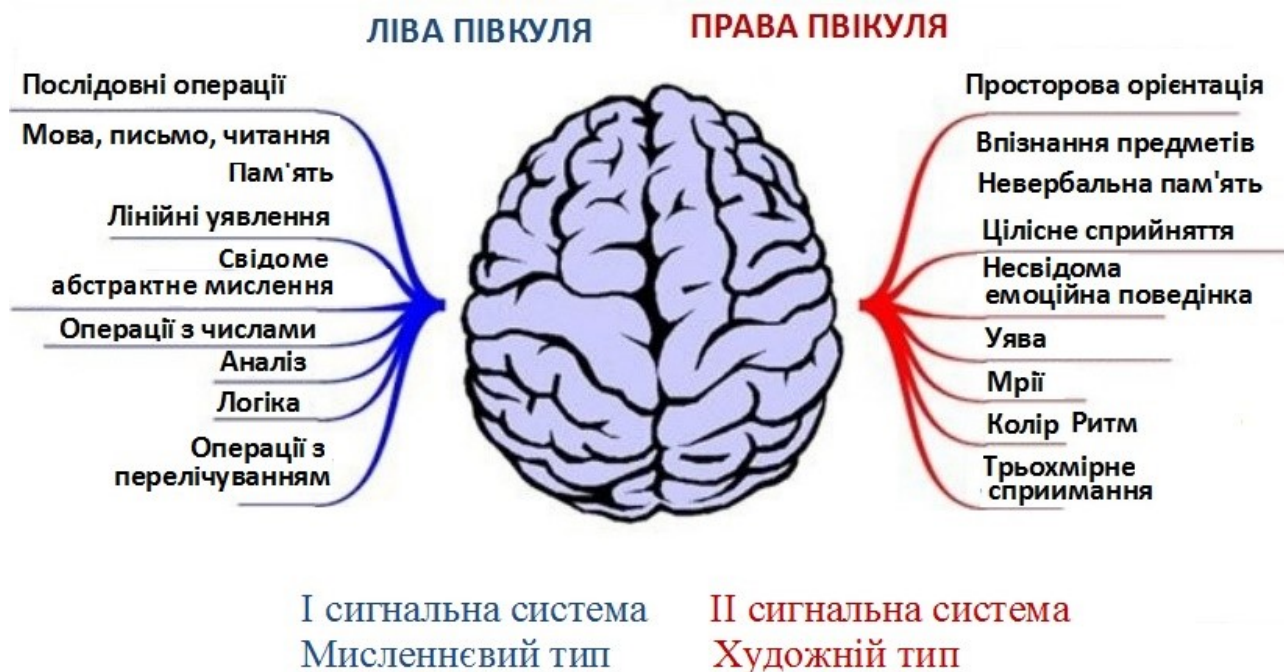

Рис. 1. Функціональна діяльність півкуль головного мозку

Права півкуля – немає центрів мовлення, вона сприймає картину світу (конкретну реальність) у цілому, не розкладаючи на частини, а синтезуючи у цілісний образ. Обробка інформації виражається не в словах, а в символах та образах. І діє дуже швидко.

У лівій півкулі знаходяться мовні центри. Отримана інформація трансформується у словесно-знакову систему. Ліва півкуля розкладає картину світу на частини, деталі потім аналізує їх, вибудовує у причино-наслідкові ланцюжки, класифікує об'єкти, вибудовує схеми, послідовно перебирає все що потрапило у сферу її сприймання або те що було витягнуто з пам'яті. Даний процес потребує тривалого часу, тому ліва півкуля діє порівняно повільно.

Структура мови складається з двох процесів: мовлення та сприймання. Виділяють два основні види мови: імпресивну та експресивну. **Імпресивне мовлення** забезпечує розуміння усної та письмової мови. **Експресивне мовлення** – це процес висловлювання думок у вигляді активної мови або самотійного писання.

Мовлення являє собою одну зі складних вищих психічних функцій людини. Органи мовленнєвого апарату управляються клітками кори головного мозку (що розташовані в мовних центрах), а також підкірковими утвореннями та центробіжними нервовими волокнами які забезпечують узгоджену роботу всіх мовленнєвих органів.

Центральний відділ мовленнєвого апарату представлений мовленнєвими центрами: Брока – мовленнєворуховий (забезпечує артикуляцію звуків); Верніке – мовленнєвослуховий (сприймання, розуміння мовлення на слух); Пенфілда – чуттєвий та руховий центр (кінетична та кінестетична організація мовлення); Дежеріна (управління письмом та читанням); підкірковими вузлами,

які забезпечують, темп й виразність мовлення; ядрами черепно-мозкових нервів (трійчастий, лицьовий, язиковоглотковий, блукаючий, додатковий і під'язиковий), функція яких полягає у забезпеченні чутливості та рухливості органів артикуляції. Єдиного центру мовлення не існує його утворюють мовні цитоархітектонічні поля кори великого мозку (рис. 2).

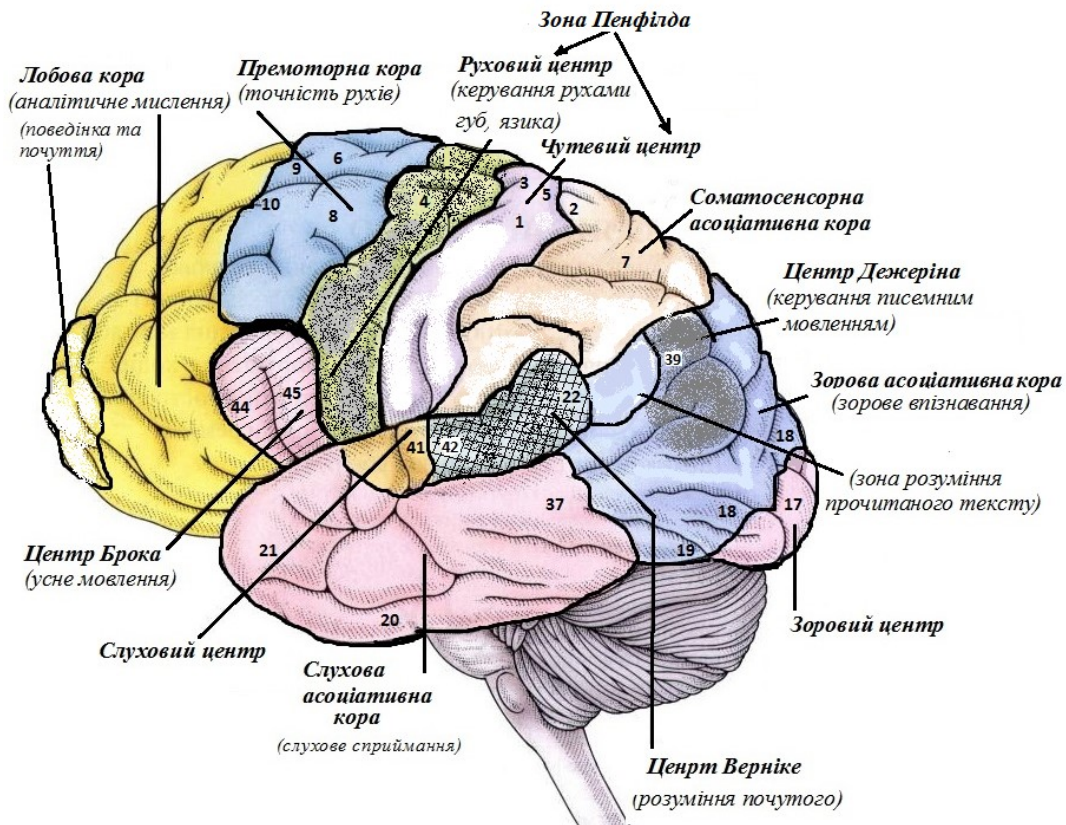

Рис. 2. Цитоархітектонічні поля кори великого мозку

1, 2, 3, 5, 7, 43 (частково) – представництво шкірної та пропріоцептивної чутливості; 4 – моторна зона; 6, 8, 9, 10 – премоторна та додаткові моторні ділянки; 17, 18, 19 – представництво зорової рецепції; 20, 21, 22, 37, 41, 42, 44 – представництво слухової рецепції; 37, 42 – слуховий центр мовлення; 41 – проекція кортієва органу; 44 – моторний центр мовлення.

БРОКА ЦЕНТР (на ім'я французького антрополога і хірурга Поль П'єр Брока, 1824 – 1880 (рис. 3)) знаходиться поруч з відділами рухової області, контролюючи функцію м'язів обличчя, язика, піднебіння й глотки. Центр Брока – ділянка кори головного мозку, розташована в задне-нижній частині третій лобової звивини лівої півкулі, що забезпечує моторну організацію мовлення (язика, губ, гортані). Ураження зони Брока призводять до порушення усного мовлення (алалія, афазія, дизартрія, заїкуватість), тобто неможливість поєднати окремі звуки, склади, слова в єдиний мовленнєвий акт.

Рис. 3. П. Брока

ВЕРНИКЕ ЦЕНТР (на ім'я німецького невропатолога і психіатра Карла Вернике, 1848-1904 (рис. 4)) – це ділянка кори головного мозку, розташована в задньому відділі верхньої скроневої звивини лівої півкулі, що забезпечує звуковий фонематичний аналіз і синтез звукових символів усного мовлення. При пошкодженні Вернике центру виникає порушення сприйняття слів (словесна глухота), так звана афазія Вернике, або сенсорна афазія, – порушення розуміння усного мовлення із-за дефектів фонематичного або мовленнєвого слуху. Сенсорні функції мовлення крім скроневої кори забезпечують і інші її області: тім'яні, скронево-тім'яно-потиличні, потиличні.

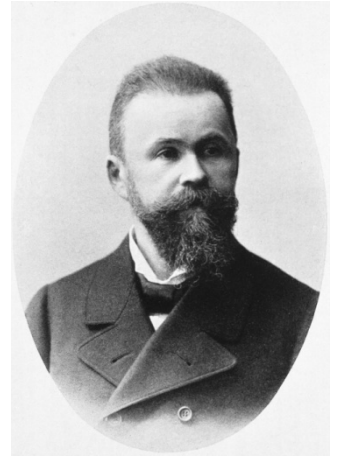

Рис. 4. К. Вернике

ЦЕНТР ДЕЖЕРІНА – (на ім'я Жозефа Жюля Дежеріна – французького лікаря-невролога і невропатолога) знаходиться в задній частині другої лобової звивини; а також на межі між потиличною, тімяною та скроневою частками. Функція полягає в контролі сприйняття написаного тексту. При порушенні зони Дежеріна настає мовленнєва сліпота, людина не може прочитати написане.

2. Будова мовленнєвого апарату

Мовленнєвий апарат складається з трьох пов'язаних між собою частин: центральної (або регулюючої); провідникової; периферійної (або виконавчої).

Центральний відділ мовленнєвого апарату розміщується у головному мозку і складається з кіркових центрів, підкіркових вузлів, провідних шляхів та ядер черепно-мозкових нервів.

Мовні зони кори (Брока – мовленнєворухового, Вернике – мовленнєвослухового та інших аналізаторів) взаємодіють між собою і зв'язані з діяльністю всієї нервової системи. Нервові імпульси мовнорухового аналізатора по провідних шляхах, черепно-мозкових нервах надходять до периферичних органів мовлення. Ці імпульси регулюють тонус м'язів, викликають їх скорочення, а за ним голос та характерний для звуків мови шум. Завдяки цьому створюється можливість для вимови складів, слів. Шлях від центру до периферії мовленнєвого апарату називається **еферентним**.

Аферентний шлях – є оберненим зв'язком — від периферії до центру (кінестетичний і слуховий шляхи). Під час мовлення від голосових зв'язок, язика та інших органів мовлення до кори головного мозку надходять сигнали (кінестезії), які є основою координації рухів і контролю за правильним їх відтворенням.

Для здійснення мовлення необхідний – гнозис – процес пізнавання умовних сигналів і праксис - складні рухи язика, губ, гортані (рис. 5).

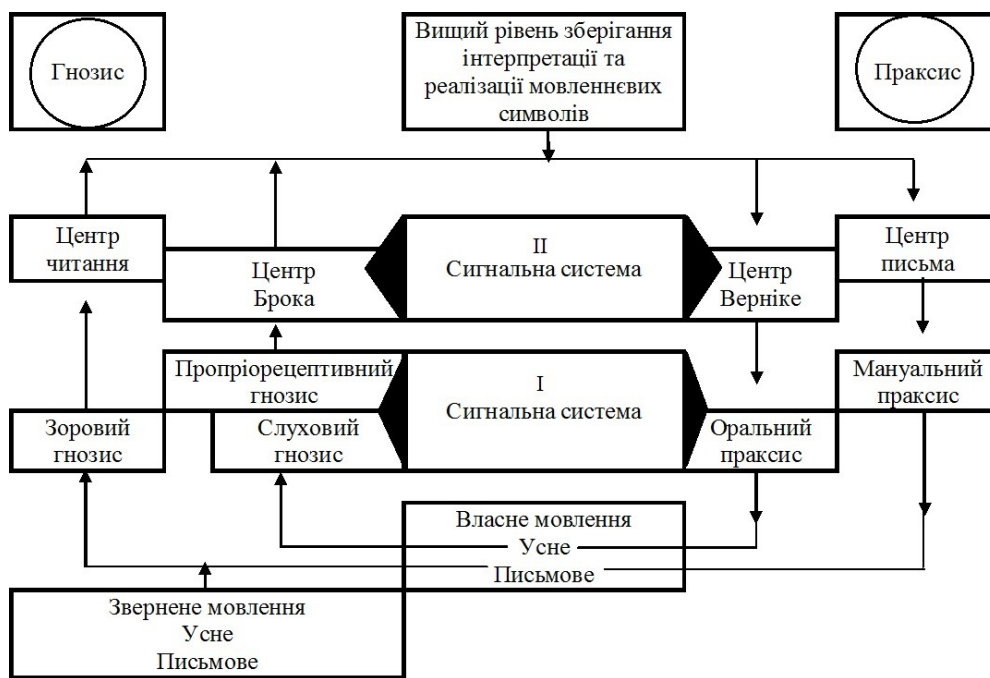
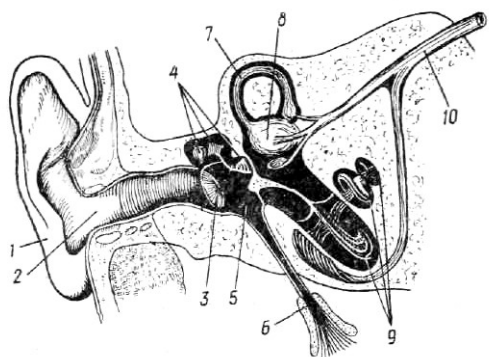

Рис. 5. Схема регуляції мовленнєвої діяльності

Периферичний відділ мовленнєвого апарату складається з апарату слуху й апарату мовлення.

Апарат слуху включає частини: периферичну; провідникову; центральну.

Периферична частина включає зовнішнє, середнє і внутрішнє вухо. Звукові хвилі через слуховий прохід зовнішнього вуха досягають, барабанної перетинки і зумовлюють її коливання, яке передається слуховим кісточкам середнього вуха. Ланцюжок слухових кісточок передає звукові коливання у внутрішнє вухо. Слухові коливання викликають подразнення волоскових слухових нервових клітин кортієвого органа, які зв'язані із слуховим нервом провідникової частини. Далі через провідні шляхи нервові імпульси надходять до центральної частини – слухових зон кори головного мозку. У корі головного мозку здійснюється вищий аналіз і синтез слухових подразнень, що є фізіологічною основою сприймання звука.

- 1 – вушна раковина;
- 2 – зовнішній слуховий провід;
- 3 – барабанна перетинка;
- 4 – слухові кісточки;
- 5 – барабанна порожнина;
- 6 – слухова труба;
- 7 – півколовий канал;
- 8 – присінок;
- 9 – завитка;
- 10 – присінковозавитковий нерв.

Рис. 6. Схема слухового апарату

Апарат мовлення складається з трьох відділів:

- дихального (*легені, грудна клітка, діафрагма, м'язи черевного пресу*);
- голосового (*гортань, голосові зв'язки, м'язи*);
- артикуляційного (*глотка, м'яке піднебіння, тверде піднебіння, зуби і щелепи, губи, язик, ніс*).

Звуки мови утворюються під час видиху. Повітря, що йде з легень, надходить у бронхи, потім — у трахею, гортань. У гортані проходить між голосовими зв'язками і, коли вони змикаються, зумовлює їх дрижання. У надставній трубці голос набуває певного забарвлення. Органи артикуляції, постійно рухаючись, весь час змінюють форму й розмір ротової порожнини. Завдяки цьому утворюються різні звуки мови. Кожний звук характеризується певним положенням органів артикуляції та голосових зв'язок.

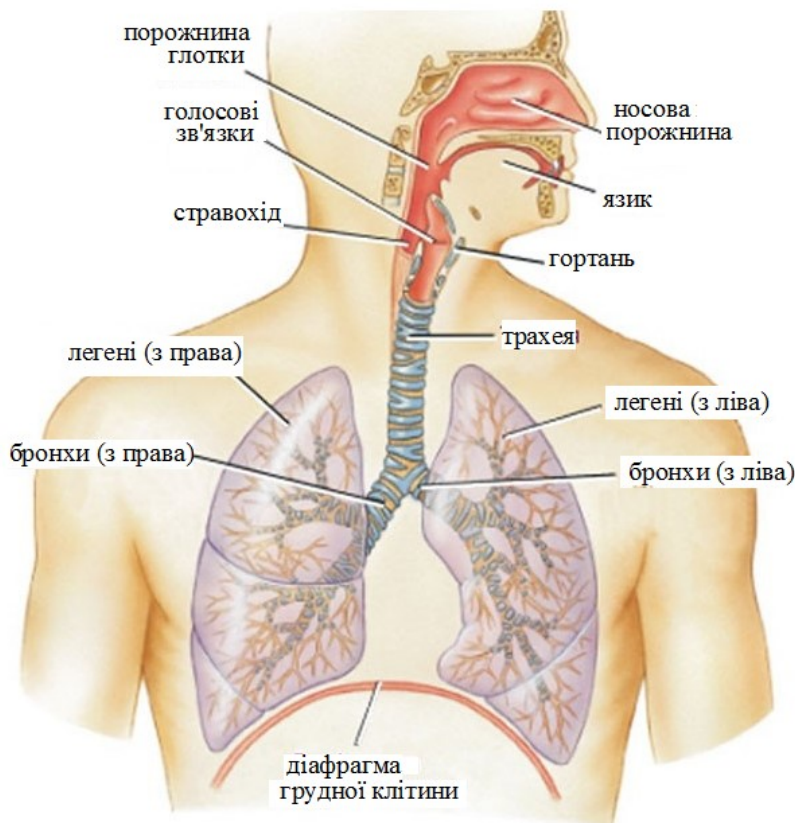

Рис. 7. Схема апарату мовлення

Дихальний апарат здійснює газовий обмін, потрібний для організму, та голосоутворення. Дихальний цикл складається з двох фаз — вдиху і видиху. За одну хвилину відбувається 16 – 20 повних дихальних циклів. Фаза видиху під час мовлення значно переважає фазу вдиху (співвідношення 5 : 1 або навіть 8:1). Це забезпечує злитність мовлення на фазі видиху. Вдих під час мовлення здійснюється в основному через рот.

Голосовий апарат включає *гортань*, що складається з хрящів і м'язів; *голосові зв'язки*, як є органом в утворенні голосу (фонації), і мають форму двох губ, що виступають назустріч одна одній. Скорочуючись, у них проходить процес змикання – утворення перепону для видихуваного повітря, або розмикання – утворення голосової щілини. Під час вимовляння голосних, сонорних і дзвінких приголосних голосові зв'язки зближені.

Голос людини характеризується різною висотою, силою і тембром, що залежить від довжини, напруженості голосових зв'язок, а також від статі, віку, індивідуальних особливостей будови та функції голосових органів кожної людини.

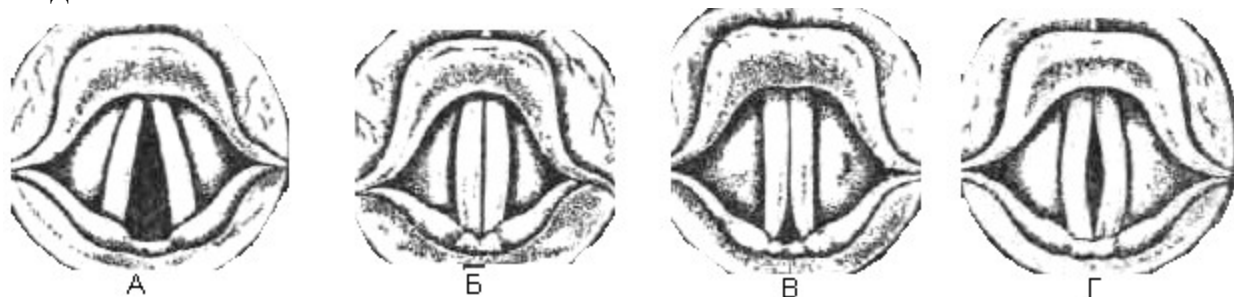

Рис. 8. Вид голосових зв'язок

А – відкрита голосова щілина – дихання; Б – звучання голосу; В – шепіт; Г – фальцет.

Артикуляційний апарат включає в себе надставну трубу, що складається з порожнини глотки, ротової порожнини та носової порожнини (Рис. 9).

Порожнина глотки розміщена над гортанню. У ній виділяють верхню (носоглотку), середню (ротову) й нижню (гортанню) частини. Носоглотка відділена від ротової частини м'яким піднебінням. М'яке піднебіння, скорочуючись, піднімається вгору й закриває вхід до носової порожнини. При такому положенні м'якого піднебіння повітря виходить тільки крізь ротову порожнину. Якщо ж м'яке піднебіння опускається вниз і повітря проходить через носову порожнину, то звуки, утворювані при цьому, набувають носового відтінку.

Носоглотка і носова порожнина з приносними пазухами відіграють роль резонатора, що підсилює голос і надає йому своєрідного тембру.

Ротова порожнина розміщена між нерухомою верхнього й рухомою нижньою щелепами. У ротовій порожнині містяться мовні органи: язик, зуби (верхні й нижні), альвеоли (верхні й нижні), м'яке й тверде піднебіння й язичок. Спереду ротова порожнина обмежена губами.

Найдіяльнішим органом мовного апарату є *язик*. На ньому виділяють кінчик, передню, середню і задню частини та корінь язика. Слизові оболонки, що вкривають м'язи язика, на дні ротової порожнини утворюють складку (вуздечку). Завдяки великій кількості м'язів, розміщених у різних напрямках, язик може швидко й точно рухатись (вгору, вниз, вперед, назад), утворюючи потрібні звуки.

А – ротова порожнина;
 Б – носова порожнина;
 В – порожнина глотки (фарингальна);
 Г – гортань;

1 – губи;
 2 – зуби;
 3 – верхні альвеоли;
 4 – передня частина твердого піднебіння;
 5 – задня частина твердого піднебіння;
 6 – м'яке піднебіння;
 7 – язичок;
 8 – кінчик язика;
 9 – передня спинка язика;
 10 – середня спинка язика;
 11 – задня спинка язика;
 12 – корінь язика;
 13 – голосові зв'язки.

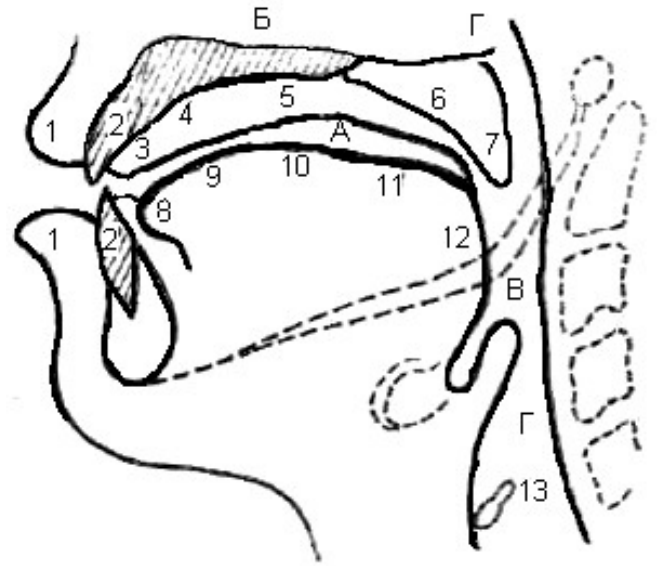

Рис. 9. Схема артикуляційного апарату

Література

1. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД «Рада», 2011. – 328 с.
2. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
3. Лазарева І.А. Неврологічні основи логопедії: навч.-метод. посібник для студентів дефектологічних спеціальностей. – Луганськ, 2005. – 132 с.
4. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. /Н.Г. Пахомова. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
5. Хомская Е.Д. Нейропсихологія. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.

Питання для самоконтролю.

1. Визначте поняття та завдання пропедевтики мовленнєвих порушень як спеціальної науки.
2. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Пропедевтика мовленнєвих порушень" з іншими науками.
3. Як забезпечують мовленнєву діяльність права та ліва півкулі головного мозку?
4. Якими мовленнєвими центрами представлений центральний відділ мовленнєвого апарату?
5. Розкрийте важливість роботи центрального відділу мовного апарату.
6. Охарактеризуйте роботу периферичного відділу мовного апарату. Розкрийте його складову.
7. Розкрийте сутність провідникових шляхів у мовленні.

Тема: 2. Причини порушення мовлення

План:

1. Етіологія порушення мовлення.
2. Критичні періоди в розвитку мовної функції.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції розкриває причини порушення мовлення, поділяючи їх на екзогено-органічні, спадкові, функціональні, психоневрологічні, соціально-психологічні; вказує на особливості екзогенно-органічних чинників їх вплив (інфекцій, травм, інтоксикацій ін.) на центральну нервову систему дитини і на її організм в цілому; врахування часу дії шкідливих чинників, у перинатальний, перинатальний та постнатальний періоди; особливості критичних періодів в розвитку мовної функції дитини.

Перелік проблемних питань:

1. Неврологічні і мовленнєві порушення, які залежать від характеру перинатального ураження головного мозку.
2. Критичні періоди у розвитку мовної функції.

Перелік питань для самостійного опрацювання.

1. Скласти анамнез історії розвитку дитини з моменту народження до часу дослідження.
2. Вклеїти у конспект схему класифікацій мовленнєвих порушень.

1. Етіологія порушення мовлення

Однією з гострих проблем сьогодення є збільшення чисельності дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку. **Причина порушень мовлення** – це дія на організм зовнішнього або внутрішнього шкідливого впливу або їх взаємодія, що визначає специфіку мовленнєвого розладу.

Етіологія мовленнєвих порушень почала інтенсивно вивчатись на початку 20-х років минулого століття. М. Хватцевим вперше всі причини мовленнєвих порушень було поділено на зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні); виділено органічні (анатоמו-фізіологічні, морфологічні), функціональні (психогенні), соціально-психологічні і психоневрологічні причини.

Значна кількість дослідження, у минулому столітті, спрямовувалась на вивчення дітей із заїканням (В. Гіляровський, О.Рау, Ф.Рау та ін.), афазією (Б.Богданов-Березовський), недорікуватістю (В.Смірнов, М.Хватцев та ін.), алексією та аграфією (Р.Левіна, О.Правдіна та ін.), порушенням голосу (В.Головська, О.Сотніков та ін.). Також, у даний період характеризується суперечливими поглядами між медичними та педагогічними структурами, щодо етіології мовленнєвих порушень та засобів (медичних чи педагогічних) їх подолання.

З медичної точки зору усі мовленнєві порушення класифікуються за клінічним підходом (дослідження психоневрозів: Н.Астіані, Е. Бейна, С. Доброгаєва, В. Каженко, О. Лурія, С.Ляпідевського, Д.Фельдберга, Ю.Флоренської та ін.). У педагогічному – першочергового значення набуває аналіз того, яких компонентів мовленнєвої системи торкаються порушення:

поширюється дефект на один компонент – *фонетичний* (неправильна вимова звуків), або торкається *фонематичних* процесів (порушення усного мовлення, письма, читання); чи є місце недорозвитку мовленнєвої системи (вимови, розрізнення звуків, граматичної будови мовлення).

На сучасному етапі розвитку логопедичної науки одним з її напрямком є профілактика та попередження мовленнєвих порушень у дітей раннього та дошкільного віку.

Причини порушення мовленнєвого розвитку розглядаються у різних галузях науки: медицини (педіатрія, неврологія, нейропсихологія та ін.), педагогіці (вікової педагогіці, спеціальна педагогіка та ін.) та психології (вікова психологія, спеціальна психологія та ін.).

З позиції медицини, вади мовлення у дітей характеризуються причинами екзогенно-органічного походження (недорозвинення та ураження головного мозку у внутрішньоутробному періоді, у момент пологів або впливу несприятливих умов після народження дитини) та спадкового походження. Екзогенно-органічні причини поділяються на органічно-центральні (ураження головного мозку) та органічно-периферичні (пошкодження периферичних органів мовлення: органу слуху, апарату мовлення (дихального, голосового, артикуляційного).

Складність мовленнєвих порушень, як правило, залежить від часу впливу несприятливих умов у період формування фізіологічних механізмів мовлення. Залежно від часу впливу несприятливих умов виділяють:

- перинатальну патологію або внутрішньоутробну;
- натальну патологію – пошкодження у момент родів;
- постнатальну патологію – після народження.

Причини перинатальної патології. Захворювання вагітної жінки ведуть до внутрішньоутробних уражень мозку плоду, що призводить до важких мовленнєвих порушень, які часто поєднуються, з іншими поліморфними дефектами розвитку (слуху, зору, опорно-рухового апарату, інтелекту). Найбільш важкі пошкодження відбуваються в першому триместрі вагітності, а також під час всього періоду ембріогенезу, тобто від 4 тижнів до 4 місяців вагітності.

Результатом порушення психофізичного розвитку у дитини може характеризуватись перенесеними певних захворювань, або несприятливих умов вагітною жінкою:

1) вірусні інфекції:

- *червоничка (краснуха)* – гостре вірусне захворювання, що передається повітряно-крапельним шляхом. Воно небезпечне для плоду. Чим менший строк вагітності у момент зараження, тим вірогідніші прояви тяжких порушень у розвитку дитини (мозкові порушення, зорові порушення (катаракта), пороки серця, глухота, зубні аномалії). За 2–3 місяця до настання вагітності, необхідно здати аналіз на виявлення антитіл краснухи. Якщо їх немає, то необхідно

зробити щеплення (під час вагітності щеплення робити неможна). Якщо щеплення жінка зробити не встигла, то їх необхідно уникати спілкування з дітьми дошкільного віку;

- *вітряна віспа* – передається повітряно-крапельним шляхом. Збудник захворювання відноситься до сімейства герпесовірусів. Вітряна віспа найбільш небезпечна на ранніх строках вагітності та безпосередньо перед родами. Зазвичай у дитинстві роблять щеплення проти даного захворювання;
- грип та ін.;

2) інфекційні захворювання:

- гострі та хронічні уrogenітальні інфекції (хламідійна, мікоплазмена, уреapлазмена тощо) та ін.
- TORCH-інфекції у матері (герпес, токсоплазмоз, вірус гепатиту В та ін.):
 - *цитомегалія* – визиває цитомегаловірус (із сімейства герпесних). Дана інфекція призводить до порушення розвитку плоду. Необхідно пройти обстеження на наявність антитіл вірусу до початку вагітності, або на ранніх строках.
 - *токсоплазмоз* – збудник інфекційного захворювання – внутрішньо-клітковий паразит токсоплазму. Зараження токсоплазмозом у період вагітності або до її заступлення дуже небезпечно для дитини. Важно перевірити наявність антитіл у крові до вагітності. Необхідно виконувати прості гігієнічні правила, що б не захворіти: не їсти сире м'ясо, яке не пройшло достатньої термічної обробки; мити овочі та фрукти; не заводити домашніх улюбленців, особливо кішок, якщо до вагітності їх у жінки ніколи не було. Якщо тваринка є то прибирати за нею треба доручити іншим членам родини;
 - *токсичний стрептокок групи А* – заселюється зазвичай у тріщинах та у пошкоджених тканинах. Запалення проходить дуже швидко: уражене місце опухає та сильно болить. Проявляються симптоми грипу. Запалені пошкодження вимивають милом, обробляють спиртом, перев'язують.
 - *лістеріоз* – визиває бактерія лістерія. Воротами для інфекції є слизова оболонка шлуноково-кішкового тракту. У результаті зараження можливі передчасні роди. Уникнути захворювання можна при виконанні простих гігієнічних правил.

3) прийомом лікарських препаратів:

- проти судомних;
- жарознижуючих;
- гормональних;
- антибіотики;
- вітамін А, кортизон та ін.;

4) інтоксикації:

- отруєння хімікатами;
- харчове отруєння тощо.

5) токсикоз вагітності – пізній токсикоз, розвивається після 20-го тижня вагітності. Спостерігається підвищений артеріальний тиск, білок у сечі, набряк кінцівок;

6) соматичні захворювання матері:

- порушення матково-плацентарного кровообігу, що веде до розладів живлення і до кисневого голодування плоду);
- порушення обміну речовин;
- цукровий діабет, захворювання серця, легень, нирок, ожиріння;

7) психотравмуючі ситуації;

8) опромінювання;

9) вживання алкоголю, наркотичних речовин, куріння;

10) імунологічна несумісність крові матері і плоду (по резусу). Резус або групові антитіла, проникаючи через плаценту, викликають розпад еритроцитів плоду. В результаті з еритроцитів виділяється токсична для центральної нервової системи речовина – непрямий білірубін. Під його впливом уражаються підкіркові відділи мозку, слухові ядра, що приводить до специфічних порушень звуковимовної сторони мовлення в поєднанні з порушеннями слуху.

У дітей з перинатальною патологією може зустрічатися недорозвинення мозку в обсязі, виявляються кісти мозку, атрофія кори півкуль, порушення будови нервових волокон. Мовленнєві порушення бувають у вигляді затримки мовленнєвого розвитку і дизартрії. Пізно формується моторне мовлення, уповільнено збільшується словниковий запас, затримується формування фразового мовлення. Страждає звуковимовна сторона мовлення. Найбільш часто розвивається псевдобульбарная форма дизартрії (Ю.Н.Биков).

Причини натальної патології:

1) пошкодження плоду при родах:

- асфіксія (кисневе голодування плоду у момент родів. У результаті нестачі кисню в організмі плода та новонародженого відбувається накопичення продуктів порушеного обміну, знижується рівень глюкози в крові, порушується тканинний обмін, порушується проникність судин мозку, відбувається набряк і набухання клітин мозку і порушення їх діяльності);
- родова травма (внутрічерепний крововилив і загибель нервових клітин що приводять до порушення мовленнєвого кіркового генезу (алалія)).

Основні механізми внутрішньочерепної травми пов'язані із затяжними або стрімкими пологами, неправильною технікою проведення акушерських маніпуляцій. Тривале стояння голівки в родових шляхах призводить до застою крові в судинах підшкірної клітковини, формуванню кефалогематоми і до застою крові в судинах мозку. Може статися розрив судин мозку і порушення мозкового кровообігу.

2) акушерські патології включають:

1. вузький таз;
2. затяжні або стрімкі роди;
3. передчасне відходження вод;
4. обвивання пуповиною;
5. неправильне передлежання плоду і ін.

Причини постнатальної патології:

- ранні органічні ураження мозку (інфекційні захворювання, отруєння ліками);
- травми головного мозку незрілість, обумовлена недоношеністю;
- різні захворювання внутрішніх органів.

Спадковість мовленнєвих порушень. Певне значення в етіології мовленнєвих порушень у дітей мають і спадкові чинники. Окремі порушення мовлення передаються по спадковості як на хромосомному так і на генетичному рівні: ринолалія, заїкання, дисграфія, дислексія.

Психологічні причини порушення мовлення

- психічна травма (переляк, переживання у зв'язку з розлукою з близькими, тривала психотравмуюча ситуація в сім'ї і т.д.);
- відсутність емоційно позитивного оточення;
- загальна фізична ослабленість;
- психічні травми (переляк, сварки у сім'ї, розлука з близькими людьми);
- порушення емоційно-вольової сфери (реактивні, конфліктні стани, аутизм).

Педагогічні причини порушення мовлення

- несприятливі умови виховання і оточення дитини в перші роки її життя;
- порушення взаємозв'язку матері з дитиною в перші роки життя;
- несприятливі соціально-побутові умови (затримка мовлення, у дитини немає книжок іграшок та ін.);
- наслідування неправильного мовлення;
- відсутність або недостатність мовленнєвого спілкування.

3. Критичні періоди в розвитку мовної функції

При оцінюванні порушень мовлення у дітей, важливо враховувати критичні періоди у яких відбувається найбільш інтенсивний розвиток тих або інших ланок мовленнєвої системи. Саме у цей час з'являється підвищена чутливість нервових механізмів мовленнєвої діяльності і виникає ризик виникнення порушень мовленнєвих функцій.

Виділяють **три критичні** періоди в розвитку мовної функції.

Перший (1 – 2 роки життя), коли формуються передумови мовлення і починається мовленнєвий розвиток, відбувається становлення основ комунікативної поведінки і потреба у спілкуванні. У цьому віці спостерігається найбільш інтенсивний розвиток кіркових мовних зон, зокрема зони Брока, критичним періодом її розвитку вважається вік дитини 14 – 18 місяців. Будь-які, навіть незначні несприятливі чинники, що діють в цьому періоді, можуть відобразитися на розвитку мовлення дитини.

Другий критичний період (3 роки), коли інтенсивно розвивається зв'язне мовлення, відбувається перехід від ситуаційного мовлення до контекстного, що вимагає великої узгодженості в роботі центральної нервової системи (мовнорухового механізму, уваги, пам'яті, довільності і т.д.). Неузгодженість роботи центральної нервової системи, нейроендокринної і судинної регуляції призводить до зміни поведінки, спостерігається упертість, негативізм і т.д. Все це визначає великий вплив на мовленнєву систему. Може виникнути заїкання, мутизм, відставання у мовленнєвому розвитку. Дитина відмовляється від мовленнєвого спілкування, з'являється реакція протесту на завищені до неї вимоги дорослих.

Третій критичний період (6 – 7 років) – початок розвитку писемного мовлення. Зростає навантаження на центральну нервову систему дитини. Завищені вимоги можуть провокувати «зриви» нервової діяльності у дітей, може призводити до виникнення заїкання.

Критичні періоди розвитку мовлення можуть мати як самостійне значення, так і поєднуватися з іншими несприятливими чинниками – генетичними, загальною ослабленістю дитини, дисфункцією з боку нервової системи і т.д.

Література

1. Биков Ю.Н. Неврологія, 2005. [Електронний ресурс] / Режим доступу до вид. : <http://medbib.in.ua/perinatalnaya-patologiya.html>
2. Бадалян Л.О. Невропатологія. – Москва, «Академія», 2000 . – 382 с.
3. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
4. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
5. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
6. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
7. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
8. Маруненко І.М. Психофізіологія : навч. Посіб. – К. : Київський ун-т імені Боїса Гринченка, 2013. – 408 с.
9. Рібцун Ю. В. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на становлення мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ [Електронний ресурс] /Юлія Рібцун // Народна освіта. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу до вид. : www.kristti.com.ua.
10. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Питання для самоконтролю.

1. Охарактеризуйте основні пренатальні причини порушення мовлення.
2. Розкрийте причини натальної патології.
3. Охарактеризуйте основні причини постнатальної патології, що впливають на порушення мовлення.
4. Розкрийте психологічні причини порушення мовлення.
5. Розкрийте педагогічні причини порушення мовлення.
6. Опишіть першій критичний період розвитку мовлення.
7. Охарактеризуйте другій критичний період мовленнєвого розвитку.
8. Розкрийте третій критичний період мовленнєвого розвитку.

Тема: 3. Особливості мовленнєвого розвитку у дітей раннього віку

План:

1. Розвиток мовлення дітей першого року життя.
2. Розвиток мовлення дітей другого року життя.
3. Розвиток мовлення дітей третього року життя.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції розкриває розвиток мовлення у дітей раннього віку який поділяють на два періоди: підготовчий період (1 місяць – 1,5 – 2 роки); другий – період активного мовленнєвого розвитку (1,5 – 2 роки – 3 роки); характеристика передмовленнєвих реакцій на першому році життя; розвиток активного мовлення у дітей на другому та третьому році життя.

Перелік проблемних питань:

1. Психофізичний розвиток дітей першого року життя.
2. Психофізичний розвиток дітей другого року життя.
3. Психофізичний розвиток дітей третього року життя.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

1. Ознайомитись із закономірностями психофізичного розвитку дітей другого року з типовим психофізичним розвитком.
2. Розкрити особливості психофізичного розвитку дітей третього року життя.

Форма звіту: письмова робота.

1. Розвиток мовлення дітей першого року життя

Розвиток мовлення дітей раннього віку поділяють на два періоди:

- підготовчий період (1 місяць – 1,5 – 2 роки);
- другий – період активного мовленнєвого розвитку (1,5 – 2 роки – 3 роки).

З перших днів свого життя дитина інтенсивно готує свій голосовий та артикуляційний апарат до мовлення. Спочатку звуки, які вона видає, вимовляються рефлексивно. Вік до одного року називають також періодом

домовленнєвого розвитку, під час якого відбувається підготовка до оволодіння мовою. Вже з моменту народження у дитини є голосові реакції – крик і плач.

Крик — це вроджена, безумовно, рефлекторна реакція, що викликається сильними органічними відчуттями негативного характеру (біль, голод, незручності). Крики не потребують спеціального навчання, вони не залежать від слухових сприймань, оскільки кричать і глухі діти.

Крики, як перші голосові реакції, відіграють досить суттєву роль у підготовці мовленнєвого апарату до звуковимови. Вони сприяють і розвитку мовленнєвого дихання.

Впродовж першого місяця життя відбувається перше спілкування дитини з дорослим на емоційному тлі. Водночас у цей період ще досить тяжко викликати у дитини відповідну реакцію, ініціатива спілкування більше належить дорослому. Підвищений інтерес у дитини (у 4 – 5 тижнів) до людського мовлення з'являється у вигляді *реакції зосередження*. Коли дорослий нахиляється над дитиною, ласкаво розмовляє з нею, вона перестає плакати і рухатися, «прислухається».

На другому місяці в дитини з'являються перші короткі звуки (г, кх, к) і звукосполучення: гу-гу, агу, що одержали назву «гукання». **Гукання** – це збудження приємного позитивного характеру і виникає воно передусім у відповідь на ніжні, ласкаві слова дорослого.

Дорослий сам заграє з дитиною, посміхається, намагається затримати на собі погляд, викликати посмішку, вимовляє звуки «агу-агу», «гу-гу», «ау». На кінець другого місяця дитина починає фіксувати зорові і слухові подразники, довго сміється, якщо з ним розмовляє дорослий; слідує поглядом за іграшкою, що рухається.

Після двох місяців активність мовленнєвих реакцій зростає, відтепер дитина промовляє звуки не тільки у відповідь на мовлення дорослого, але й тоді, коли його побачить, при його наближенні до дитини.

На третьому місяці у спілкуванні дитини з дорослим відбуваються суттєві зміни – ініціатива спілкування, відтепер, належить дитині, вона вже сама шукає поглядом дорослого для спілкування з ним. У відповідь на вітання дорослого, чи навіть коли його побачить, дитина голосно сміється, промовляє звуки голосного типу «а-а-а», «е-е-е», рухає руками, ногами (яскраво виражений «комплекс пожвавлення»).

На четвертому місяці збільшується кількість звуків, що їх промовляє дитина, з'являються сполучення звуків приголосного типу «тіль», «рррр», «фрр», «співучі звуки»: «о-о-о-е», «а-е-е-а». У другій половині місяця з'являється гулення, що нагадує спів птахів, булькання, фиркання. Зауважимо, що дорослий не завжди може повторити за дитиною її голосові утвори. Згодом вони зникають і в дітей.

Гулення — це збудження приємного характеру, воно виникає під впливом позитивних емоцій, його необхідно підтримувати і розвивати. На стадії гулення звуки промовляються під контролем слуху, діти вже прислуховуються

до своїх голосових реакцій. Відтепер дорослий може спілкуватися з дитиною на відстані, перегукуватися, викликати звуконаслідування.

В кінці четвертого місяця дитина вже сама викликає дорослого на спілкування з допомогою голосових реакцій гукання і гулення. В цей період з'являються «трелі» («аль-ле-є-ли-аги-аи» і т.). Діти в чотири місяці вже можуть за звуком визначати місце знаходження предмета, знаходити дорослого за звуком або джерело звука.

На п'ятому місяці дитина вже шукає спілкування зі своїми однолітками. Вона підповзає до свого сусіда, посміхається, промовляє окремі звуки (гулить). Якщо дитина побачить дорослого, вона промовляє цілу низку голосових реакцій, що звернені до нього, «закликає» дорослого підійти до неї, довго «гулить», розрізняє тон, з яким до неї звертаються дорослі.

На кінець першого півріччя діти вже розуміють ситуацію годування, купання, укладування спати, міміку й жести.

На межі 5 – 6 місяців з'являється **белькіт** – це слова, склади (*ма-ма-ма, ба-ба-ба, дя-дя-д*), які рівномірно повторюються. У процесі белькоту дитина розвиває свій голос, «малюк насамперед навчається співати, а вже потім говорити, белькіт більше пов'язаний з музичним боком мовлення, з розвитком дитячого голосу, ніж з артикуляцією. Белькіт готує мовленнєвий апарат до вимови звуків, складів і слів, сприяє розвитку фонематичного слуху.

Для дітей 8 – 10 місяців характерний активний лепет, що складається з 4 – 5 складів і більш. Дитина ехоталічно повторює за дорослим нові склади, які сама раніше не вимовляла, добре копіює інтонацію, відтворює мелодійну схему знайомих фраз, вітань, із задоволенням вимовляє різні вигуки і вигуку, супроводжуючи їх виразною мімікою і жестами. Вимовляє окремі слова, що складаються з однакових парних складів (мама, тато).

Дитина 11 – 12 місяців все частіше звертає увагу на особу що говорить, починає кивати головою на знак твердження і гойдати нею на знак заперечення. До року словник зазвичай досягає 8 – 10, а іноді і більшої кількості слів (баба, киця, му, бэ і ін.), які мають конкретне значення. До 1 року дитина розуміє і виконує 5 – 10 простих інструкцій: «принеси те-то», «дай чашку» і ін.

Таблиця 3.1

Розвиток голосових реакцій у дітей першого року життя

Стадії	Вік дітей	Голосові реакції
I – крик	1 день – 1,5 міс.	голосні звуки, що нагадують фонемі: <i>а, о, є, у</i>
II – гукання	1 міс – 2-3 міс.	поєднання голосного <i>а</i> та приголосних <i>г, к</i> : <i>агу-у, аку-у</i>
III – гулення	2-3 міс. – 4 міс.	об'єднання приголосних: <i>фр-р-р-р-р-р, тиль-ль-ль, буль-ль-ль, тль-ль-ль</i>
IV – трелі	4 -4,5 міс – 5-5,5 міс.	співуче гулення: <i>а-а-а-а, а-е-о, у-у-о-о, ля-а-а, му-у-у</i>
V – белькіт	5 -5,5 міс. – 1 рік.	повторення складів: <i>ма-мама, ба-ба-ба-ба, дя-дя-дя-дя, та-та-та-та</i>
VI – склади, слова	8-10 міс. – 1 рік.	слова склади: <i>на, па, ма, ма-ма, ба-ба, ав-ав, му, дай</i>

Розвиток активного мовлення дитини першого року життя

Вік дітей	Розвиток активного мовлення дитини
1 місяць	посмішка у відповідь на розмову дорослого
2 місяці	прислуховується до голосу чи звучання предмета: рухи загальмовуються, відповідає посмішкою на розмову дорослого з нею, гукає: <i>агу-агу</i> .
3 місяці	зосереджує свій погляд на обличчі дорослого, який розмовляє з дитиною, у відповідь виявляє радість, гукає, довго гулить.
4 місяці	за звуком віднаходить предмет, який вона не бачить. Видає голосні звуки, голосно сміється, якщо до неї заграють, гулить, з'являється співуче гулення, трелі.
5 місяців	розрізняє тон, з яким до неї звертаються, довго співуче гулить.
6 місяців	промовляє окремі склади, з'являється белькіт.
7 місяців	довго белькоче, повторно вимовляє одні й ті самі звуки. На запитання «Де?» шукає і знаходить поглядом предмет, що постійно перебуває в певному місці.
8 місяців	голосно і повторно вимовляє різні склади за дорослим, з'являється звуконаслідування. На прохання дорослого виконує різні рухи «ладусі-ладки», «до побачення», «дай ручку». Довго розглядає іграшки.
9 місяців	повторює за дорослим склади, що були в її белькоті. Знає своє ім'я. На запитання «Де?» відшукує декілька знайомих предметів, незалежно від їх місцезнаходження. Відповідає на гру дорослого «дожену-дожену», грає «у схованки».
10 місяців	звуконаслідує, повторює за дорослим різні звуки та склади. На прохання дорослого відшукує названу іграшку. Знає на ім'я декількох дорослих і дітей.
11 місяців	вживає перші слова-позначення (<i>мама, тато, баба, гав-гав, кис-кис</i>). Окремі слова в мовленні дорослих набувають узагальненого характеру. Наприклад, на запитання «Де киця?» знаходить і дає різних кішок – гумову, плюшеву. На прохання дорослого виконує різноманітні дії з предметами «погойдай ведмедика», «дай м'яч».
12 місяців	легко наслідує нові склади. Збільшується запас слів, які розуміє дитина; розуміє за словом назву декількох предметів, якими користується. У словнику нараховується 10 – 15 слів.

Таким чином, на першому році життя у дитини відбувається підготовка мовного апарату до вимови звуків. Одночасно йде активний процес розвитку розуміння мови, формується **імпресивне мовлення**. На цьому домовленнєвий період закінчується.

2. Розвиток мовлення дітей другого року життя

На другому році життя відбувається поступове збільшення словарного запасу, при цьому слова і звукосполучення вже стають засобом мовного спілкування, тобто формується **експресивне мовлення**. Дитина вчиться оперувати словами – ускладнює їх, пробує різні поєднання, оволодіває фразою, логіко-граматичними побудовами. Проте активному вимовлянню слів передує розвиток розуміння мови, тому кількість слів, які дитина розуміє (*пасивний словник*), більше кількості слів, які він може вимовити (*активний словник*).

Значні зміни відбуваються й у розумінні мовлення. Дитина добре розуміє більшість висловлювань дорослих, пов'язаних зі знайомими ситуаціями її життя (побут, прогулянка, гра). Малюки цього віку починають засвоювати граматику рідної мови. Це виявляється не лише у появі перших речень, а й у розумінні окремих граматичних значень. Передусім, це значення однини, множини та зменшувально-пестливого значення іменника. Дитина може показати на малюнках, де *машина* – *машини*, *лялька* – *ляльки*, *ведмідь* – *ведмедик*, *шапка* – *шапочка*.

Таблиця 3.3

Показники розвитку мовлення дітей другого року життя

Розвиток мовлення	1 рік — 1 рік 6 місяців	1 рік 6 місяців — 2 років
Розуміння мовлення	<ul style="list-style-type: none"> - збільшується кількість слів; - встановлюють зв'язок між предметами, діями та їх словесним позначенням; - узагальнюють предмети за суттєвими ознаками; - виконує словесні доручення («Візьми серветку і сядь за стіл»). 	<p>розуміють:</p> <ul style="list-style-type: none"> - зміст речень; - ім'я своє, близьких; - стать та вік людини; - назви засобів руху, побутових, ігрових дій; тварин, рослин, частин тіла; повторюють слова, фрази за дорослими.
Засвоєння звуків мови	<ul style="list-style-type: none"> - наслідують звукосполучення; - використання смичних звуків <i>п, б, м, т', д', н'</i>; - використання белькоти. 	<ul style="list-style-type: none"> - вимовляють: <i>з, с, ц, ф, х, т, д, г, к, в, н, л', ж, ш</i>; - відсутні: <i>з, с, ш, ж, ч, ц, х, ф, л</i>; - заміна: <i>к → ф; т → т'; к → т; б → п; г → к, д; х → ф; в → б; л → л'</i>.
Розвиток словника	<ul style="list-style-type: none"> - 30 -40 слів; - слова набувають узагальненого характеру (словом «кіт» називають будь-якого kota – чорного, білого, живого, іграшкового, маленького, великого, на картинці). 	<ul style="list-style-type: none"> - до 300 слів; - полегшені слова замінюють правильними; - з'являються прикметники і займенники; - узагальнюють предмети за суттєвими ознаками.
Формування граматично правильної вимови	<ul style="list-style-type: none"> - вживають полегшені слова (<i>бі-бі, ту-ту</i>); - запитують «Що це?»; - у словнику переважають іменники і дієслова; - з'являються двохслівні речення; - слова і речення доповнюють емоційними жестами, мімікою, інтонацією. 	<ul style="list-style-type: none"> - розмовляють з різних причин; - мовлення емоційно виразне; - прохання, бажання, дії передають словами; - використовують прості речення (від 2-х до 5 слів); - користуються: знахідним, родовим, називним відмінками.

3. Розвиток мовлення дітей третього року життя

На третьому році життя відбувається суттєвий переломний момент у психічному розвитку дитини, в його відносинах з оточенням, з'являється

допитливість та інтерес до діяльності дорослого. Все це сприяє подальшому розвитку форм спілкування і розуміння мовлення, слово стає для неї засобом пізнання навколишнього життя.

У 3 роки мовлення здорової дитини є достатньо розгорнутим: вона вільно спілкується з дорослими, активно ставить запитання сама та відповідає на запитання інших людей, може розповісти з допомогою дорослого знайому казку чи віршик. Навіть коли дитина ще не вимовляє правильно деякі і звуки (а для такого віку це і природно), у неї формуються правильні уявлення про мовну норму, про те, як повинно звучати те чи інше слово, як потрібно правильно будувати речення і правильно вживати різні граматичні форми слів.

Таблиця 3.4

Показники розвитку мовлення дітей третього року життя

Розвиток мовлення	2 роки — 2 роки 6 місяців	2 роки 6 місяців — 3 роки
розуміння мовлення	- допитливість та інтерес до діяльності дорослого; слово стає засобом пізнання, регулятором поведінки; - розуміє смисловий зміст утішок, забавлянок, віршів, інсценівок, казок тощо; майбутній і минулий час дієслів.	Розуміє: - зміст мовлення про події та явища, яких не було в досвіді дитини; - впізнає та називає знайомі предмети; - зміст художніх текстів, розповідей без супроводу наглядності.
Засвоєння звуків мови	правильно вимовляють: - губні звуки (п, п', б, б', м, м'); - губно-зубні (ф, ф', в, в'); - передньоязикові (т, т', д, д', н, н', с', л'); - задньоязикові (к, к', г, г', х, х').	правильно вимовляють: - з, с, ц, ч, в, ф, п - характерна загальна пом'якшеність вимови, недостатня чіткість артикуляції.
Розвиток словника	- до 500-600 слів; - переважають іменники і дієслова; - з'являються поширені прості речення (до 7-8 слів). - знають забавлянки, утішки, вірші.	- 1000-1300 слів; - у словнику всі частини мови, окрім прислівників і дієприслівників; - вживають запитання «Для чого?», «Навіщо?», «Чому?», «Кому?».
Формування граматично правильної вимови	- мовлення стає основним засобом спілкування з оточуючими; - багато й довго розмовляє, легко підтримує розмову, виявляє ініціативу спілкування; - у життєвих ситуаціях визначає словами свої бажання та дії.	Розвиток:- словотворення; - діалогічне мовлення; - ситуативне мовлення; - речення прості, поширені, складносурядні та складнопідрядні із сполучниками та сполучними словами; правильно вживають відмінкові закінчення.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.

2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
6. Корекційно-розвивальна робота з дітьми раннього віку: Навчально-методичний посібник/ Упорядник О.П. Мілевська. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 52 с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Питання для самоконтролю.

1. Опишіть послідовність стадій передмовленнєвих реакцій.
2. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини 1 року життя.
3. Розкрийте загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 2-го року життя.
4. Опишіть загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 3-го року життя.
5. Яке значення для розвитку мовлення мають крик, гулення, треллі, белькіт?

Завдання для самостійної роботи:

Описати етапи мовленнєвого розвитку дитини та можливі порушення мовлення.

Форма звіту: співбесіда, письмова робота

Тема: 4. **Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей раннього віку**

План:

1. Спостереження за мовленням дітей першого року життя.
2. Спостереження за розвитком мовлення дітей раннього віку.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції розкриває специфіку проведення спостереження за раннім розвитком мовлення; методи спостереження за мовленням дітей 1- 3 року життя.

Перелік проблемних питань:

Етапи мовленнєвого розвитку дитини та можливі порушення мовлення.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

Описати етапи мовленнєвого розвитку дитини та можливі порушення мовлення.

Форма звіту: письмова робота.

1. Спостереження за мовленням дітей першого року життя

Логопедична діагностика мовленнєвого розвитку на початкових етапах становлення мовленнєвої комунікації має на меті раннє розпізнавання і виправлення відхилень мовного розвитку і починається з перших місяців життя дитини. Це припускає використання спеціальних прийомів обстеження і диференціальної діагностики у поєднанні з ретельним аналізом даних медичного анамнезу і психолого-педагогічних спостережень за дитиною.

При зборі анамнестичних даних про неонатальний період логопеду доцільно починати логопедичне обстеження із спостереження за дитиною в природних умовах. При опитуванні батьками і огляді дитини логопед звертає особливу увагу на наступне:

Таблиця 4.1

Оцінка мовленнєвого розвитку дитини раннього віку

I етап (період новонародженості)	
- характер першого крику новонародженого	гучний, пронизливий, хрипкий, слабкий, тихий, після хлопку по сідницям, після стимуляції, не кричала.
- фізіологічна функція дихання	дихає самостійно з народження, проводилися реабілітаційні заходи із-за заковтування навколоплідних вод або слизу, підключали до апарату штучної вентиляції легенів, на який термін, тривалість знаходження в кювезе.
- інтенсивна терапія в неонатальному періоді	антибіотики, переливання крові, підключення до крапельниці.
- хірургічні заходи в неонатальному періоді	важка природжена патологія органів дихання, кровообіги, і тому подібне.
- перше годування дитини грудьми	на який день, смоктала сама або годували зцідженим молоком з пляшки, чи використовувався молокоотсос.
- причини раннього штучного вигодовування	стафілокок в материнському молоці, захворювання матери, хвороба дитини, слабкість смоктального рефлексу, розлука з матір'ю і ін..
- тривалість годування	швидко втомлювалась засинала, відсмоктувала молоко у соска і відмовлялась смоктати далі, активно смокче все годування, відмовляється брати груди, вимагає соску.
- характер смоктальних і ковтальних рухів при годуванні	відрижки, поперхання, захлинання, витікання молока через ніс, млявість губ, хворобливе «покусування» грудей під час годування.
II етап (1 – 3 місяці)	
- характер реакцій на голод, охолодження або перегрів при купанні	різкий крик і загальна рухова активність, мляве покректує, тривалий пронизливий крик, загальна млявість і пасивність.
- поява перших мімічних гримас (реакція на «сладке-гірке» при зміні харчування)	симетричність або асиметричність, млявість, змазаність.
- початкове зорове і слухове	- затихає при піднесенні до обличчя яскравого предмету,

зосередження	який світиться, або прислухається до нового звуку на фоні інших; - фіксація погляду на обличчі дорослого, що говорить; - наявність «комплексу поживлення».
- характер переважаючих реакцій на подразники	різкий звук, яскраві блікі, больові відчуття, крик, плач, здригання, широке відкриття очей, початкове зосередження, відсутність реакцій.
- характер переважаючих реакцій на звернене до дитини мовлення матері	- «оральна увага», - «комплекс поживлення», - відвертається убік, - плаче, - не реагує.
- прояв позитивних емоцій	- покректує, бурчання, сопіння і тому подібне.
- початкове гулення	час його появи, тривалість і співучість голосової продукції, наявність голосової і рухової аутоstimуляції, особливості загальної поведінки при гуленні, наявність або відсутність емоційної реакції на дорослого, що залицяється, у формі активнішого гулення після звукової або рухової стимуляції.
- перші реакції на інтонацію дорослого	(сердита, ласкава), прояв у формі плачу, «комплексу поживлення», мімічних гримас; монотонність або виразність, співучість гулення.
III етап (3–6 місяців)	
- характер голосових реакцій поведінки, коли до дитини звертаються:	- активно реагує, тягне руки до дорослого; не звертає уваги, відвертається, плаче, проявляє неспокій; - ситуативне «гукання», короткі голосові реакції, співуча вокалізація.
- інтонаційна забарвленість голосових реакцій і їх мелодійність:	виразність, монотонність, повторюваність, виснаженість голосу і дихання, близькість вокальної продукції до мелодики рідної мови дитини;
- перехід до вимови складів	акцент на першому «складі».
- зміна поведінки у відповідь на слухові подразники:	оглядається, закриває очі.
- м'язова активність в мовній і мімічній мускулатурі:	поява гримас на обличчі, перший сміх «повискування», припліскування губами, «жування» іграшок.
- патологічні труднощі при переході на густу їжу	наявність блювотного рефлексу при спробі годувати з ложки, уміння пити глотками з поїльника.
- особливості візуального контакту з близькими людьми:	пошук або уникнення зустрічного погляду, напруженість.
неповноцінність комплексу поживлення:	відсутність рухового, голосового, емоційного компоненту, його безадресність або адресованість неживим предметам, запізнювання реакції на подразник.
IV етап (6–9 місяців)	
- формування лепету:	- відсутність лепету; - загасання лепету; - перепади в інтонації (по гучності, висоті, тривалості); - поступове збагачення звукового складу; - інтонаційна виразність, емоційність лепету;

	- лепетні діалоги (<i>ба-ба-ба, ма-ма-ма</i>).
- формування розуміння оберненої мови:	знає своє ім'я (реакція на ім'я), імена близьких людей, повертає голову в їх сторону у відповідь на питання: «Де мама?»; «Де тато?».
- розвиток паралингвістических форм комунікації:	- виражає своє прохання жестами і вимогливими вигуками, криком, щоб отримати необхідну іграшку, їжу; - дивитися в очі своєму «співбесідникові», підтримує діалог, що складається з лепету.
- навички ковтання і жування твердої їжі:	- поступово слабшає блювотний рефлекс, смоче в роті тверду їжу, розсипчасту картоплю і шматочки бісквіта; (розвиток артикуляційних рухів при пережовуванні твердої їжі з одного боку в інший і вгору-вниз); - перехід від пиття кефіру (густій рідині) до уміння пити воду з чашки маленькими глотками, не захлинаючись.
- характер взаємодії матери і дитини:	- час приділення уваги у спілкуванні матері до дитини; - активізація відповідної реакції малюка.
V етап (9–12 місяців)	
- засвоєння основних прагматичних аспектів людської комунікації:	- дитина дивиться в очі співбесідникові; - підтримує діалогічне мовлення лепетом, кивком головою, жестами, мімікою, тощо.
- розуміння оберненого мовлення:	- знає своє ім'я, розуміє прості питання, реагує на заборони, виконує просту інструкцію.
- завершення лепетної стадії:	- активний лепет, його інтонаційна забарвленість і близькість до виразних мелодикоритмічних особливостей мовлення дорослих; - перехід до лепетних діалогів з мамою, наслідування нових складів.
поява перших слів і перехід до мовної комунікації:	- у лепеті розрізняються перші слова, - наслідування за дорослими спрощених слів.
мовленнєва активність дитини:	- тактильно-емоційна, емоційно-мовленнєва, наочно-дієва або поєднання цих форм.
- навички вживання їжі:	- сформованість базових навичок ковтання і жування.

Опит батьків і аналіз результатів спостереження за дитиною першого року життя доцільно проводити спираючись на загальні закономірності розвитку перших психічних реакцій немовляти в онтогенезі, їх залежність від формування рухових функцій, соматичного здоров'я дитини і інших чинників (наприклад, особливостей емоційних відносин в сім'ї).

Будь-які прояви у дитини порушення голосового, дихального або артикуляційного компоненту вимовної сторони мови вимагають проведення своєчасних коректувальних заходів, додаткового обстеження дитини у інших фахівців (невропатолога, отоларинголога, сурдолога), а труднощі формування комунікативної діяльності – консультування у дитячого психолога.

2. Спостереження за розвитком мовленням дитини раннього віку

Логопед при огляді дитини з відхиленнями розвитку мовлення використовує наступні методи збору інформації про дитину:

- анкетування (анкета для батьків);
- бесіда з батьками;

- спостереження за поведінкою і діяльністю дитини в природних умовах (рух, гра, їжа, одягання-роздягання і тому подібне) і в ході виконання спеціальних завдань;

- вивчення медичної документації;

- бесіду з вихователем, музичним працівником, педагогом по фізичному вихованню, методистом;

- ознайомлення з педагогічною характеристикою, якщо дитина відвідує ясла або дитячий сад;

- власне логопедичне обстеження дитини: будову і функціонування основних органів артикуляції, стани довільного артикуляції праксису (після 1 р. 6 мес), диференційованої слухової уваги до немовних і мовних сигналів, сформованості розуміння мовлення, зокрема простих і складних мовних інструкцій, об'єм пасивного і активного словарного запасу.

Психолого-педагогічне обстеження включає завдання:

- вивчення немовленнєвих процесів: конструктивної діяльності, малювання, слухової уваги, зорового сприйняття, зорово-просторового гнозису і праксису, загальної і тонкої моторики (проводиться дитячим психологом);

- вивчення фонетичної і фонематичної сторони мовлення, імпресивного мовлення, експресивного мовлення, стан фразового мовлення (проводиться логопедом).

При виконанні завдань логопедові слід звертати особливу увагу:

- вміння дитини виконувати дію за словесною інструкцією;

- якою рукою дитина бере предмети і як вона «працює» руками (використовує обидві руки або тільки одну);

- спритність або не вмілість дій з маленькими предметами;

- емоційні вигуки і слова, вимовні під час виконання завдань.

Таблиця 4.2

Спостереження за мовленнєвою діяльністю дітей раннього віку

Гра	Мета завдання	Обладнання	Проведення заняття
«Смуга перешкод»	Завдання направлене на визначення рівня моторної компетенції дитини (загальна моторика) і його уміння виконувати різноманітні рухи по словесній інструкції.	килим з геометричним малюнком у вигляді смуги шириною 20-25 см, декілька дерев'яних або пластмасових брусків (15 см x 15 см x 40 см), м'яч середнього розміру, дитяча драбинка з поручнями.	- гра «догонялки»; - пройти по доріжці, переступаючи через бруски; - піднятися і спуститися по дитячій драбинці; - пограти в м'яч з дорослим. перевіряється уміння дитини грати разом з дорослим, виконуючи різні мовні команди («покоти» — «кидай»).
«Збери пірамідки»	виявлення у дитини уміння співвідносити	2 пірамідки з кільцями,	- розбирання та збирання пірамідок за зразком;

	свої дії з мовленнєвою інструкцією, вивчення процесів зорового гнозису і праксису, дрібної моторики.	контрастними за розміром (великі кільця більше маленьких в 3 рази)	- показ маленьких, великих колечок; - будівлення пірамідки разом з логопедом відповідно інструкції («Дай мені одне велике колечко. Я надягаю колечко на паличку. Зроби так само! Добре! ...»).
«Дізнайся (знайди) звучну іграшку»	виявлення рівня слухової уваги до немовленнєвих сигналів. Обладнення: ширма	декілька музичних іграшок, що різко відрізняються по звучанню (барабан, дудка, гуслі), декілька однакових дзвіночків.	- дати можливість смій дитині пограти на музичних інструментах; - демонстрація звучання кожної іграшки, потім інструмент озвучується без його показу, дитину просить вгадати, «що звучало». - визначення напряму звучання (дитина заплющує очі і показує місце де звучала іграшка).
«Хто так говорить?»	виявлення рівня слухової уваги і фонемного сприйняття мовних сигналів, а також загального характеру мимовільних рухів губ при мовних реакціях в ігровій ситуації.	ширма, декілька іграшок, що різко відрізняються один від одного за «звуком» (півник, собачка, кішка).	Логопед просить дитину показати (або назвати), хто співає за ширмою. Якщо дитина активно включається в завдання, можна подивитися, наскільки легко вона запам'ятовує «нові голоси» (ослика, корови, мишки).
«Пускаємо кораблики»	визначення об'єму довільних рухів губ, володіння комунікативними жестами.	таз з водою, кораблик або будь-яка плаваюча іграшка, широка трубочка.	логопед говорить дитині: «Зараз ми плаватимемо на кораблику. Попрощайся з мамою. Поцілуй її. (Поцілунок.) Помахай мамі ручкою. (Жест «пока-пока»). Подуй («трубочка») і кораблик попливе. Кораблик причалив до берега. Здрастуйте, мама! (Жест вітання.) Посміхнися мамі (Усмішка).
«Ховаємо іграшку»	на виявлення об'єму применниково-відмінкових конструкцій, що розуміються дитиною (применники <i>в, на, за, під, між</i>).	будь-яка маленька іграшка.	- використання казкової історії про іграшку: «Візьми зайчика. Зайчик боїться лисиці. Він ховається до тебе в кишеньку. Де зайчик? Зайчик сховався. Лисиця пробігла мимо. А зайчик виліз з кишеньки і заліз високо-високо: постав зайчика на стіл. Знову з'явилася лисиця. Давай ховати зайчика. Захочай його за спинку. Ось так, молодець!»
«Що це таке?»	виявлення актуального рівня	5-6 знайомих дитині предметів з	- називання предметів, що розкладені на столі (<i>Що це?</i>);

	словарного запасу дитини (активного словника), особливостей її слухомовленнєву пам'ять і довільну увагу.	її оточення і набір простих картинок.	- назва або показ предмету по картинці; - перехід до обстеження дієслівного словника.
«Що робить?»	виявлення об'єму розуміння слів-дій.	предмети (лялька, машинка, ляльковий одяг, ковдрочка, кубики, гараж); картинки (5-6 картинок із зображенням дій, знайомих дитині: <i>їсть, спить, миє руки, катається на гоїдалках</i> і тому подібне).	- виконання дій з предметами та іграшками «Зніми шапочку з ляльки», «Поклади ляльку спати», «Поклади кубики в машинку», «Постав машинку в гараж» та ін.. - відповіді на запитання після перегляду картинок із зображенням різних дій: «Що робить дівчинка; хлопчик?» «Що роблять діти?».
«Чиє це?»	визначення уміння дитини співвідносити побутові предмети і речі з їх власниками.	5-6 предметів з оточення дитини (наручний годинник, тапочки, сумка і тому подібне).	- показати мамині або татусеві речі;
«Один і багато»	виявлення рівня сформованості у дитини елементарних кількісних уявлень.	будь-який рахунковий матеріал.	- показати де один предмет а де багато.
«Слухаємо розповідь»	виявлення рівня розуміння дитиною короткої розповіді	дитяча книжка з простими і зрозумілими дитині картинками.	- читання та перегляд з дитиною книжки. - запитують дитину по картинках: «Де?.. Покажи...». «Хто це?», «Що робить зайчик?».

При проведенні обстеження дитини, основною метою логопеда є виявлення індивідуальних проблем в розвитку дитячого мовлення. Проте мовленнєвий розвиток дитини раннього віку нерозривно пов'язаний з його когнітивним розвитком, а дослідження розвитку дитячого мовлення неможливе без аналізу наочно-практичної діяльності (С.Н. Цейтлін). Тому обов'язковою умовою адекватної діагностики мовного розвитку дитини є його паралельне обстеження у дитячого психолога. Це необхідно для зіставлення всіх ліній розвитку (рухового, сенсорного, розумового, емоційного, мовленнєвого), а також для об'єктивного аналізу відповідно до віку процесів формування навиків поведінки, самообслуговування і ігрової діяльності у дитини з відхиленнями в розвитку мовлення. Тільки на основі всебічного аналізу основних показників розвитку дитини раннього віку, проведеного дитячим психологом в умовах

дитячої поліклініки, дитячої дошкільної установи, спеціалізованого психолого-педагогічного центру, логопед зможе адекватно оцінити індивідуальні мовленнєві проблеми в розвитку дитячого мовлення.

Найбільш типові скарги: малюк говорить всього декілька лепетних слів і звуконаслідувань, які з'явилися ще в 1 рік, не любить слухати казки, розглядати картинки в дитячих книжках, капризний, добивається свого жестами і плачем, часто неуважний, розуміє обернену мову, але «не хоче» вивчати з мамою нові слова, не використовує іграшки по їх призначенню, а просто розкидає їх по квартирі.

Література

1. Бадалян Л.О. Невропатология. – Москва, «Академия», 2000 . – 382 с.
2. Когнитивная психология. /Под 53ед.. В.Н.Дружинина, Д.В.Ушакова. – М., ПЕР СЭ, 2002.- 480с.
3. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
4. Методи обстеження речі: Посobie по диагностике речевых нарушений / Под 53ед.. Г.В.Чиркиной. – М.: АРТКИ, 2005.
5. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. – М.: Владос, 2000.

Питання для самоконтролю.

1. Надайте оцінку мовленнєвого розвитку дитини на I етапі (період новонародженості).
2. Опишіть II етап (1–3 міс) розвитку мовлення.
3. Проаналізуйте розвиток мовлення у дітей на III етапі (3–6 місяців).
4. Розкрийте специфіку діагностики з розвитку мовлення на IV етапі (6 – 9 місяців).
5. Надайте оцінку розвитку мовлення у дітей на V етапі (9–12 місяців).
6. Опишіть які використовують методи обстеження мовлення для дітей раннього віку.
7. Які завдання включає психолого-педагогічне обстеження при вивченості мовлення у дітей раннього віку?
8. Охарактеризуйте завдання, що направлені на визначення рівня моторної компетенції дитини (загальна моторика) і його уміння виконувати різноманітні рухи по словесній інструкції.
9. Визначте які можна використовувати завдання для обстеження слухової уваги, і фонемного сприйняття мовних сигналів.
10. Які завдання допомагають виявити словниковий запас слів, слухомовленнєву пам'ять і довільну увагу?
11. Проаналізуйте прийоми з розвитку мовлення у дітей 2-го року життя.
12. Охарактеризуйте прийоми з розвитку мовлення у дітей 3-го року життя.

Тема: 5. Умови попередження мовленнєвих розладів

План:

1. Підготовка батьків до народження дитини.
2. Умови що забезпечують розвиток мовлення дітей раннього віку.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції розкриває основні умови попередження мовленнєвих розладів на етапі пренатального та постнатального періодів; розглянуто напрямки з розвитку мовлення дітей раннього віку.

Перелік проблемних питань:

1. Зміст роботи логопеда з дітьми раннього віку.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

Описати умови, що забезпечують нормальний розвиток дитини в перинатальний період.

Форма звіту: письмова робота.

1. Підготовка батьків до народження дитини

Для народження здорової дитини майбутнім батькам необхідно здійснювати:

- планування вагітності;
- спостереження за розвитком плоду;
- визначення перинатального ризику вагітності з інтенсивним перинатальним спостереженням у разі потреби;
- медико-генетичне консультування;
- своєчасна профілактика та лікування перинатальних TORCH-інфекцій;
- фізіологічні пологи;
- спільне перебування матері і новонародженого у пологових будинках;
- грудне вигодовування немовлят.

Чим вище рівень розвитку людини, не залежно жінки або чоловіки, тим уважніше вона ставиться до свого здоров'я та здоров'я своєї майбутньої дитини. Жінки і чоловіки перед тим, як зачинати нове життя, обов'язково обстежуються на наявність різних хронічних захворювань, які не завжди просто розпізнати, не здавши відповідні аналізи. До цих захворювань належать такі інфекції, як уреоплазмоз та хламідіоз. Ці захворювання необхідно вилікувати до зачаття, а після того, як лікування закінчиться, має пройти якийсь час, щоб організм міг відновитися і зміцнитись.

До питання планування дитини необхідно підходити усвідомлено, тому майбутнім батькам слід переглянути свої звички, спосіб життя і скоригувати їх з урахуванням передбачуваного зачаття:

- відмовитися від куріння і алкоголю. Доведено, що алкоголь, так само як і куріння, «постачає» в організм людини токсичні речовини. Їх вплив може носити тривалий характер, тому що загальновідомо, що сперматозоїди

формується протягом трьох місяців. Отже, за 3-4 місяці до дня зачаття, варто відмовитися від сигарет і алкоголю.

- знати і пам'ятати про шкоду наркотиків. Вживання наркотиків веде до виникнення у дитини відхилень у розвитку ще на внутрішньоутробному періоді.

- помірно розподіляти фізичні навантаження. Не варто збільшувати тривалість та інтенсивність спортивних тренувань, а використовувати їх для підтримки організму в гарному тонусі.

- не зловживати відвідинами саун, лазень, не рекомендовано також часто приймати гарячі ванни.

- особливу увагу варто звернути на харчування, стежити за тим, щоб вага була в межах норми. Харчуватися необхідно повноцінно, включаючи в свій раціон свіжі овочі, фрукти, все те, що допоможе «наситити» організм вітамінами. Природно варто відмовитися від вживання в їжу напівфабрикатів і «зав'язати» з дієтами.

- по можливості необхідно виключити контакти з джерелами іонізуючого випромінювання, хімічними засобами, уникнути тривалого лікування антибіотиками.

Психологічна підготовка.

- осмислення ступені відповідальності майбутніх батьків.

- відвідати центр планування сім'ї, які пропонують комплексні програми, націлені на виховання у подружжя усвідомленого підходу до їх майбутнього нового статусу.

- створити та підтримувати комфортну психологічну обстановку, сприятливу для нормального внутрішньоутробного розвитку дитини. Тому що емоційний стан матері з перших днів вагітності впливає на самопочуття малюка в утробі.

2. Умови що забезпечують розвиток мовлення дітей раннього віку

Для забезпечення умов щодо розвитку мовленнєвої діяльності у дітей раннього віку, необхідно створити мовленнєве середовище, що передбачає постійну мотивацію до спілкування дитини з оточуючими її людьми.

Основними умовами для створення мовленнєвого середовища є:

- мотивування дитини до мовленнєвого спілкування у процесі практичної діяльності;

- формування у малюків потреб у мовленнєвому спілкуванні;

- позитивне підкріплення всіх проявів мовленнєвого спілкування дитини;

- спонукання малюка до активного спілкування;

- забезпечення батьками контролю за вимовою дітей;

- дотримання вимог дорослими до власного мовлення.

Таблиця 5.1

Умови забезпечення розвитку мовлення у дітей першого року життя

Етапи, вік дитини	Завдання	Забезпечення розвитку
I етап (1 місяць)	стимуляція голосових реакцій (тривалість заняття 7 – 10 хв.)	<ul style="list-style-type: none"> - нормалізація тону м'язів і моторики артикуляційного апарату; - вокалізація видиху; - розвиток «комплексу пошвавлення» із включенням в нього голосового компонента; - стимуляція голосових реакцій; - розвиток зорової фіксації і простежування; - вироблення слухового зосередження; - нормалізація положення кисті і пальців, необхідна для формування зорово-моторної координації.
II етап (1 – 3 місяці)	стимуляція гуління (тривалість заняття 10 – 15 хв.).	<ul style="list-style-type: none"> - нормалізація тону м'язів і моторики артикуляційного апарату; - збільшення обсягу і сили видиху з наступною вокалізацією, стимуляцією гуління; - розвиток стійкості фіксації, плавності простежування; - формування вміння локалізувати звуки у просторі і сприймати по-різному інтонований голос дорослого; - розвиток хапальної функції рук.
III етап (3–6 місяців)	стимуляція інтонованого голосового спілкування і белькоту (тривалість заняття до 20хв.).	<ul style="list-style-type: none"> - нормалізація м'язового тону і моторики артикуляційного апарату; - вироблення ритмічності дихання і рухів дитини; - стимуляція белькоту; - формування позитивного емоційного відношення до занять; - вироблення зорових диференціювань; - стимуляція кінестетичних відчуттів і розвиток на їх основі пальцевого дотику; - розвиток слухових диференціювань; - формування розуміння мовлення.
IV етап (6–9 місяців) V етап (9–12 місяців)	розвиток спілкування з дорослим за допомогою інтонаційних звуків белькоту і лепетальних слів (тривалість заняття 25 – 30 хв.).	<ul style="list-style-type: none"> - нормалізація тону м'язів і моторики артикуляційного апарату; - збільшення сили і тривалості видиху; - стимуляція фізіологічних лепетних слів; - розвиток маніпулятивної функції рук і диференційованих рухів пальців рук; - формування розуміння мовних інструкцій у конкретній ситуації.

У період другого та третього років життя щоденна побутова діяльність створює умови спілкування між дітьми та дорослими. Діти спостерігають за діями дорослих і їх спілкуванням між собою. Дорослі підтримують і

заохочують спроби спілкування дітей. Повторюваність одних і тих же побутових дій, використання предметів гігієни, посуду, одягу створюють про накопичення слів, необхідних для позначення постійно використовуваних предметів і дій.

На початкових етапах навчання побутова діяльність створює умови для формування предметної віднесеності значень слів, забезпечення міцної наочної основи. Слова використовуються в різних комунікативних висловлюваннях: простих за структурою питаннях, спонукань. Користуючись природною вимовою з приводу виконання дій, організації дітей під час проведення режимних моментів, дорослий виділяє слова, потрібні для позначення найбільш необхідних предметів і дій. Важливо пред'явлення слова в єдності з демонстрацією функцій і властивостей предмета. Умови спілкування роблять необхідним включення слова в різні типи висловлювань.

Заняття з розвитку мовлення у дитячих навчальних закладах носять комплексний характер, робота над різними формами і видами мовлення проводиться паралельно. В основу занять покладено тематичний принцип: у програмі названо основні теми занять, зміст яких включає різні напрями цієї роботи.

Для формування мовлення дітей використовуються методи навчання: наслідування мовлення педагога в предметній та ігровій діяльності; дидактичні ігри, продуктивна діяльність дітей (малювання, ліплення, ручна праця); робота з картинками, спеціальні мовленнєві вправи і т. д.

Мовленнєвий матеріал на заняттях з розвитку мовлення тісно пов'язаний з різними розділами програми (ознайомленням з навколишнім середовищем, грою, працею), тут він відпрацьовується в різних видах мовленнєвої діяльності, уточнюються його значення і структура, план розуміння і активного використання. У програмі з розвитку мовлення сконцентровані всі вимоги до мовного розвитку дітей, які є орієнтирами при проведенні роботи з розвитку мовлення в інших розділах програми.

Так, розвиток мовлення у дітей відбувається в процесі оволодіння різними видами діяльності (у грі, образотворчої діяльності, праці, конструюванні) на заняттях і у вільній діяльності, також у ході ознайомлення з навколишнім світом. На заняттях за видами дитячої діяльності діти опановують різним мовленнєвим матеріалом: по-перше, специфічними для даної діяльності словами і фразами. По-друге, це слова і вирази, пов'язані з тематикою малювання, ліплення, які знайомі дітям, але в умовах даної діяльності отримують подальші уточнення і конкретизацію. По-третє, це речовий матеріал, пов'язаний з організацією дітей, оцінкою їхньої діяльності.

Розвиток мовлення у дітей в сім'ї – найважливіша умова ефективної роботи по мовленнєвому розвитку, оскільки тут створюються підстави для розширення і збагачення мовлення в природних умовах життя дитини. Комунікативні навички можуть бути розвинені на новому, більш високому рівні. Робота батьків з розвитку мовлення дітей проводиться в єдності з рекомендаціями спеціалістів (логопедів, педагогів, психологів тощо) і керується

ним. Розвиток мовлення в сім'ї важливо з'єднати з практичною діяльністю дітей і дорослих у процесі різних побутових моментів, відвідуванням громадських місць, розвагами дітей. Ця діяльність може стати основою для формування уявлень про різні сфери життя людини і в зв'язку з цим - створенням природних або спеціально організованих ситуацій спілкування з дитиною, в яких забезпечується засвоєння нових слів і найбільш типових для мовлення висловлювань.

Педагогічні умови для оволодіння дитиною мовленням

Перший рік життя:

- щоденне, систематичне емоційно-позитивне спілкування дорослого з дитиною;
- активізація голосових передмовленнєвих реакцій в мовленні дитини;
- стимулювання дитини до мовленнєвої діяльності;
- використання у спілкуванні іграшок, картинок, книжок;
- стимулювання дитини спілкуватись зі іншими дітьми;
- підтримувати ініціативність дитини до спілкування при белькотінні, звуконаслідуванні, використанні перших слів.

Другий рік життя:

- активувати мовлення дитини у різних побутових ситуаціях;
- використання іграшок, картинок, книжок для формування узагальнень;
- емоційно-позитивна стимуляція дитини для подальшого розвитку мовлення;
- стимулювання до наслідування звуків, складів, слів, простих речень;
- щоденно активізувати мовлення дитини на заняттях з розвитку мовлення;
- у дитячому садку залучати дитину до групових та індивідуальних занять з розвитку мовлення;
- ознайомлювати дитину з довкіллям, побутом, оточуючим середовищем;
- стимулювати дитину до діалогічного мовлення після перегляду картинок, мультфільмів, прочитаної казки;
- стимулювати дитину у бесіді відповідати реченнями.

Третій рік життя:

- створення ігрових ситуацій із залученням мовленнєвої діяльності;
- збагачення, уточнення та активація словникового запасу на тематичних заняттях та у різних видах діяльності;
- стимулювання діалогічної форми мовлення з однолітками та дорослими;
- використання дидактичного матеріалу для розвитку мовлення (сюжетних, предметних картинок, книжок, ігор, іграшок тощо);

- активізувати мовлення дитини на спеціально організованих заходах (описання картинки, переказ казки, розповідь вірша тощо);
- стимулювати дитину (за зразком) будувати граматично правильні речення у своєму мовленні.

Дошкільний вік:

- активізувати до розвитку діалогічного та розмовного мовлення;
- формування вмінь підтримувати бесіду, адекватно відповідати на запитання співрозмовника та звертатись із запитаннями до дорослих;
- стимулювання до невимушеної розмови серед своїх однолітків;
- викликання інтересу до різних типів монологічного мовлення: опису, повідомлення, розповіді, переказу тощо;
- створення ситуації у якій дитина пояснює власні дії.
- збагачення словника дитини новими словами (іменниками, дієсловами, прикметниками, дієприкметниками, синонімами, тощо) відповідно до сфер життєдіяльності;
- поповнювання словника дітей образними поетично-художніми виразами;
- стимулювання дитину до правильної вимови звуків (стежити за власним мовленням);
- активізувати на заняттях до розвитку фонематичного сприймання звуків;
- стимулювати дитину до граматично правильного мовлення;
- формування навиків до розвитку писемного мовлення.

Психологічні умови для оволодіння дитиною мовленням

- орієнтування батьків у вікових нормах розвитку мовлення (затримка в розвитку мовлення може бути викликана уповільненим темпом дозрівання мовленнєвих центрів мозку або патологічним формуванням мовлення. В першому випадку, дитина рано чи пізно наздожене однолітків, а в другому – без спеціальної допомоги, мовлення може залишитися порушеним на протязі всього дитинства);
- під час виконання ігрових завдань з дитиною не можна акцентувати увагу на її помилках;
- не порівнюйте дитину з однолітками без мовленнєвих порушень, які випереджають її у своєму розвитку;
- не відмовляйте дитині в проханні погратися з нею;
- емоційно підготуйте малюка до гри, завдання;
- разом з дитиною вчить вірші, забавлянки, загадки, лічилки;
- створюйте для дитини мовленнєвий простір: читайте казки, розповідайте історії, разом згадуйте минулі події;
- радійте кожному успіхові дитини, заохочуйте словесну творчість;

- добирайте навантаження до вікових мовленнєвих та психофізичних можливостей дитини;
- у дітей з порушеннями мовлення уповільнений розвиток всіх психічних процесів: дитині необхідно дати більше часу для роздумів, не слід підганяти її з відповіддю;
- у разі не виконання дитиною завдання, запропонуйте полегшений варіант;
- не примушуйте дитину продовжувати гру, якщо в неї щось не виходить, це спонукає до виникнення страху перед можливим покаранням;
- у роботі з дитиною проявляйте терпіння не виявляйте не негативних емоцій, що може призвести до ускладнень мовленнєвих порушень – заїкання або неврологічних розладів;
- відзначаєте всі досягнення дитини під час гри (відзначаєте сильні та слабкі риси її характеру).

Література

1. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
2. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
3. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Питання для самоконтролю.

1. Охарактеризуйте завдання та напрямки розвивальної роботи з розвитку мовлення на I етапі (1 міс).
2. Опишіть завдання та напрямки роботи з розвитку мовлення на II етапі.
3. Проаналізуйте завдання та напрямки роботи з розвитку мовлення на III етапі (3–6 місяців).
4. Розкрийте основні завдання та напрямки корекційної роботи з розвитку мовлення на IV (6–9 місяців) та V (9–12 місяців) етапах.
5. Опишіть умови підготовки майбутніх батьків до народження дитини.
6. Охарактеризуйте умови розвитку мовлення дитини у сім'ї.
7. Опишіть умови розвитку мовлення у дошкільних навчальних закладах.
8. Які педагогічні умови забезпечують розвиток мовлення на першому році життя?
9. Опишіть педагогічні умови другого року життя.
10. Охарактеризуйте педагогічні умови третього року життя.
11. Розкрийте педагогічні умови з розвитку мовлення у дітей дошкільного віку.
12. Охарактеризуйте психічні умови з розвитку мовлення.

2.3. ЗМІСТ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ **(Практичні заняття)** **ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1**

Тема: Фізіологічні основи мовлення

Мета: Закріпити у студентів основні знання про мозкові механізми, ділянки мозку та будову мовленнєвого апарату, що забезпечують повноцінну роботу мовлення.

Для допуску до занять студенти повинні знати:

1. Основні центри мозку які відповідають за процеси мовлення;
2. За яку мовленнєву діяльність відповідають права та ліва півкулі мозку;
3. Фізіологічну будову центрального та периферичного відділів.

вміти:

1. Характеризувати ділянки головного мозку які забезпечують мовлення;
2. Описувати периферичний відділ, що відповідає за роботу мовлення;
3. Вміти характеризувати будову артикуляційного апарату.

мати навички:

1. Орієнтування у будові центрального та периферичного відділів, які забезпечують мовленнєву діяльність людини.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Визначте поняття та завдання пропедевтики мовленнєвих порушень як спеціальної науки.
2. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Пропедевтика мовленнєвих порушень" з іншими науками.
3. Як забезпечують мовленнєву діяльність права та ліва півкулі головного мозку?
4. Якими мовленнєвими центрами представлений центральний відділ мовленнєвого апарату?
5. Розкрийте важливість роботи центрального відділу мовного апарату.
6. Охарактеризуйте роботу периферичного відділу мовного апарату. Розкрийте його складову.
7. Розкрийте сутність провідникових шляхів у мовленні.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми "Фізіологічні основи мовлення" відводиться – 6 години, з них:

- тестування, опитування, практичні завдання – 2 години;
- перегляд наукового фільму «Тайни мозку» – 2 години;
- захист самостійної та індивідуальної роботи – 2 години.

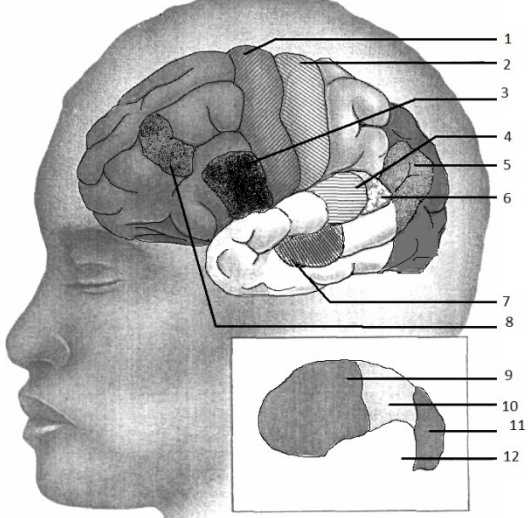
Обладнання: тест (2 варіанта), схеми, відео «Тайни мозку».

Місце проведення: аудиторне заняття.

1. Тестування (2 варіанта)

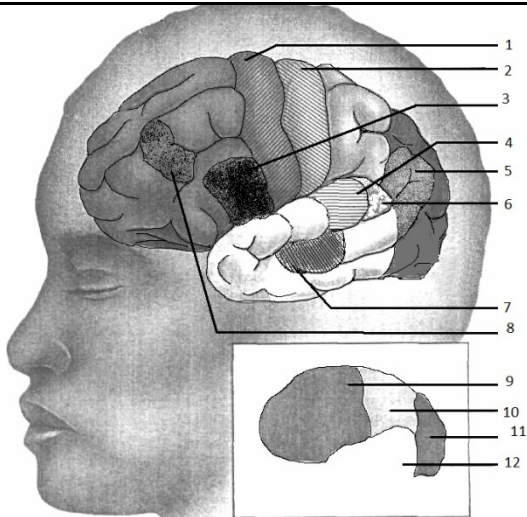
Тема 1: Фізіологічні основи мовлення

Варіант – I

№ п/з	Тестові завдання	бали
1.	 <p style="text-align: center;">Розпишіть, які ділянки мозку забезпечують повноцінну роботу мовлення</p>	1
2.	<p>Для здійснення мовлення необхідний - ... - процес пізнання умовних сигналів а) гнозис, б) праксис, в) посцентральне ядро.ю</p>	1
3.	<p>Ділянка кори головного мозку, розташована в задне-нижній частині третій лобової звивини лівої півкулі (у правшій), що забезпечує моторну організацію мовлення (частини рухового аналізатора – язика, губ, гортані) а) Центр Вернике, б) Центр Брока, в) Центр Дежеріна.</p>	1
4.	<p><u>Апарат слуху</u> (слуховий аналізатор) складається з частин: а) периферичної; провідникової; центральної; б) провідникової, ексцентральної; в) тільки з центральної частини;</p>	1
5.	<p><u>Голосовий апарат</u> складає: а) легені, грудна клітка, діафрагма, м'язи черевного преса; б) діафрагма та м'язи черевного преса; в) гортань, голосові зв'язки.</p>	1
6.	<p><u>Апарат мовлення</u> складається з частин: а) з центральної частини; б) дихального апарату, голосового апарату, артикуляційного апарат; в) грудної клітки, язика, зубів, щелепи.</p>	1
7.	<p>Порушення сприйняття слів (словесна глухота) або сенсорна афазія, — порушення розуміння усної мови із-за дефектів фонематичного або мовного слуху, виникає при ураженні центру ... а) Центр Вернике, б) Центр Брока, в) Центр Дежеріна.</p>	1
8.	<p>Усне мовлення є результатом роботи мовного апарату, що складається з а) м'язів обличчя, язика і гортані; б) постцентрального відділів; в) центрального й периферичного відділів.</p>	1
9.	<p>Який відділ складається з мовного апарату розміщується у головному мозку і складається з кіркових центрів, підкіркових вузлів, провідних шляхів та ядер черепно-мозкових нервів? а) центральний; б) постцентральный; в) периферичний.</p>	1
10.	<p>Ділянка кори головного мозку, розташована в задньому відділі верхньої скроневої звивини лівої півкулі (у правшій), що забезпечує звуковий фонематичний аналіз і синтез звукових символів усної мови. а) Центр Дежеріна, б) Центр Брока, в) Центр Вернике.</p>	1

11.	Периферичний відділ мовного апарату складається з ... а) кори головного мозку; б) апарату слуху й апарату мовлення; в) центральних та периферичних відділів.	1
12.	Еферентна моторна афазія – неможливість вимови окремих звуків мови, складів або слів із-за дефектів об'єднання окремих мовних рухів в єдиний мовний акт, виникає при ураженні центру... а) Центр Вернике, б) Центр Брока, в) Центр Дежеріна	1
Загальна кількість балів отримана при тестуванні:		12

Варіант – II

№ п/з	Тестові завдання	бали
1.	 <p>Розпишіть, які ділянки мозку забезпечують повноцінну роботу мовлення.</p>	1
2.	Для здійснення мови необхідний ... який виконує складні рухи мови, губ, гортані. а) гнозис, б) праксис, в) посцентральне ядро.	1
3.	Ділянка кори головного мозку, розташована в задне-нижній частині третій лобової звивини лівої півкулі (у правшій), що забезпечує моторну організацію мови (частини рухового аналізатора – язика, губ, гортані) а) Центр Брока, б) Центр Вернике, в) Центр Дежеріна.	1
4.	Який центр управляє письмовою мовою, діяльністю руки, пальців як органу письма? а) Центр зорового гнозису; б) Центр Вернике, в) Центр Дежеріна.	1
5.	<u>Апарат дихання</u> складають: а) легені, грудна клітка, діафрагма, м'язи черевного преса; б) діафрагма та м'язи черевного преса; в) грудна клітка, язик, зуби, щелепа.	1
6.	<u>Апарат мовлення</u> складається з частин: а) з центральної частини; б) грудної клітки, язика, зубів, щелепи; в) дихального апарату, голосового апарату, артикуляційного апарату.	1
7.	Порушення сприйняття слів (словесна глухота) або сенсорна афазія – порушення розуміння усної мови із-за дефектів фонематичного або мовного слуху, виникає при ураженні центру... а) Центр Брока, б) Центр Вернике, в) Центр Дежеріна.	1
8.	Усне мовлення є результатом роботи мовного апарату, що складається з а) центрального й периферичного відділів; б) постцентрального відділів;	1

	в) м'язів обличчя, язика і гортані.	
9.	Периферичний відділ мовного апарату складається з ... а) кори головного мозку; б) апарату слуху й апарату мовлення; в) центральних та периферичних відділів.	1
10.	Ділянка кори головного мозку, розташована в задньому відділі верхньої скроневої звивини лівої півкулі, що забезпечує звуковий фонематичний аналіз і синтез звукових символів усної мови. а) Центр Дежеріна, б) Центр Верніке, в) Центр Брока.	1
11.	Артикуляційний апарат включає в себе: а) глотку, м'яке піднебіння, тверде піднебіння, зуби і щелепи, губи, язик, ніс; б) апарату слуху й апарату мовлення; в) грудну клітину, язик, зуби, щелепи.	1
12.	Еферентна моторна афазія по класифікації А. Лурія – неможливість вимови окремих звуків мови, складів або слів із-за дефектів об'єднання окремих мовних рухів в єдиний мовний акт, виникає при ураженні центру... а) Центр Брока, б) Центр Верніке, в) Центр Дежеріна	1
	Загальна кількість балів отримана при тестуванні:	12

2. Практичні завдання:

1. За схемою головного мозку визначити роботу центральних відділів мовного апарату (Рис. 2).
2. Описати схему мовних процесів в корі великих півкуль мозку (Рис. 3)
3. Розкрити склад периферичного відділу мовного апарату (Рис. 4).
4. Охарактеризувати схему мовного апарату (Рис. 5).
5. Описати схему мовного апарату та схему роботи голосових зв'язок (Рис. 6,7).
6. Охарактеризувати схему порожнини рота (Рис. 8).

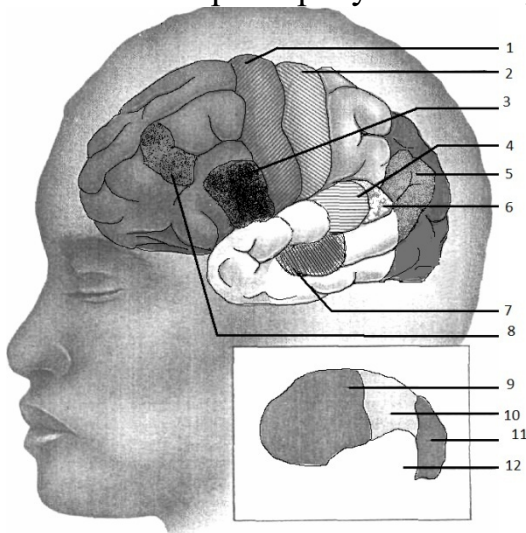

Рис. 1

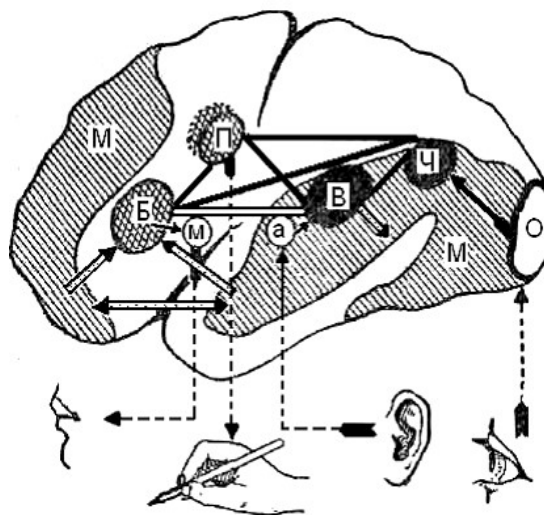

Рис. 2

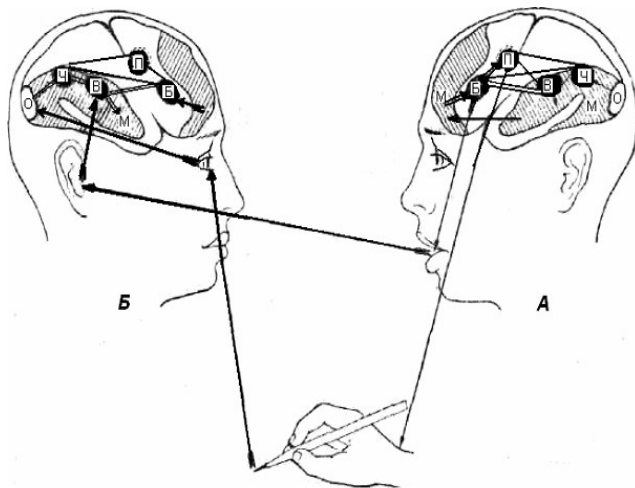

Рис. 3

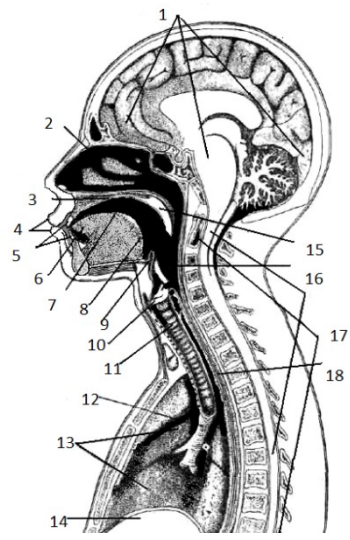

Рис. 4

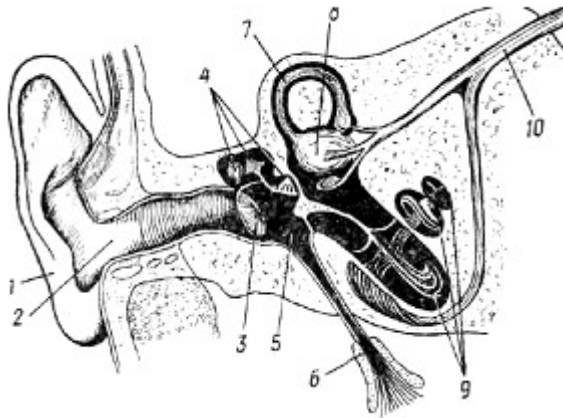

Рис. 5

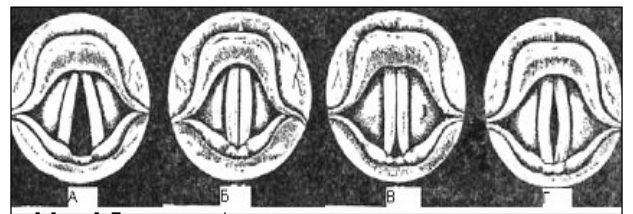

Рис. 6

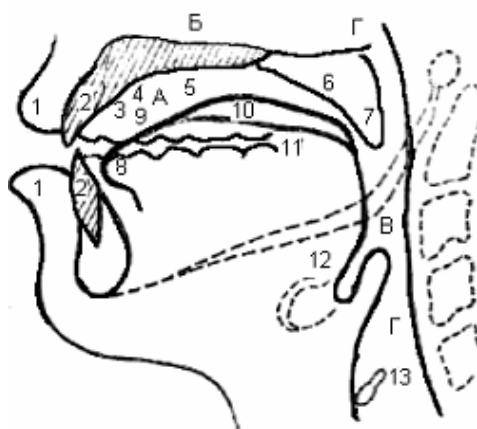

Рис. 7

Рис. 8

3. Завдання для самостійної роботи студентів:

1. За схемою головного мозку визначити роботу центральних відділів мовленнєвого апарату.
2. Описати периферичний відділ мовленнєвого апарату.

4. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Розфарбуйте різними кольорами та опишіть ділянки кори головного мозку, які відповідають за функціональну роботу мовлення.
2. Опишіть схеми периферичного відділу мовного апарату.

Форма звіту: письмова робота

Література

1. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД «Рада», 2011. – 328 с.
2. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
3. Лазарева І.А. Неврологічні основи логопедії: навчально-методичний посібник для студентів дефектологічних спеціальностей. – Луганськ, 2005. – 132 с.
4. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. /Н.Г. Пахомова. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
5. Хватцев М.Е Недостатки речи у детей. – М.: Учпедгиз, 1948. – 128 с.
6. Хомская Е.Д. Нейропсихология. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема: Причини порушення мовлення

Мета: Сформувати у студентів основні поняття про етіологію порушень мовлення, критичні періоди в розвитку мовної функції у дітей.

Для допуску до занять студенти повинні

знати:

1. Етіологію порушень мовлення.
2. Поділ екзогено-органічних причин на центральні та периферичні порушення.
3. Причини постнатальної, перинатальної та натальної патології.
4. Критичні періоди у розвитку мовної функції.

вміти:

1. Визначати основні причини порушень мовлення.
2. Розрізняти спадкові, функціональні, психологічні, психоневрологічні ті інші причини порушень мовлення.
3. Складати післяродовий анамнез.

мати навички:

1. Розрізняти причини порушення мовлення.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Охарактеризуйте основні пренатальні причини порушення мовлення.

2. Розкрийте причини натальної патології.
3. Охарактеризуйте основні причини постнатальної патології, що впливають на порушення мовлення.
4. Розкрийте психологічні причини порушення мовлення.
5. Розкрийте педагогічні причини порушення мовлення.
6. Опишіть першій критичний період розвитку мовлення.
7. Охарактеризуйте другій критичний період мовленнєвого розвитку.
8. Розкрийте третій критичний період мовленнєвого розвитку.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми "Причини порушення мовлення" відводиться – 8 години з них.

- тестування, опитування, практичні заняття – 2 години;
- перегляд наукового фільму «Життя до народження» – 2 години;
- захист самостійної та індивідуальної роботи – 2 години;
- науковий квест з теми вивчення – 2 години.

Обладнання: тест (2 варіанта), таблиці, відео «Життя до народження».

Місце проведення: аудиторне заняття.

1. Тестування (2 варіанта)

Тема 2: Порушення мовленнєвого розвитку

Варіант – I

№ п/з	Тестові завдання	бали
1.	Перерахувати причини пренатальної патології.	1
2.	У яких випадках і на що впливає токсична речовина <i>непрямий білірубін</i>	1
3.	До екзогенно-органічних причин були віднесені: а) органічні периферичні, внутрішні, органічні центральні б) органічні периферичні, органічні центральні в) перинатальні	1
4.	Вплив різних несприятливих внутрішніх чинників на морфологічний розвиток периферичного мовного апарату: ураження органу слуху, розщеплювання піднебіння і інші морфологічні зміни апарату, артикуляції називається органічними ... причинами. а) органічні внутрішні б) органічні периферичні в) органічні центральні	1
5.	Перерахувати соціальні причини при порушенні мовлення	1
6.	Характеристика критичного періоду у розвитку мовлення (від 3-х р. до 7)	1
7.	Відсутність або розлад фонації унаслідок патологічних змін голосового апарату це: а) Дисфонія; б) Браділалія; в) Тахілалія	1
8.	Порушення темпо-ритмічної організації сторони мови, обумовлене судорожним станом м'язів мовного апарату. а) Афазія; б) Браділалія; в) Заїкання	1
9.	Порушення звуковимови при нормальному слуху і збереженій іннервації мовного апарату. а) Дизартрія; б) Дислалія; в) Заїкання.	1
10.	Порушення тембру голосу і звуковимови, обумовлені анатомо-фізіологічними дефектами мовного апарату.	1

	а) Дислалія; б) Дизартрія; в) Рінолалія.	
11.	Відсутність або недорозвинення мови унаслідок органічної поразки мовних зон кори головного мозку в утробному або ранньому періоді розвитку дитини. а) Заїкання; б) Алалія; в) Афазія	1
12.	Причини постнатальної патології	1
	Загальна кількість балів отримана при тестуванні:	12

Варіант – II

№ п/з	Тестові завдання	бали
1.	Перерахувати причини пренатальної патології	1
2.	Перерахувати причини натальної патології	1
3.	Характеристика критичного періоду у розвитку мовлення (від народження до 3-х р.)	1
4.	Патологічно сповільнений темп мови це: а) Дисфонія; б) Браділалія; в) Тахілалія	1
5.	Порушення темпо-ритмічної організації сторони мови, обумовлене судорожним станом м'язів мовного апарату. а) Заїкання; б) Браділалія; в) Афазія.	1
6.	Порушення звуковимови при нормальному слуху і збереженій іннервації мовного апарату. а) Дислалія; б) Дизартрія; в) Заїкання.	1
7.	Порушення тембру голосу і звуковимови, обумовлені анатомо-фізіологічними дефектами мовного апарату. а) Дислалія; б) Дизартрія; в) Рінолалія.	1
8.	Відсутність або недорозвинення мови унаслідок органічної поразки мовних зон кори головного мозку в утробному або ранньому періоді розвитку дитини. а) Заїкання; б) Алалія; в) Афазія.	1
9.	Часткове специфічне порушення процесу читання. а) Дислексія; б) Алалія; в) Дисграфія	1
10.	Перерахувати функціональні причини при порушенні мовлення	1
11.	Якщо є вплив різних несприятливих внутрішніх чинників на морфологічний розвиток периферичного мовного апарату: ураження органу слуху, розщеплювання піднебіння і інші морфологічні зміни апарату, артикуляції, то це називається органічними ... причинами. а) органічні внутрішні б) органічні периферичні в) органічні центральні	1
12.	До екзогенно-органічних причин були віднесені: а) органічні периферичні, внутрішні, органічні центральні б) органічні периферичні, органічні центральні в) перинатальні	1
	Загальна кількість балів отримана при тестуванні:	12

2. Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Визначати основні причини порушень мовлення.
2. Проаналізуйте причини перинатальної, натальної та постнатальної патології.

3. Завдання для індивідуальної роботи:

1. Підготувати реферат за вивченою темою "Причини порушення мовлення".
2. Скласти анамнез переходу вагітної жінки, та її пологів за картою діагностики.

Література

1. Биков Ю.Н. Неврологія, 2005. [Електронний ресурс] / Режим доступу до

- вид. : <http://medbib.in.ua/perinatalnaya-patologiya.html>
2. Бадалян Л.О. Невропатология. – Москва, «Академия», 2000 . – 382 с.
 3. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
 4. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
 5. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
 6. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
 7. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
 8. Маруненко І.М. Психофізіологія : навч. Посіб. – К. : Київський ун-т імені Боїса Гринченка, 2013. – 408 с.
 9. Рібцун Ю. В. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на становлення мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ [Електронний ресурс] /Юлія Рібцун // Народна освіта. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу до вид. : www.kristti.com.ua.
 10. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.
 11. Хомская Е.Д. Нейропсихологія. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3.1.

**Тема: Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку
(мовленнєвий розвиток дитини першого року життя)**

Мета: Закріпити у студентів основні знання про становлення мовлення дітей від народження до 6 місяців. Знати загальну характеристику мовленнєвого розвитку дітей від 6 – 12 місяців та особливості засвоєння дітьми перших слів.

Для допуску до занять студенти повинні

знати:

1. Розвиток перед мовленнєвих реакцій у дітей першого року життя.
2. Загальні етапи розвитку мовлення раннього віку.
3. Особливості засвоєння перших слів.

вміти:

1. Розрізняти типи голосових реакцій у дитини раннього віку.
2. Описувати умови типового розвитку мовленнєвої діяльності дитини.
3. Розкривати сутність занять з розвитку голосових реакцій та наслідування звуків з дітьми першого року життя.
4. Характеризувати особливості засвоєння дітьми перших слів.

мати навички:

1. Розрізняти розвиток передмовленнєвих реакцій у дітей 1-го року життя.
2. Розуміння розвитку мовлення у дітей раннього віку.

Питання та проблеми для обговорення

1. Опишіть послідовність стадій передмовленнєвих реакцій.
2. Яке значення для розвитку мовлення мають крик, гулення, треллі, белькіт?
3. Розкрийте розвиток активного мовлення у дітей першого року життя.
4. Охарактеризуйте розвиток розуміння мовлення дітьми першого року життя.
5. Як розвивається звукова культура мовлення у дітей першого року життя.
6. Опишіть психофізичний розвиток дітей першого року життя.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми "Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку" відводиться – 6 години, з них:

- тестування, опитування перший рік життя – 2 години;
- тестування, опитування другий рік життя – 2 години;
- тестування, опитування третій рік життя – 2 години;

Обладнання: тест (2 варіанта)

Місце проведення: аудиторне заняття.

1. Тестування (2 варіанта)

Тема 3: Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку.

Мовленнєвий розвиток дитини першого року життя

Варіант – I

№ п/з	Тестові завдання	бали
1.	З яких місяців необхідно розвивати у дитини розуміння мовлення дорослого; розуміння назв предметів, окремих дій (дай руку та ін.); ім'я дорослих. Продовжувати розвивати белькіт, вчити наслідувати звуки, склади. а) 5-6 — 9-10 міс.; б) 5 – 6 міс; в) 2,5-3 — 6 міс.	1
2.	Співуче вимовляння голосних звуків, що виникає 4 – 4,5 міс — 5 - 5,5 міс. На стадії передмовних реакцій: <i>a-a-a-a</i> , <i>a-e-o</i> , <i>y-y-o-o</i> , <i>ля-a-a</i> , <i>му-y-y</i> називається: а) гуленням; б) криком; в) треллями.	1
3.	... - це найбільш складний голосовий утвір, який виникає 5 - 5,5 міс — 1 рік, він нагадує слова — склади, що складаються із складів <i>ма-ма-ма</i> , <i>ба-ба-ба</i> , <i>дя-дя-дя</i> , які рівномірно повторюються. а) белькіт; б) треллі;	1

	в) гулення.	
4.	Який період є більш оптимальним для розвитку у дитини голосових реакцій? а) 3 – 4 міс.; б) 5 – 6 міс.; в) 2,5-3 — 6 міс.	1
5.	На якому місяці збільшується кількість звуків, що їх промовляє дитина, з'являються сполучення звуків приголосного типу « <i>тиль</i> », « <i>ррр</i> », « <i>фр</i> », «співучі звуки»: « <i>о-о-о-е</i> », « <i>а-е-е-а</i> ». З'являється звуки, що нагадуть спів птахів, булькання, фиркання, дорослий не завжди може повторити за дитиною її голосові утвори. Згодом вони зникають і в дітей. а) 4 – 4,5 міс.; б) 2 – 2,5 міс.; в) 1 - 2,5 міс.	1
6.	... - це вроджена, безумовно, рефлекторна реакція, що викликається сильними органічними відчуттями негативного характеру (біль, голод, незручності). а) посмішка; б) крик; в) треллі.	1
7.	Коли з'являються у дітей першого року життя слова складі: <i>на, па, ма, ма-ма, ба-ба, ав-ав, му, дай</i> та ін.? а) 8 – 9 міс.; б) 9 – 10 міс.; в) 8-10 – 1 рік.	1
8.	Усне мовлення є результатом роботи мовного апарату, що складається з а) м'язів обличчя, язика і гортані; б) постцентрального відділів; в) центрального й периферичного відділів.	1
9.	Коли необхідно починати заняття з картинками з дітьми першого року життя? а) 7- 9 міс.; б) 11-12 міс.; в) 1 рік 9 міс.	1
10.	Сформулюйте поняття гукання.	1
11.	Які вправи проводяться з дітьми 2- 4 міс. для розвитку мовленнєвих реакцій?	1
12.	Скласти розвиваюче заняття з дітьми першого року життя (на любую тему).	1
	Загальна кількість балів отримана при тестуванні:	12

Варіант – II

№ п/з	Тестові завдання	бали
1.	З якого періоду дитина починає легко наслідувати нові складі, у неї збільшується запас слів; розуміє за словом назву декількох предметів, якими користується; у словнику нараховується 10 - 15 слів. а) 12 міс.; б) 9 – 10 міс.; в) 6-10 – 11 міс.	1
2.	Поєднання голосного <i>а</i> та приголосних яке виникає у дітей з 1 міс — 2-3 міс.: <i>г, к; агу-у, аку-у</i> а) гулення; б) гукання; в) белькіт.	1
3.	У який місяць свого життя дитина починає повторювати за дорослим складі, що були в її белькоті. Знає своє ім'я, повертається, коли її кличуть. На запитання «Де?» відшукує декілька знайомих предметів, незалежно від їх місцезнаходження. Відповідає на гру дорослого «дожену - дожену», грає «у схованки»? а) 7 місяць;	1

	б) 8 місяць; в) 9 місяць.	
4.	Коли з'являється перша посмішка дитини раннього віку у відповідь на розмову дорослого а) перший місяць; б) другий місяць; в) третій – четвертий місяць.	1
5.	Визначте стадії передмовних реакцій: а) I - крик, II – гулення, III - белькіт, IV - трелі, V- гукання, VI - слова; б) I - крик, II - гукання, III - гулення, IV - трелі, V - белькіт, VI - слова -.; в) I - гулення, II - крик, III - белькіт, IV - трелі, V- гукання, VI - склади.	1
6.	... - це найбільш складний голосовий утвір, який виникає 5 - 5,5міс— 1 рік, він нагадує слова — склади, що складаються із складів <i>ма-ма-ма, ба-ба-ба, дя-дя-дя</i> , які рівномірно повторюються. а) гулення; б) треллі; в) белькіт.	1
7.	Яки дії на кінець першого півріччя діти починають розуміти? а) ситуацію годування, купання, укладування спати, міміку й жести; б) перше спілкування дитини з дорослим на емоційному тлі; в) посмішка, годування.	1
8.	З якого періоду необхідно розвивати у дитини голосові реакції, наслідування звуків і складів, стимулювати розуміння мовлення дорослих, розвивати зорове і слухове зосередження? а) 3 – 4 міс.; б) 5 – 6 міс; в) 2,5-3 — 6 міс.	1
9.	Периферичний відділ мовного апарату складається з ... а) кори головного мозку; б) апарату слуху й апарату мовлення; в) центральних та периферичних відділів.	1
10.	Що таке гулення? Сформулюйте поняття.	1
11.	Яки справи проводяться з дітьми першого року життя для розуміння мовлення дорослих?	1
12.	З метою формування у дітей першого року життя узагальнених понять, скласти заняття на любую тему.	1
	Загальна кількість балів отримана при тестуванні:	12

2. Практичні завдання:

- Охарактеризуйте специфіку раннього віку в онтогенезі мовлення та психіки у цілому?
- Розкрийте основні досягнення дітей першого року життя в емоційно-вольової та комунікативній сфері.

3. Завдання для самостійної роботи студентів:

Скласти схеми з розвитку голосових реакцій та наслідування звуків у дітей першого року життя.

Форма звіту: письмова робота

Література

- Богуш А.М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Навчальний посібник. – К.:Видавничий Дім «Слово», 2004.

2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
6. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
7. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3.2.

**Тема: Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку
(Мовленнєвий розвиток дитини другого року життя)**

Мета: Ознайомити студентів з особливостями мовленнєвого розвитку дітей другого року життя.

Для допуску до занять студенти повинні знати:

1. Розвиток мовлення дітей другого року життя.
2. Розвиток розуміння мовлення дітьми на другому році життя.
3. Засвоєння звуків мови.
4. Формування граматично правильної вимови.
5. Розвиток мовлення дітей другого року життя.

вміти:

1. Аналізувати засвоєння мовлення дітей від 1 року до 1 року 6 місяців.
2. Орієнтуватись у загальних показниках розвитку мовлення дітей від 1 року 6 місяців до 2-х років.

мати навички:

1. Розуміння розвитку активного мовлення у дітей другого року життя.
2. Орієнтування розвитку словника, звуків мови, формування граматично правильної вимови у дітей другого року життя.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Охарактеризуйте розуміння мовлення дитини від 1 року до 1 року 6 місяців.
2. Розкрийте засвоєння звуків мови та розвиток словника у дітей від 1 року до 1 року 6 місяців.
3. Опишіть формування граматично правильної вимови у дитини від 1 року до 1 року 6 місяців.
4. Охарактеризуйте розуміння мовлення дитини від 1 року 6 місяців до 2-х років.
5. Розкрийте засвоєння звуків мови та розвиток словника у дітей від 1 року 6 місяців до 2-х років.

6. Опишіть формування граматично правильної вимови у дитини 1 року 6 місяців до 2-х років.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми "Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку" відводиться – 6 години, з них:

- тестування, опитування перший рік життя – 2 години;
- тестування, опитування другий рік життя – 2 години;
- тестування, опитування третій рік життя – 2 години;

Обладнання: тест (2 варіанта)

Місце проведення: аудиторне заняття.

1. Тестування (2 варіанта)

Тема 3: Особливості мовленнєвого розвитку у дітей раннього віку.

Мовленнєвий розвиток дитини другого року життя

Варіант – I

№ п/з	Тестові завдання	бали
1.	Який запас слів має дитина другого року життя (1 рік 6 міс.)? а) 40 – 60 слів; б) 60 – 120 слів; в) 10 – 12 слів.	1
2.	Які слова переважають у дітей другого року життя (1 рік 6 міс.)? а) переважають іменники і дієслова; б) невелика кількість іменників; в) прикметники, дієслова.	1
3.	Які слова-речення вживає дитина на другому році життя (1 рік 6 міс.)? а) односкладові; б) двохслівні речення; в) п'ятислівні речення.	1
4.	Чи продовжується белькіт у дитини у 1 рік та 6 місяців? а) закінчується у 11 місяців; б) може бути до 8 – 7 міс.; в) продовжує багато белькотати.	1
5.	За несприятливих умов які, звуки повністю відсутні до трьох років? а) а, о, у, є, и; б) з, с, ш, ж, ч, ц, х, ф, л; в) б, в, м, п.	1
6.	Типові недоліки звуковимови дітей цього віку: а) заміна звукам звуками к, ф; звука б звуком п; звука т звуком т'; проривного к звуком т; б) заміна звука ц звуком с; звука а звуком о; звука у звуком ю; в) недоліки незначні, сильно не проявляються.	1
7.	Найпершими звуками у дитини є: а) губні звуки п, п', б, б', м, м'; б) передньоязикові т, т', д, д', н, н', с', л'; в) смичні п, б, м, т', д', н'.	1
8.	Якого характеру набувають слова дитини другого року життя: а) узагальненого; б) спрощеного; в) ніякого.	1
9.	Розкрити розуміння мовлення дітей на кінець другого року життя: а) розуміють всі слова з якими звертається до них доросла людина	1

	б) мало що розуміє; в) розуміють своє ім'я, ім'я дорослих, свій вік, стать, назви предметів побуту, назви декількох тварин і рослин, частини тіла людини.	
10.	Розкрити формування граматично правильної вимови дітей на початку другого року життя (1 рік 6 міс.).	1
11.	Які вправи необхідно проводити з дітьми для розвитку мовленнєвої діяльності?	1
12.	Скласти рухову гру з дітьми другого року життя	1
	Загальна кількість балів отримана при тестуванні:	12

Варіант – II

№ п/з	Тестові завдання	бали
1.	Якого характеру набувають слова дитини другого року життя: а) узагальненого; б) спрощеного; в) ніякого.	1
2.	Коли дитина найбільше користується словами? а) коли втомлена; б) у спілкуванні з близькими їй людьми; в) у самотійній розмові.	1
3.	Які слова вживає дитина на другому році життя? а) розуміє, правильно та легко вимовляє слова побуту; б) не орієнтується у спілкуванні; в) вживає багато полегшених слів (<i>бі-бі, ту-ту</i>).	1
4.	Найпершими звуками у дитини є: а) губні звуки <i>п, п', б, б', м, м'</i> ; б) передньоязикові <i>т, т', д, д', н, н', с', л'</i> ; в) смичні <i>п, б, м, т', д', н'.</i>	1
5.	Типові недоліки звуковимови дітей цього віку: а) звука <i>г</i> звуками <i>к, д</i> ; звука <i>х</i> звуком <i>ф</i> ; звука <i>в</i> звуком <i>б</i> ; звука <i>л</i> звуком <i>л'</i> . б) заміна звука <i>ц</i> звуком <i>с</i> ; звука <i>а</i> звуком <i>о</i> ; звука <i>у</i> звуком <i>ю</i> ; в) недоліки незначні, сильно не проявляються.	1
6.	Запас слів, які вживає дитина в активному словнику, швидко зростає, і на кінець другого року життя вона має: а) до 100 слів; б) до 300 слів; в) до 200 слів.	1
7.	Які слова переважають у мовленні дітей на кінець другого року життя? а) переважають тільки дієслова; б) невелика кількість іменників; в) прикметники і займенники, узагальнює предмети за суттєвими ознаками.	1
8.	Розкрити розуміння мовлення дітей на кінець другого року життя: а) розуміють всі слова з якими звертається до них доросла людина б) розуміють своє ім'я, ім'я дорослих, свій вік, стать, назви предметів побуту, назви декількох тварин і рослин, частини тіла людини. в) мало що розуміє;	1
9.	Чи продовжується белькіт у дитини у 1 рік та 6 місяців? а) закінчується у 11 місяців; б) може бути до 8 – 7 міс.; в) продовжує багато белькотати.	1
10.	Розкрити формування граматично правильної вимови дітей на кінець другого	1

	року життя.	
11.	Які вправи необхідно проводити з дітьми для розвитку мовленнєвої діяльності?	1
12.	Скласти тематичне заняття з розвитку мовлення з дітьми другого року життя.	1
	Загальна кількість балів отримана при тестуванні:	12

2. Практичні завдання:

Питання для обговорення.

1. Як розвивати мовлення дитини на другому році життя за допомогою книжок та ілюстрацій?
2. Розкрийте основні досягнення дітей другого року життя в емоційно-вольової та комунікативній сфері.
3. Розкрийте розвиток розуміння мовлення дітьми другого року життя.
4. Як проходить розвиток активного мовлення?

3. Завдання для самостійної роботи студентів:

Ознайомитись із закономірностями психофізичного розвитку дітей другого року з типовим психофізичним розвитком.

Форма звіту: письмова робота

Література

1. Богуш А.М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Навчальний посібник. – К.:Видавничий Дім «Слово», 2004.
2. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
3. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
6. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
7. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3.3.

Тема: Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку (Мовленнєвий розвиток дитини третього року життя)

Мета: Сформувати у студентів основні поняття з мовленнєвого розвитку дітей третього року життя.

Для допуску до занять студенти повинні знати:

1. Розвиток мовлення дітей третього року життя.
2. Розвиток розуміння мовлення дітьми на третьому році життя.
3. Засвоєння звуків мови.
4. Формування граматично правильної вимови.

5. Розвиток мовлення дітей третього року життя.

вміти:

1. Аналізувати засвоєння мовлення дітей від 2-х років до 2-х років 6 місяців.
2. Орієнтуватись у загальних показниках розвитку мовлення дітей від 2-х років 6 місяців до 3-х років.
3. Вміти складати заняття з розвитку мовлення для дітей третього року життя.

мати навички:

1. Розуміння розвитку активного мовлення у дітей третього року життя.
2. Орієнтування розвитку словника, звуків мови, формування граматично правильної вимови у дітей третього року життя.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми "Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку" відводиться – 6 години, з них:

- тестування, опитування перший рік життя – 2 години;
- тестування, опитування другий рік життя – 2 години;
- тестування, опитування третій рік життя – 2 години;

Обладнання: тест (2 варіанта)

Місце проведення: аудиторне заняття.

1. Тестування (2 варіанта)

Тема 3: Особливості мовленнєвого розвитку у дітей раннього віку.

Мовленнєвий розвиток дитини третього року життя

Варіант – I

№ п/з	Тестові завдання	бали
1.	Який запас слів має дитина на при кінці третього року життя? а) 1000-1300 слів; б) 60 – 120 слів; в) 10 – 12 слів.	1
2.	Яки слова переважають у дітей другого року життя (2 роки 6 міс.)? а) переважають іменники і дієслова, розуміють майбутній і минулий час дієслів; б) невелика кількість іменників; в) тільки прикметники, дієслова.	1
3.	Яки слова-речення вживає дитина на другому році життя (2 роки 6 міс.)? а) односкладові; б) речення з 7 – 8 слів; в) двохслівні речення.	1
4.	Чи розуміє запитання дорослого дитина у 2 роки та 6 місяців? а) не завжди; б) розуміє але не відповідає; в) розуміє та відповідає окремими словами, діями, жестами.	1
5.	Дитина у 2 роки 6 міс. правильно вимовляє такі звуки: а) <i>а, о, у, є, и;</i> б) губні звуки (<i>п, п', б, б', м, м'</i>), губно-зубні (<i>ф, ф', в, в'</i>), передньоязикові (<i>т, т', д, д', н, н', с', л'</i>), задньоязикові (<i>к, к', з, з', х, х'</i>); в) <i>б, в, м, п.</i> передньоязикові (<i>т, т', д, д', н, н', с', л'</i>), задньоязикові (<i>к, к', з, з', х, х'</i>).	1
6.	Типові недоліки звуковимови дітей цього віку: а) заміна звукам звуками <i>к, ф;</i> звука <i>б</i> звуком <i>п;</i> звука <i>т</i> звуком <i>т'</i> ; проривного <i>к</i> звуком <i>т;</i> б) заміна звука <i>ц</i> звуком <i>с;</i> звука <i>а</i> звуком <i>о;</i> звука <i>у</i> звуком <i>ю;</i>	1

	в) недоліки незначні, сильно не проявляються.	
7.	При формуванні граматичної правильної вимови у дітей у 2-х років та 6 міс. з'являється: а) родовий відмінок з прийменником (прийменники: <i>у, із, від, с</i>); б) орудний відмінок з прийменником <i>за</i> . Місцевий відмінок з прийменниками <i>в, на</i> ; в) знахідний відмінок з прийменником (прийменники: <i>в, на</i>). Родовий відмінок з прийменником (прийменники: <i>у, із, від, с</i>). Давальний відмінок з прийменником <i>до</i> . Орудний відмінок з прийменником <i>з</i> . Орудний відмінок з прийменником <i>за</i> . Місцевий відмінок з прийменниками <i>в, на</i> .	1
8.	Якого характеру набувають слова дитини третього року життя: а) узагальненого; б) спрощеного; в) ніякого.	1
9.	Розкрити розуміння мовлення дітей на кінець третього року життя: а) розуміють всі слова з якими звертається до них доросла людина; б) мало що розуміє; в) розуміють своє ім'я, ім'я дорослих, свій вік, стать, назви предметів побуту, назви тварин і рослин, частини тіла людини, розуміє зв'язне мовлення дорослих, майбутній і минулий час дієслів.	1
10.	Розкрити формування граматично правильної вимови дітей на початку третього року життя (2 роки 6 міс.).	1
11.	Які вправи необхідно проводити з дітьми для розвитку мовленнєвої діяльності?	1
12.	Скласти рухову гру з дітьми третього року життя	1
	Загальна кількість балів отримана при тестуванні:	12

Варіант – II

№ п/з	Тестові завдання	бали
1.	Якого характеру набувають слова дитини другого року життя: а) узагальненого; б) спрощеного; в) ніякого.	1
2.	Коли дитина найбільше користується словами? а) коли втомлена; б) у спілкуванні з близькими їй людьми; в) у самостійній розмові.	1
3.	Які слова вживає дитина на третьому році життя? а) розуміє, правильно та легко вимовляє слова побуту; б) вживає багато полегшених слів (<i>бі-бі, ту-ту</i>); в) повторює за дорослими слова, фрази, в ігровій формі, добирає ритми.	1
4.	Дитина від 2-х років 6 міс. до 3-х років засвоює такі звуки мови: а) губні звуки <i>п, п', б, б', м, м'</i> ; б) передньоязикові <i>т, т', д, д', н, н', с', л'</i> ; в) на кінець третього року життя, в 30-50% правильно вимовляє звуки <i>з, с, ц, ч, в, ф, п</i> , а в 10-30% випадків шиплячі звуки та <i>р</i> .	1
5.	Типові недоліки звуковимови дітей від 2-х років 6 міс. до 3-х років: а) свистячі, шиплячі, сонорні (<i>р, л</i>) звуки дитина третього року життя або пропускає, або замінює більш легкими. б) заміна звука <i>ц</i> звуком <i>с</i> ; звука <i>а</i> звуком <i>о</i> ; звука <i>у</i> звуком <i>ю</i> ; в) недоліки незначні, сильно не проявляються.	1
6.	Запас слів, які вживає дитина в активному словнику, швидко зростає, і на кінець першого півріччя третього року життя вона має: а) від 100 - 300 слів; б) від 500 - 600 слів; в) до 400 слів.	1

7.	Яки досягнення у граматичному мовленні дітей на кінець третього року життя? а) переважають тільки дієслова, іменники; б) невелика кількість іменників; в) засвоєння службових слів, засвоєння відмінкових закінчень, розмовляє реченнями простими, поширеними, складносурядними та складнопідрядними із сполучниками та сполучними словами, хоча часом вони ще аграматичні.	1
8.	Розкрити розуміння мовлення дітей на кінець третього року життя: а) розуміють всі слова з якими звертається до них доросла людина; б) мало що розуміє; в) розуміють своє ім'я, ім'я дорослих, свій вік, стать, назви предметів побуту, назви тварин і рослин, частини тіла людини, розуміє зв'язне мовлення дорослих, майбутній і минулий час дієслів.	1
9.	Чи продовжується белькіт у дитини у 1 рік та 6 місяців? а) засвоює не всі звуки мовлення; б) засвоює ті які чує від дорослих; в) за умови правильного виховання до 3 років дитина засвоює усі основні звуки мовлення.	1
10.	Розкрити формування граматично правильної вимови дітей на кінець третього року життя.	1
11.	Які вправи необхідно проводити з дітьми для розвитку мовленнєвої діяльності?	1
12.	Скласти тематичне заняття з розвитку мовлення з дітьми третього року життя.	1
Загальна кількість балів отримана при тестуванні:		12

2. Практичні завдання:

Питання для обговорення:

1. Яка специфіка розвитку мовлення у дітей третього року життя?
2. Розкрийте основні досягнення дітей третього року життя в емоційно-вольової та комунікативній сфері.
3. Розкрийте розвиток розуміння мовлення дітьми третього року життя.
4. Як проходить розвиток активного мовлення?

3. Завдання для самостійної роботи студентів:

Розкрити особливості психофізичного розвитку дітей третього року життя.

Форма звіту: письмова робота

Література

1. Богуш А.М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Навчальний посібник. – К.:Видавничий Дім «Слово», 2004.
2. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
3. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
6. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
7. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Тема: Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей раннього віку

Мета: навчити студентів орієнтуватись у методах навчання дітей раннього віку мовленнєвим навичкам; знати характер впливу перинатальної патології на формування мовленнєвих порушень.

Для допуску до занять студенти повинні

знати:

1. Етапи мовленнєвого розвитку у дітей у період новонародженості.
2. Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей 2-го року життя.
3. Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей 3-го року життя.

вміти:

1. Аналізувати методики вивчення мовлення.
2. Характеризувати етапи мовленнєвого розвитку та імовірні порушення мовлення у дітей раннього віку.

мати навички:

1. Орієнтування у методах діагностики мовленнєвого розвитку дітей раннього віку.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Надайте оцінку мовленнєвого розвитку дитини на I етапі (період новонародженості).
2. Опишіть II етап (1–3 міс) розвитку мовлення.
3. Проаналізуйте розвиток мовлення у дітей на III етапі (3–6 місяців).
4. Розкрийте специфіку діагностики з розвитку мовлення на IV етапі (6 – 9 місяців).
5. Надайте оцінку розвитку мовлення у дітей на V етапі (9–12 місяців).
6. Опишіть які використовують методи обстеження мовлення для дітей раннього віку.
7. Які завдання включає психолого-педагогічне обстеження при вивченості мовлення у дітей раннього віку?
8. Охарактеризуйте завдання, що направлені на визначення рівня моторної компетенції дитини (загальна моторика) і його уміння виконувати різноманітні рухи по словесній інструкції.
9. Визначте які можна використовувати завдання для обстеження слухової уваги, і фонемного сприйняття мовних сигналів.
10. Які завдання допомагають виявити словниковий запас слів, слухомовленнєву пам'ять і довільну увагу?
11. Проаналізуйте прийоми з розвитку мовлення у дітей 2-го року життя.
12. Охарактеризуйте прийоми з розвитку мовлення у дітей 3-го року життя.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми "Особливості ранньої діагностики мовленнєвих розладів" відводиться – 4 години.

- опитування – 2 години;

- захист самостійної та індивідуальної роботи – 2 години.

Обладнання: завдання для опитування.

Місце проведення: аудиторне заняття.

1. Завдання для самостійної роботи:

Описати додаткові методи діагностики мовленнєвого розвитку у дітей раннього віку.

2. Завдання для індивідуальної роботи:

Підготувати методичку дослідження мовлення для дітей раннього віку.

Форма звіту: письмова.

Література

1. Бадалян Л.О. Невропатология. – Москва, «Академия», 2000 . – 382 с.
2. Когнитивная психология. /Под 81ед.. В.Н.Дружинина, Д.В.Ушакова. – М., ПЕР СЭ, 2002.- 480с.
3. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
4. Методи обстеження речі: Посobie по диагностике речевых нарушений / Под 81ед.. Г.В.Чиркиной. – М.: АРТКИ, 2005.
5. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. – М.: Владос, 2000.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Тема: Умови попередження мовленнєвих розладів

Мета: узагальнити знання студентів про основні принципи, напрямки та поетапність розвивальної роботи з дітьми раннього віку, завдання логопедичної роботи на різних рівнях розвитку, вміння і навички практично використовувати прийоми та методи розвитку мовлення у дітей раннього віку.

Для допуску до занять студенти повинні

знати:

1. Умови що забезпечують народження здорової дитини.
2. Завдання та напрямки розвивальної роботи з дітьми раннього віку.
3. Умови розвитку мовлення для дітей раннього віку.

вміти:

1. Аналізувати розвивальні методи, що направлені на розвиток мовлення дітей першого року життя.
2. Використовувати на практиці розвивальні методи, що направлені на розвиток мовлення дітей другого та третього року життя.

мати навички:

1. Орієнтування у методах навчання з розвитку мовлення у дітей раннього віку.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Охарактеризуйте завдання та напрямки розвивальної роботи з розвитку мовлення на I етапі (1 міс).

2. Опишіть завдання та напрямки роботи з розвитку мовлення на II етапі (1–3 міс).
3. Проаналізуйте завдання та напрямки роботи з розвитку мовлення на III етапі (3–6 місяців).
4. Розкрийте основні завдання та напрямки корекційної роботи з розвитку мовлення на IV (6–9 місяців) та V (9–12 місяців) етапах.
5. Опишіть умови підготовки майбутніх батьків до народження дитини.
6. Охарактеризуйте умови розвитку мовлення дитини у сім'ї.
7. Опишіть умови розвитку мовлення у дошкільних навчальних закладах.
8. Які педагогічні умови забезпечують розвиток мовлення на першому році життя?
9. Опишіть педагогічні умови другого року життя.
10. Охарактеризуйте педагогічні умови третього року життя.
11. Розкрийте педагогічні умови з розвитком мовлення у дітей дошкільного віку.
12. Охарактеризуйте психічні умови з розвитку мовлення.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми "Напрямок і поетапність корекційно-розвивальної роботи з дітьми раннього віку" відводиться – 4 години, з них:

- опитування, захист самостійної та індивідуальної роботи – 2 години;
- написання МКР – 2 години.

Обладнання: завдання для опитування.

Місце проведення: аудиторне заняття.

Завдання для самостійної роботи:

Розкрийте методи корекції з розвитку мовлення у дітей раннього віку.

Форма звіту: конспектування.

Література

1. Богущ А. Теорія та методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Навчальний посібник. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2004.
2. Богущ А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
3. Богущ А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богущ. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
4. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с

2.4. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ, САМОСТІЙНИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ СТУДЕНТІВ

Закріплення пройденого матеріалу відбувається на практичних заняттях, які передбачені у навчальній програмі, їх виконують після вивчення теми чи розділу курсу. **Практичні роботи** мають важливе навчально-пізнавальне значення, сприяють формуванню вмінь і навичок, необхідних для засвоєння отриманих знань. Вони включають в себе пояснення теоретичного матеріалу, та виконання письмової практичної роботи або тестування.

Самостійна робота студентів з додатковою літературою передбачає: повторення важливих частин і розділів з дисципліни "Мовленнєвий розвиток в нормі"; конспектування та узагальнення розділів; підготовка відповідей за основними запитаннями пройденого матеріалу; складання порівняльних характеристик, схем, таблиць, написання рефератів з наданої теми, розробка занять з розвитку мовлення, проведення обстежень мовлення дітей на різних вікових етапах, тощо.

Метою індивідуальної роботи є самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчальної дисципліни та розвиток навичок самостійної роботи індивідуальних навчально-дослідних завдань ІНДЗ.

ІНДЗ – це позааудиторна самостійна робота студента навчального, навчально-дослідницького чи проектно-конструкторського характеру, яка використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчальної дисципліни і завершується разом зі складанням підсумкового екзамену або заліку із відповідної навчальної дисципліни.

ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота в межах програми навчальної дисципліни, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, сформованих у процесі опанування навчальною дисципліною та охоплює декілька тем або зміст навчальної дисципліни загалом.

2.5. МЕТОДИЧНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема: 1. Фізіологічні основи мовлення

Кількість годин – 8 години:

Мета: Закріпити у студентів основні знання про мозкові механізми, ділянки мозку та будову мовленнєвого апарату, що забезпечують повноцінну роботу мовлення.

Питання для обговорення:

1. Визначте поняття та завдання пропедевтики мовленнєвих порушень як спеціальної науки.
2. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Пропедевтика мовленнєвих порушень" з іншими науками.
3. Як забезпечують мовленнєву діяльність права та ліва півкулі головного мозку?
4. Якими мовленнєвими центрами представлений центральний відділ мовленнєвого апарату?
5. Розкрийте важливість роботи центрального відділу мовного апарату.
6. Охарактеризуйте роботу периферичного відділу мовного апарату. Розкрийте його складову.
7. Розкрийте сутність провідникових шляхів у мовленні.

Завдання самостійної роботи студентів:

1. За схемою головного мозку визначити роботу центральних відділів мовного апарату (див. практичне заняття № 1, Рис. 1).
2. Описати периферичний відділ мовленнєвого апарату (див. практичне заняття № 1, Рис. 4).

Форма звіту: співбесіда.

Література

1. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД «Рада», 2011. – 328 с.
2. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
3. Лазарева І.А. Неврологічні основи логопедії: навчально-методичний посібник для студентів дефектологічних спеціальностей. – Луганськ, 2005. – 132 с.
4. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. /Н.Г. Пахомова. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
5. Хомская Е.Д. Нейропсихология. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.

Тема 2: Причини порушень мовлення

Кількість годин – 8 години.

Мета: Сформувати у студентів основні поняття про етіологію порушень мовлення, критичні періоди в розвитку мовної функції; розібратись з класифікаціями мовленнєвих порушень

Питання для обговорення:

1. Охарактеризуйте основні пренатальні причини порушення мовлення.
2. Розкрийте причини натальної патології.
3. Охарактеризуйте основні причини постнатальної патології, що впливають на порушення мовлення.
4. Розкрийте психологічні причини порушення мовлення.
5. Розкрийте педагогічні причини порушення мовлення.
6. Опишіть першій критичний період розвитку мовлення.
7. Охарактеризуйте другій критичний період мовленнєвого розвитку.
8. Розкрийте третій критичний період мовленнєвого розвитку.

Завдання самостійної роботи студентів:

1. Скласти анамнез історії розвитку дитини з моменту народження до часу дослідження.
2. Вклеїти у конспект схему класифікацій мовленнєвих порушень.

1. Анамнез історії розвитку дитини з моменту народження до часу дослідження

СХЕМА ЗБОРУ СІМЕЙНОГО АНАМНЕЗУ СТОСОВНО ДИТИНИ

Грецькою *anamnesis* — це спогад. Анамнез складається з двох частин — анамнезу життя (*anamnesis vitae*) і анамнезу хвороби (*anamnesis morbi*). В анамнезі життя викладається історія розвитку дитини з моменту зачаття, перебігу внутрішньоутробного періоду розвитку, народження до часу дослідження.

Дата _____

Хто заповнює картку _____

Прізвище та ім'я дитини _____

Вік _____ років _____ місяців _____

Дитина у сім'ї _____ числом

Відомості про батьків:

Мати _____

Вік _____

Освіта _____

Вік матері при народженні дитини _____

Батько _____

Вік _____

Освіта _____
Вік батька при народженні дитини _____
Відношення до Чорнобильської зони _____
Скарги батьків _____
Спадкові й хронічні захворювання батьків _____
Стан фізичного і психічного здоров'я членів родини _____
Наявність інших дітей у родині _____
Відносини в родині _____
Переважаючий емоційний стан _____
Психічний стан батьків _____
Від якої вагітності дитина _____
Протікання вагітності: токсикоз I-ї половини, II-ї половини _____
Травми та інші хвороби під час вагітності _____
Загроза переривання вагітності _____
Стаціонарне лікування _____
Пологи: дострокові, термінові, швидкі, стрімкі, зневоднені _____
Присутність при пологах батька чи інших близьких людей _____
Стимуляція: механічна, хімічна, електростимуляція _____
Крик: був, не був _____
Чи спостерігалася асфіксія: біла, синя _____
Резус-фактор: негативний, позитивний, сумісність _____
Вага _____, зріст _____ за шкалою Апгара _____ дитини при народженні
Перше годування на _____ добу, як узяв груди _____
Вигодовування _____
З пологового будинку виписаний на _____ добу, додаткове перебування в
пологовому будинку, причини _____
Відхилення в поведінці в перші три місяці життя _____
Домашня адреса _____
_____ телефон _____
Дата консультації _____

СХЕМА ЗБОРУ АНАМНЕЗУ РОЗВИТКУ І ХВОРОБИ ДИТИНИ

Прізвище, ім'я дитини _____
Скарги батьків _____
Дата народження _____ Вік _____ Вага _____ зріст _____
Об'єм грудної клітини _____ об'єм голови _____
Крик: був, не був _____
Чи спостерігалася асфіксія: біла, синя _____
Резус-фактор: негативний, позитивний, сумісність _____
Перше годування на _____ добу, як узяв груди _____

Виписаний з пологового будинку на _____ добу
Додаткове перебування в пологовому будинку _____ причини

Переведений з пологового будинку _____

Висновок неонатолога _____

Можливий діагноз _____

Годування(природне, штучне, змішане) _____

Ранній моторний розвиток (тримає голову, перевертається, сидить, стоїть, повзає, ходить) _____

Засинання(швидке, повільне, спокійне, неспокійне, з додатковими впливами) _____

Сон (відповідає чи не відповідає віку) _____

Апетит (хороший, вибірковий, нестійкий, поганий) _____

Настрій (бадьорий, урівноважений, дратівливий, нестійкий, подавлений) _____

Слухова реакція (на голос матері, на звуки брязкальця, різні мелодії) _____

Зорова реакція (фіксує погляд на матері та предметі, стежить за ними) _____

Маніпулятивна діяльність (розкриття долоні, утримання і перекладання предмета) _____

Мовленнєва діяльність (рефлекторний крик, гукання, сміх, белькіт, перші слова, розуміння простої фрази) _____

Соціальний розвиток(посмішка, контакт, інтерес, емоції, активність) _____

Перенесені захворювання (тяжкі соматичні захворювання, травми, судороги при високій температурі) _____

Часті респіраторні захворювання _____

Госпіталізація _____

Хронічні захворювання дитини _____

Щеплення _____

Дані обстеження фахівцями _____

Побутові умови, в яких перебуває дитина _____

Домашня адреса _____

Телефон _____

Дата консультації _____

Форма звіту: письмова робота

2. Схема класифікації мовленнєвих порушень.

Клініко-педагогічна класифікація порушень мовлення

Всі види порушень, що розглядаються в даній класифікації, на основі психолого-лінгвістичних критеріїв можна підрозділити на дві великі групи залежно від того, який вид мовлення порушений: письмовий та

усний (розділено на два типи)

- 1) фонаційні (зовнішні) оформлення вислову (порушення вимовної сторони);
- 2) структурно-семантичні (внутрішні) оформлення вислову (системні порушення мовлення).

Розлади фонаційного оформлення вислову можуть бути диференційовані залежно від типу порушення:

- а) голосоутворення;
- б) темпо-ритмічної організації вислову;
- в) інтонаційно-мелодичності;
- г) звуковимовної організації.

Ці розлади можуть спостерігатися ізольовано і в різних комбінаціях, залежно від чого виділяються наступні види порушень, для позначення яких існують терміни, що традиційно закріпилися:

1. Дисфонія (афонія) – відсутність або розлад фонації унаслідок патологічних змін голосового апарату.

Виявляється або у відсутності фонації (афонія), або в порушенні сили, висоти і тембру голосу (дисфонія), може бути обумовлена органічними або функціональними розладами голосоутворюючого механізму центральної або периферичної локалізації і виникає на будь-якому етапі розвитку дитини. Буває ізольованою або входить до складу ряду інших порушень мови.

2. Браділалія – патологічно сповільнений темп мови.

Спостерігається в сповільнена реалізація артикуляційної мовленнєвої програми, є центрально-обумовленим може бути органічним або функціональним за своєю природою.

3. Тахілалія – патологічно прискорений темп мови.

Виявляється в прискореній реалізації артикуляційної мовленнєвої програми, є центрально-обумовленою, органічною або функціональною за своєю природою.

Браділалія і тахілалія об'єднуються під загальною назвою – порушення темпу мовлення. Следствием порушеного темпу мовлення є порушення плавності мовного процесу, ритму і мелодико-інтонаційної виразності.

4. Заїкання – порушення темпо-ритмічної організації сторони мови, обумовлене судорожним станом м'язів мовного апарату.

Є центрально-обумовленим, має органічну або функціональну природу, виникає найчастіше в ході мовного розвитку дитини.

5. Дислалія – порушення звуковимови при нормальному слуху і збереженій іннервації мовного апарату.

Виявляється в неправильному звуковому (фонемному) оформленні мовлення: у спотвореному (ненормованому) вимовлянні звуків, в замінах (субституціях) звуків або в їх змішенні. Дефект може бути обумовлений тим, що у дитини не повністю сформувалася артикуляційна база (не засвоєний весь набір позицій, артикуляцій, необхідних для вимови звуків) або неправильно сформувалися артикуляційні позиції, унаслідок чого продукуються ненормовані звуки. Особливу групу складають порушення, обумовлені анатомічними дефектами апарату, артикуляції. Такі порушення носять органічний характер, а при їх відсутності – функціональний.

Порушення виникає в процесі розвитку мовлення дитини; у випадках травматичного пошкодження периферичного апарату – в будь-якому віці.

6. Рінолалія – порушення тембру голосу і звуковимови, обумовлені анатомо-фізіологічними дефектами мовного апарату.

Виявляється в патологічній зміні тембру голосу, який виявляється надмірно назалізованим унаслідок того, що голосовидихальний струмінь проходить при вимові всіх звуків мови в порожнину носа і в ній одержує резонанс. Окрім цього при ринолалії спостерігається спотворена вимова всіх звуків мови (а не окремих, як при дислалії).

7. Дизартрія — порушення вимовної сторони мовлення, обумовлено недостатністю іннервації мовного апарату.

Спостерігається несформованість всіх ланок складного механізму фонаційного оформлення вислову, слідством чого є голосові, просодичні і фонетичні для артикуляції дефекти. Важким ступенем дизартрії є *анартрія*, що виявляється в неможливості здійснити звукову реалізацію мови. У легких випадках дизартрії, коли дефект виявляється переважно в артикуляційно-фонетичних порушеннях, говорять про її стерту форму. Ці випадки необхідно відрізнити від дислалії.

Дизартрія є слідством органічного порушення центрального характеру, що приводить до рухових розладів. По локалізації поразки ЦНС виділяють різні форми дизартрії. А по тяжкості порушення розрізняють ступінь прояву дизартрії.

Найчастіше дизартрія виникає унаслідок рано придбаного церебрального паралічу, але може виникнути на будь-якому етапі розвитку дитини унаслідок нейроінфекції і інших мозкових захворювань.

Порушення структурно семантичного (внутрішнього) оформлення вислову представлені двома видами: алалією і афазією.

1. Алалія – відсутність або недорозвинення мови унаслідок органічної поразки мовних зон кори головного мозку в утробному або ранньому періоді розвитку дитини.

Один з найбільш складних дефектів мовлення, при якому порушені операції відбору і програмування на всіх етапах породження і прийому мовного вислову, унаслідок чого виявляється не сформована мовна діяльність дитини. Система мовних засобів (фонемних, граматичних, лексичних) не формується, страждає мотиваційно-спонукальний рівень речепородження. Спостерігаються грубі семантичні дефекти. Порушено управління мовними рухами, що відображається на відтворенні звукового і складового складу слів. Зустрічається декілька варіантів алалії залежно від того, які мовні механізми не сформовані і який з їх етапів (рівнів) переважно страждає.

2. Афазія – повна або часткова втрата мови, обумовлена локальними ураженнями головного мозку.

У дитини втрачається мовлення в результаті черепномозкових травм, нейроінфекції або пухлин мозку після того, як мова вже була сформована. Якщо таке порушення відбулося у віці до трьох років, то дослідники утримуються від діагнозу афазія. Якщо ж порушення відбулося в більш старшому віці, то говорять про афазію. На відміну від афазії дорослих є дитяча, або рання афазія.

Порушення письмової мови. Підрозділяються на дві групи залежно від того, який вид її порушений. При порушенні продуктивного вигляду наголошуються розлади листа, при порушенні рецептивної письмової діяльності – розлади читання.

1. Дислексія – часткове специфічне порушення процесу читання.

Виявляється в утрудненнях пізнання і пізнавання букв; у утрудненнях злиття букв в склади і складів в слова, що приводить до неправильного відтворення звукової форми слова; у аграмматизме і спотворенні розуміння прочитаного.

2. Дисграфія – часткове специфічне порушення процесу листа.

Виявляється в нестійкій оптико-просторового образу букви, в зміщеннях або пропусках букв, в спотвореннях звуко-складового складу слова і структури пропозицій. У випадках несформованості процесів письма (в ході навчання) говорять про аграфію.

Психолого-педагогічна класифікація порушень мовлення

В педагогічному підході першочергового значення набуває аналіз того, яких компонентів мовленнєвої системи торкаються порушення: поширюється дефект на один компонент – фонетичний, при якому відмічається в більшості неправильна вимова звуків (фонем), чи торкається ще і фонематичних процесів: коли порушується не тільки усне мовлення, але також письмо і читання; чи є місце недорозвитку мовленнєвої системи: вимови і розрізнення звуків, словникового запасу і граматичної будови мовлення.

В зв'язку з таким підходом мовленнєві порушення, які проявляються в несформованості мовленнєвих засобів можна умовно розділити на 3 великі

групи: діти з фонетичним, фонетико-фонематичним та загальним недорозвитком мовлення.

Фонетичний, фонетико-фонематичний та загальний недорозвиток мовлення у різних степенях вираженості спостерігаються у дітей з діагнозами дислалії, дизартрія, ринолалія, алалія та заїкання.

Фонетичне недорозвинення мовлення (ФНМ) – це порушення звуковимови, що характеризується неправильною вимовою окремих звуків (особливо свистячих, та шиплячих). Фонетичні порушення спостерігаються при анатомічних відхиленнях в будові чи рухливості артикуляційного апарату – щелепи, зубів, язика, піднебіння – або наслідування дітьми неправильного мовлення. Дані порушення призводять спотворення артикуляції окремих звуків, які впливають на чіткість та правильність мовлення. Зазвичай фонетичні порушення мовлення, не мають характерного впливу на засвоєння дітьми знань, але можуть впливати на формування їх особистості.

До **фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення (ФФНМ)** прийнято відносити дітей з ринолалією, дизартрією, дислалією яка має акустико-фонематичні та артикуляційно-фонематичні форми. Дана категорія дітей характеризується збереженим, нормальним слухом та відповідним до віку інтелектом, але у них порушується процес формування вимовної сторони мовлення, внаслідок дефекту слухового сприймання і вимови фонем. При цьому, діти мають проблеми з диференціацією звуків, їм важко зрозуміти акустичну і артикуляційну різницю між опозиційними звуками. Що призводить до недостатньо чіткого оволодінням звуковим складом слова, в наслідок, діти зазнають специфічні труднощі при засвоєнні читання та письма.

У дітей з ФФНМ у вимовній стороні мовлення спостерігається наступні дефекти: недиференційована вимова пар або груп звуків (заміни двох або трьох звуків одним); заміна складних за своєю артикуляцією звуків більш простими звуками; змішення звуків близьких за своєю артикуляцією і акустичними признаками; не сформованість ритмико-слогової структури слова; не сприйняття звуків; не розвинений звуковий аналіз слів.

Л.Ф. Спірова відмічала, що вади фонематичного сприймання мають пряму залежність від степені первинного чи вторинного недорозвитку. Вторинний недорозвиток фонематичного сприйняття має наслідки анатомічних та рухових порушень органів мовлення (мовні кінестезії). Дана патологія, в період розвитку мовлення, значно знижує пізнавальну активність дитини, уповільнює та змінює розвиток її як психічних так і емоційно-вольових процесів. При вторинних ознаках дефекту, завдяки корекційних занять, можна ефективніше подолати недоліки звуковимовної сторони мовлення, ніж при первинному порушенню фонематичного сприйняття.

До **3 групи** відносять дітей з **загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ)** – при якому порушене формування всіх компонентів мовленнєвої системи. Тут порушення поширюються як на звукову (включаючи фонематичні процеси), так і на смислову сторону мовлення. Загальний недорозвиток

мовлення може спостерігатися при найбільш важких формах дитячої мовленнєвої патології; алалії, афазії, а також ринолалії, дизартрії - в тих випадках, коли одночасно виявляється недостатність словникового запасу граматичного устрою і переривчатий фонетико-фонематичний розвиток. У дітей даної категорії мовленнєвий розвиток має різний рівень вираження - від повної відсутності мовлення чи лепетного його стану до легких форм порушення мовлення з елементами фонетико-фонематичного і лексико-граматичного недорозвитку.

Однією з головних ознак, яка притаманна дітям з загальним недорозвитком мовлення є більш пізній початок його розвитку: перші слова з'являються у 3 – 4, а іноді і у 5 років. Граматика у цих дітей є недостатньо фонематично оформленою. Найбільш виразним показником є відставання експресивного мовлення при відносно кращому, на перший погляд, розумінню зверненого мовлення. Спостерігається недостатня мовленнєва активність, яка з віком, без спеціального навчання, різко падає.

Р.Є. Левиною та співробітниками її лабораторії розроблено періодизація прояву загального недорозвитку мовлення: від повної відсутності мовлення до розгорнутих форм зв'язного мовлення з елементами фонетико-фонематичного та лексико-граматичного недорозвитку.

Новітній підхід Р.Є. Левиної дозволив відійти від опису окремих проявів мовленнєвого недорозвитку і представити картину аномального розвитку дитини по ряду параметрів, що відображає стан мовленнєвих засобів та комунікативних процесів. Це дозволило у корекційних роботах з дітьми з ЗНМ переходити від одного рівня на інший, який проявляється у нових мовленнєвих можливостях для дитини. Індивідуальний темп просування дитини визначається тяжкістю його первинного дефекту та його формою.

Р.Є. Левина та інші вчені виділяють три рівня мовленнєвого розвитку, що відображають типовий стан компонентів мовлення у дітей з ЗНМ.

I рівень мовленнєвого розвитку у дітей з ЗНМ характеризується обмежуваними мовленнєвими засобами спілкування. Пасивний словник у категорії цих дітей являється більш ширшим ніж активний, проте, розуміння мовлення поза ситуацією є вкрай обмеженим, фразове мовлення відсутнє. Часто мовлення супроводжується або замінюється мімікою, вказівними жестами. Диференцьоване позначення предметів та дій відсутнє. Назва дій замінюється назвами предметів та навпаки. Характерна мноозначність вживаних слів.

Здатність відтворити звукову та складову частину слова не сформована. Розуміння граматичних категорій слів ускладнене, діти не розуміють навидь однину та множину, мовленнєва активність несформована. Даний рівень називають – лепетним мовленням і без спеціального навчання діти можуть залишитись на цьому рівні увесь дошкільний період.

II рівень мовленнєвого розвитку у дітей з ЗНМ характеризується:

- Активний словник збільшується не тільки за рахунок іменників, і дієслів, а

і за рахунок прикметників, окремих прийменників.

- У цих дітей виділяється де яке збагачення мовлення за рахунок використання окремих форм словозміни. Діти роблять спроби змінити слово за родом, числом, відмінком, дієслова за часом. Часто ці спроби є вдалими.
- Дитина починає користуватись фразами, хоча часто вони бувають спотворені.
- Покращується розуміння мовлення, збільшується пасивний та активний словники, формується розуміння окремих простих граматичних категорій.
- Звуковимова і складова структура слова, як правило ще різко порушені. Звуковим аналізом і синтезом діти не відповідають.

III рівень мовленнєвого розвитку у дітей з ЗНМ характеризується:

- На фоні порівнено-розгорнутого мовлення спостерігається неточне значення і неправильне вживання багатьох загальноновживаних слів. В активному мовленні переважають іменники і дієслова, недостатньо слів які означають якість предмету, його стан, ознаки, дії. Дуже велику кількість помилок допускають у використанні прийменників, а складними прийменниками не користуються зовсім.
- Недостатньо сформовані граматичні категорії, зокрема, діти путають відмінкові закінчення, змінюють час і вид дієслів, неправильно узагальнюють слова в реченні, майже не користуються способами словотворень.
- У активному мовленні використовують переважно прості речення. Є великі труднощі при побудові складних речень.
- У більшості дітей з цим рівнем зберігається порушення звуковимови, складової структури слова, що становить великі труднощі для оволодіння звуковим аналізом і синтезом.
- Розуміння загально вживаних слів, в основному адекватне, хоча іноді виявляється незнання окремих слів, діти можуть плутати значення слів, подібні за звучанням. Далеко не всі граматичні категорії є засвоєними. Часто ці порушення усного мовлення прерноситься на читання, а особливо на письмо, діти допускають багато специфічних помилок.

У сучасній логопедії виділено ще один рівень – **нерізко виражений загальний недорозвиток мовлення (НЗНМ)**. Діти НЗНМ, мають певні порушення у лексичній стороні мовлення, а також, в них страждає засвоєння семантичної структури слова; є труднощі у смисловому зв'язку між словами; спостерігається пасивність словесних засобів; існує не сформованість різних типів значень слова (переносних, похідних, синонімічних, багатозначних та ін.), спостерігається бідність словникового запасу, страждає узагальненість словесних значень та поняття співвіднесеності і лексичної системності; їм важко розуміти складні тексти, засвоювати нові значення слів, користуватися зв'язним мовленням; є помилки недиференційованого використання закінчень

знахідного відмінку, що позначають живі та неживі істоти; спостерігається недостатній рівень засвоєння парадигми дієвідміни атипових дієслів. У дітей з НЗНМ з дислалією, було виявлено (М.А.Савченко) порушення усного мовлення труднощі при засвоєні програмованого матеріалу з читання і письма.

Література

1. Биков Ю.Н. Неврологія, 2005. [Електронний ресурс] / Режим доступу до вид. : <http://medbib.in.ua/perinatalnaya-patologiya.html>
2. Бадалян Л.О. Невропатологія. – Москва, «Академія», 2000 . – 382 с.
3. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
4. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
5. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
6. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
7. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
8. Маруненко І.М. Психофізіологія : навч. Посіб. – К. : Київський ун-т імені Боїса Гринченка, 2013. – 408 с.
9. Рібцун Ю. В. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на становлення мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ [Електронний ресурс] /Юлія Рібцун // Народна освіта. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу до вид. : www.kristti.com.ua.
10. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.
11. Хомская Е.Д. Нейропсихологія. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.

Тема: 3. Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку

Кількість годин – 8 години.

Мета: Закріпити у студентів основні знання про становлення мовлення дітей від народження до 3-х років.

Питання для обговорення:

1. Які Ви знаєте передмовленнєві реакції у дітей першого року життя?
2. Охарактеризуйте розвиток активного мовлення у дітей другого року життя.
3. Опишіть розуміння мовлення дорослих дітьми третього року життя.

Завдання самостійної роботи студентів:

Скласти схеми з розвитку голосових реакцій та наслідування звуків у дітей першого року життя.

3. Ознайомитись із закономірностями психофізичного розвитку дітей другого року з типовим психофізичним розвитком.
4. Розкрити особливості психофізичного розвитку дітей третього року життя.

Форма звіту: письмова робота

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А.М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Навчальний посібник. – К.:Видавничий Дім «Слово», 2004.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
5. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
6. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Тема: 4. Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей раннього віку

Кількість годин – 8 години.

систематизувати знання студентів з специфіки проведення ранньої спостереження за мовленням дітей раннього віку, характер впливу перинатальної патології на формування мовленнєвих порушень.

Питання для обговорення:

1. Надайте оцінку мовленнєвого розвитку дитини на I етапі (період новонародженості).
2. Опишіть II етап (1–3 міс) розвитку мовлення.
3. Проаналізуйте розвиток мовлення у дітей на III етапі (3–6 місяців).
4. Розкрийте специфіку діагностики з розвитку мовлення на IV етапі (6 – 9 місяців).
5. Надайте оцінку розвитку мовлення у дітей на V етапі (9–12 місяців).
6. Опишіть які використовують методи обстеження мовлення для дітей раннього віку.
7. Які завдання включає психолого-педагогічне обстеження при вивченості мовлення у дітей раннього віку?
8. Охарактеризуйте завдання, що направлені на визначення рівня моторної компетенції дитини (загальна моторика) і його уміння виконувати різноманітні рухи по словесній інструкції.
9. Визначте які можна використовувати завдання для обстеження слухової

уваги, і фонемного сприйняття мовних сигналів.

10. Які завдання допомагають виявити словниковий запас слів, слухомовленнєву пам'ять і довільну увагу?

11. Проаналізуйте прийоми з розвитку мовлення у дітей 2-го року життя.

12. Охарактеризуйте прийоми з розвитку мовлення у дітей 3-го року життя.

Завдання самостійної роботи студентів:

Описати етапи мовленнєвого розвитку дитини та можливі порушення мовлення. **Форма звіту:** співбесіда, письмова робота

Етапи мовленнєвого розвитку дитини та можливі порушення мовлення

Таблиця 1

Характеристика порушень мовлення у дітей раннього віку

Вік	Характеристика мовленнєвого розвитку	Можливі порушення та їхні наслідки
Перші тижні життя	Крик, що сигналізує про голод, біль тощо. У перервах між годуваннями дитина спить. Дитина нормально ссе груди (соску). Фізичний розвиток проходить нормально.	Постійний нав'язливий крик із захлинанням, що супроводжується порушенням режиму сну, може бути ознакою органічного ураження центральної нервової системи. Такі порушення у годуванні дитини, як: не бере груди, не може смоктати,
Кінець 1-початок 2 місяця	Зосередження на мовленні дорослого (дитина затихає, уважно слухає, часто усміхається).	захлинається, молоко виливається через ніс – можуть свідчити про органічне ураження нервової системи)
2-3 місяці	Пошук обличчя того, хто розмовляє.	Природжений стридор – галасливе, хрипке дихання у поєднанні з порушеннями орального праксиса (синкінезіями, апраксіями) приводить до того, що лепет має преривистий, змазаний, слабо модульований характер.
3 місяці	Агукання.	Бідний лепет приводить до порушення ритмічної організації дитячої вокалізації
5-6 місяців	Лепет.	Відсутність або швидке затухання лепету, відсутність мовлення в цілому
в 1 рік	Дитина вимовляє до 10 слів.	свідчать про порушення слуху, інтелекту чи про органічне ураження головного мозку «затримка лексичного розвитку»,
1 рік 8 місяців - 2 роки	У мовленні дитини до 40 слів, з'являються перші речення з двох слів.	яка виявляється в бідності активного словникового запасу, і специфічні труднощі в оволодінні прагматичними аспектами вербальної комунікації.
2 роки	Дитина розуміє значення однини та множини іменників, значення слів зі значенням зменшеності – пестливості.	
3 роки	Дитина утворює нові слова за допомогою словотвору, з'являються багатослівні речення (3 і більше слів).	- пасивність і безініціативність у діалогічному мовленні; - запинання при вимові розгорнутих фраз або окремих слів; - багаторазове повторення слів;

		- типовість відповідей на запитання; - спотворення звуків набувають стійкого патологічного характеру; - виражені труднощі вимови багатоскладових слів і слів із збігами приголосних.
--	--	--

Не всі з перерахованих діагностичних показників є рівнозначними або виявляються одночасно, проте їх загальною характерною особливістю є те, що тяжкість і частота відхилень мовленнєвого розвитку зазвичай пов'язані з термінами появи вимовної одиниці, морфологічної категорії або граматичної форми у мовленні дитини. Як правило, чим пізніше ці форми повинні були з'явитися в мовленні дитини, що нормально говорить, тим важче і частіше вони буде порушені у випадках патологічного розвитку мовлення. У **випадках найбільш важких форм мовленнєвих порушень розвитку** мовлення затримується на рівні окремих звуконаслідувань, фрагментів слів, їх «абрисів» і тому подібне.

Таблиця 2

Найбільш типові форми відхилень

Форми відхилень	Орієнтовка поведінки
- не складна затримка і мовленнєвого розвитку	- дитина говорить декілька лепетних слів, у неї не з'являються нові слова при достатньо гармонійному розвитку інших функцій.
затримка мовленнєвого розвитку та порушення в інших психофізичних сферах (рухової, сенсорної, емоційної, тощо).	- пасивний словник обмежений елементарними побутовими поняттями, дитина насилу виконує завдання типу «Знайди такий же кубик», «Покажи таку ж картинку».
- груба затримка мовленнєвого розвитку при парціальних порушеннях в інших сферах.	- дитина демонструє у край низьку мовленнєву активність при достатньому об'ємі пасивного словника, нерідко при прямому зверненні до неї яскраво проявляє мовний негативізм.

У випадках сімейного виховання доцільно дотримуватися м'яких формулювань при первинній діагностиці відхилень від нормального ходу мовленнєвого розвитку у дітей раннього віку. Цим підкреслюється не тільки величезні компенсаторні можливості дитячого організму, що розвиваються, але і істотну роль спеціально організованої педагогічної роботи по подоланню порушень в розвитку мовлення на ранніх етапах її становлення.

Література

1. Бадалян Л.О. Невропатологія. – Москва, «Академія», 2000 . – 382 с.
2. Когнитивна психологія. /Под 97ед.. В.Н.Дружинина, Д.В.Ушакова. – М., ПЕР СЭ, 2002.- 480с.
3. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.

4. Методи обстеження мови: Посібник по діагностиці мовних порушень / Під ред. Г.В.Чиркиної. – М.: АРТКИ, 2005.
5. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. – М.: Владос, 2000.

Тема: Умови попередження мовленнєвих розладів

Кількість годин: 8 години.

Мета: узагальнити знання студентів про основні умови попередження мовленнєвих розладів у дітьми раннього віку.

Питання для обговорення:

1. Охарактеризуйте завдання та напрямки розвивальної роботи з розвитку мовлення на I етапі (1 міс).
2. Опишіть завдання та напрямки роботи з розвитку мовлення на II етапі (1–3 міс).
3. Проаналізуйте завдання та напрямки роботи з розвитку мовлення на III етапі (3–6 місяців).
4. Розкрийте основні завдання та напрямки корекційної роботи з розвитку мовлення на IV (6–9 місяців) та V (9–12 місяців) етапах.
5. Опишіть умови підготовки майбутніх батьків до народження дитини.
6. Охарактеризуйте умови розвитку мовлення дитини у сім'ї.
7. Опишіть умови розвитку мовлення у дошкільних навчальних закладах.
8. Які педагогічні умови забезпечують розвиток мовлення на 1 році життя?
9. Опишіть педагогічні умови другого року життя.
10. Охарактеризуйте педагогічні умови третього року життя.
11. Розкрийте педагогічні умови з розвитку мовлення у дошкільників.
12. Охарактеризуйте психічні умови з розвитку мовлення.

Завдання самостійної роботи студентів:

Описати умови, що забезпечують нормальний розвиток дитини в перинатальний період.

Форма звіту: письмова (конспект).

Література

1. Богуш А. Теорія та методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Навчальний посібник. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2004.
2. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
3. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
4. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с

2.6. МЕТОДИЧНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

Тема: 1. Фізіологічні основи мовлення

Кількість годин – 5 години:

Мета: Закріпити у студентів основні знання про мозкові механізми, ділянки мозку та будову мовленнєвого апарату, що забезпечують повноцінну роботу мовлення.

Завдання для індивідуальної роботи:

3. Розфарбуйте різними кольорами та опишіть ділянки кори головного мозку, які відповідають за функціональну роботу мовлення (див. практичне заняття № 1, Рис. 1; 2).
4. Опишіть схеми периферичного відділу мовного апарату (див. практичне заняття № 1, Рис. 5; 6; 7; 8).

Форма звіту: письмова робота

Література

1. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД «Рада», 2011. – 328 с.
2. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
3. Лазарева І.А. Неврологічні основи логопедії: навчально-методичний посібник для студентів дефектологічних спеціальностей. – Луганськ, 2005. – 132 с.
4. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. /Н.Г. Пахомова. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
5. Хомская Е.Д. Нейропсихологія. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.

Тема 2: Причини порушень мовлення

Кількість годин – 30 години.

Мета: Сформувати у студентів основні поняття про етіологію порушень мовлення, критичні періоди в розвитку мовної функції та класифікації порушень мовлення.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Підготувати реферат за вивченою темою "Причини порушення

Основні теми рефератів:

1. Вплив стану сучасної екології на психофізичний розвиток дітей.
2. Причини перинатальної патології у розвитку мовленнєвих функцій.
3. Порушення розвитку мовлення у дітей при натальній патології.
4. Вплив постнатальної патології на розвиток дитячого мовлення.
5. Органічно-центральні причини мовленнєвих порушень.
6. Органічно-периферичні причини порушень мовленнєвого розвитку у дітей.
7. Вплив захворювань матері під час вагітності на мовленнєвий розвиток дітей.

8. Несприятливі умови виховання дитини, що спонукають до виникнення порушень мовлення.
9. Спадкові причини порушення мовленнєвого розвитку у дітей.
10. Соціальні причини, що впливають на порушення мовлення у дітей.
11. Вплив дитячої захворюваності на розвиток мовленнєвих функцій.
12. Критичні періоди у розвитку мовних функцій.
13. Вплив функціональних причин на мовленнєвий розвиток дітей.
14. Вплив сімейного виховання на розвиток мовлення дитини.
15. Причини порушення мовлення у дітей раннього віку.
16. Вплив куріння та алкоголю вагітної жінки на психофізичний розвиток дитини.
17. Імунологічна несумісність крові матері і плоду.
18. Психологічні причини порушення мовлення у дітей.
19. Неврологічні причини порушення мовлення у дітей.
20. Вплив педагогічної занедбаності на розвиток мовлення у дітей дошкільного віку

ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ РЕФЕРАТІВ

Реферат є самостійною письмовою науковою роботою студента робота над ним передбачає поглиблене вивчення обраної наукової проблеми, сучасної літератури, а також засвідчує володіння навичками логічного аналізу та узагальнення матеріалу, його системного викладу.

Реферат показує здатність студента розбиратися у фахових питаннях, систематизувати теоретичний матеріал з обраної теми, творчо використовувати наукові ідеї та положення для методологічного аналізу проблематики, у якій планує спеціалізуватися вступник.

Текст реферату повинен бути від 15 до 30 сторінок друкованого тексту, виконаний у текстовому процесорі Microsoft Word, при цьому використовуються такі параметри: гарнітура Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5 (на сторінці – 28-30 рядків). Реферат має бути зброшурований.

Реферат повинен відповідати вимогам до наукової публікації, бути вичитаним, акуратно оформленим із застосуванням необхідного наукового апарату текстового викладу (бібліографічний правильно складений список літератури у відповідності з існуючими вимогами, звірені цитати).

Вимоги до оформлення

Реферат обов'язково повинен мати титульну сторінку, на якій розміщуються такі реквізити: **Міністерство освіти і науки України**, у наступному рядку – **Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка**, нижче – **факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології кафедра логопедії та спеціальних методик**.

Далі розміщується тема реферату, відомості про автора, науковий керівник місце й рік виконання реферату.

Вимоги до змісту

Структурними елементами реферату є план, вступ, викладення змісту теми (як правило, 2 – 3 глави), висновок, а також список основної, використаної при

підготовці й написанні реферату, літератури та нормативно-правових документів.

Зразок оформлення реферату

1. Титульний лист

<p>Міністерство освіти і науки України Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології кафедра логопедії та спеціальних методик</p> <p>РЕФЕРАТ з пропедевтики мовленнєвих порушень на тему: "ДИСЛАЛІЯ"</p> <p>Студентки II курсу KgL-17 денної форми навчання напряму підготовки: 016 "Спеціальна освіта" "Логопедія. Спеціальна психологія" Романової Ірини Михайлівни Керівник: кандидат педагогічних наук Белова Олена Борисівна Національна шкала _____ Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____</p> <p>Кам'янець-Подільський 2017р.</p>	<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: left;">ЗМІСТ</th> <th style="text-align: right;">стр.</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Вступ</td> <td style="text-align: right;">2</td> </tr> <tr> <td>1. Загальна характеристика дислалії.....</td> <td style="text-align: right;">3</td> </tr> <tr> <td>2. Види дислалії.....</td> <td style="text-align: right;">6</td> </tr> <tr> <td>3. Причини виникнення дислалії.....</td> <td style="text-align: right;">12</td> </tr> <tr> <td>Висновок</td> <td style="text-align: right;">16</td> </tr> <tr> <td>Список використаної літератури.....</td> <td style="text-align: right;">20</td> </tr> </tbody> </table>	ЗМІСТ	стр.	Вступ	2	1. Загальна характеристика дислалії.....	3	2. Види дислалії.....	6	3. Причини виникнення дислалії.....	12	Висновок	16	Список використаної літератури.....	20
ЗМІСТ	стр.														
Вступ	2														
1. Загальна характеристика дислалії.....	3														
2. Види дислалії.....	6														
3. Причини виникнення дислалії.....	12														
Висновок	16														
Список використаної літератури.....	20														

Зміст – включає всі перераховані вище структурні елементи реферату, з указанням сторінок, на яких вони знаходяться. Основний зміст реферату розподіляється на глави чи розділи. Заголовки плану дублюються в тексті реферату.

Вступ – важливий змістовний елемент реферату. Форма його - довільна, але в ньому повинні обов'язково знайти відображення такі питання: обґрунтування вибору теми, оцінка її з точки зору актуальності та важливості, визначення її місця в існуючій правовій проблематиці, оцінка рівня і характеру розробки теми, зміст проблематики, яку автор вбачає в цій темі, формулювання мети й завдань дослідження в рефераті.

Основний зміст реферату – повинен містити самостійно виконаний – теоретичний та емпіричний матеріал дослідження, що відповідає проблеми, заявленої у темі реферату, з узагальненням існуючої психолого-педагогічної, медичної та іншої літератури.

Кожен новий розділ має починатися з нового аркушу паперу.

Висновок. У висновку необхідно дати коротке резюме викладеного у основній частині реферату, висновки, які зроблені відповідно до поставлених завдань, або посилання на методологічне застосування опрацьованого у рефераті матеріалу. Автор реферату повинен також вказати на ту частину змісту реферату, яка є його особистим доробком.

Список використаної літератури

Список використаної літератури повинен указувати на вивчені автором роботи, за якими може мати місце бесіда стосовно змісту реферату. Цей список має включати в себе як фундаментальні наукові праці, так і останні публікації з обраної теми, наявні у вітчизняній та зарубіжній літературі. Використана література обов'язково має знайти своє відображення в рефераті (шляхом аналізу та прямого цитування).

Форма звіту: письмова робота

Література для написання реферату:

1. Биков Ю.Н. Неврологія, 2005. [Електронний ресурс] / Режим доступу до вид. : <http://medbib.in.ua/perinatalnaya-patologiya.html>
2. Бадалян Л.О. Невропатологія. – Москва, «Академія», 2000 . – 382 с.
3. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
4. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
5. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
6. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
7. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
8. Маруненко І.М. Психофізіологія : навч. Посіб. – К. : Київський ун-т імені Боїса Гринченка, 2013. – 408 с.
9. Рібцун Ю. В. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на становлення мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ [Електронний ресурс] /Юлія Рібцун // Народна освіта. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу до вид. : www.kristti.com.ua.
10. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.
11. Хомская Е.Д. Нейропсихологія. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.

Тема: 4. Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей раннього віку

Кількість годин – 5 години.

Мета: систематизувати знання студентів з специфіки проведення раннього спостереження за розвитком мовлення.

Завдання для індивідуальної роботи: Описати розвиток мовлення дітей раннього віку за "Карткою обстеження мовленнєвого розвитку у дитини".

Хід заняття

1. Перегляд відіосюжету з обстеження мовлення дитини раннього віку.
2. Скласти карту досліджень з розвитку мовлення дитини раннього віку за переглядом відеофільму.
3. Обстежити та зафіксувати дані з психофізичного розвитку дитини раннього віку у картці обстеження.

Карта обстеження мовленнєвого розвитку у дитини 1,5 років (18 місяців)

№ п/п	Зміст обстеження	Виконання	Невиконання	Допомога	Використання допомоги
1	Бесіда з батьками:				
	1. Відомості про дитину:				
	- Як звати дитину?				
	- Скільки їй років?				
	* Чи є в сім'ї ще діти?				
	* Як ставляться інші діти до малюка?				
	* Як дитина реагує на братиків та сестричок?				
	2. Спілкування:				
	- Як спілкується з дорослими?				
	- Як спілкується з іншими малюками?				
	- Чи диференціює поняття: «можна» і «неможна»,				
	- Чи виймає іграшки з коробки?				
	- Чи складає іграшки у відерце або в коробочку?				
2	Мовленнєвий розвиток				
	(Словниковий запас 40 слів. Це аморфні слова, які мають ситуативний характер).				
	1. Розвиток слухової уваги та розуміння мовлення.				
	(Дидактичний матеріал: молоточок, ведмедик, дзвоник, лялька та інші звучні іграшки – по 2 іграшки).				
	Пропонувати дитині послухати як звучить та чи інша іграшка.				
	Потім іграшка звучить за ширмою чи під столом. Малюку				
	- Покажи, що це звучить?				
	- Як дзвонить дзвоник?				
	2. Дитяча гра «Хто (що) це?»				

	(Іграшки: лялька, киця, ведмедик, пташка, курочка або півник, інші іграшки).				
	- «Уа, уа, уа» - хто це плаче?				
	- «Няв-няв» - хто кричить?				
	- «Ав-ав» - покажи, хто це гавкає?				
	Візьми ту іграшку, яка кричить «ко-ко-ко...» (Пропонувати				
	3. Розуміння дії з предметами, іграшки				
	- Візьми лялю.				
	- Нагодуй лялю (ведмедика, кицю...).				
	- Ай, ляля упала.				
	- Пожалій лялю.				
	- Поклади лялю спати, поколиши її «а-а-а-а» (співає). 4. Ой,				
	- Покажи, як ти виріс.				
	- Отакий ти великий-великий. (Малюк тягне догори руки).				
	- Дитяча гра «Гулі летіли, летіли – на голівку сіли».				
	- Дитяча гра «Веселі ручки».				
	- Дитяча гра «Сорока – ворона», «Ладусі».				
	Розвиток звукової культури				
	1. Звуконаслідування:				
	- Дитяча гра «Чарівний кошик»				
	- Дитяча гра «Рукавичка»				
	- Титяча гра «Теремок».				
	Знайомі іграшки з'являються з чарівного кошика,				
	- Вітаю тебе, Сергійку, «ко-ко-ко-ко».				
	- Це кричить курочка.				
	- Як кричить курочка?				
	- Як кричить киця? - «няв-няв»				
	- Ось собачка, як вона гавкає? - «ав-ав».				
	А машина як сигналізує? —«бі-бі» і т.д.				

Карта обстеження мовленнєвого розвитку у дитини 2-х років

№ п/п	Зміст обстеження	Виконання	Невиконання	Допомога	Використання
1	Бесіда з батьками:				
1.	1. Відомості про дитину:				
	- Як звати дитину?				
	- Скільки їй років?				
	- Чи є у малюка братики та сестрички? (Якщо є, то які вони за віком?).				
	- Хто ще мешкає у сім'ї?				
	Як малюк ставиться до бабусі, дідуся і інших членів сім'ї?				
	- Як вони ставляться до нього?				
2.	Мовленнєвий розвиток				
	(Словниковий запас – 300 слів. Мовлення поступово набуває зв'язного характеру. Мінімум 30-40 слів). і. Розвиток слухової уваги та розуміння мовлення Дитяча гра: «Що як звучить?», «Хто як кричить?»				
	- Як співає пташка?				

	- Як цокає годинник?				
	- Як гудуть машини?				
	Дитяча гра: «Хто це?» Проводиться в зворотному порядку				
	- «Дінь – дінь...» - що це?				
	- «Ку-ку-рі-ку» - хто це кричить?				
	- «Де ж дзвоник?»				
	2. Розуміння мовлення. Диференціація схожих за звучанням слів.				
	(Дитина повинна показати чи назвати предмет, про який ідеться)				
	- Де у ляльки шарф?				
	- Де у ляльки шкарпетки?				
	- Вдягни ляльці шапку.				
	- Куди покласти ляльці кашу?				
	- Де лялька Маша?				
	Розуміння цілісних словосполучень:				
	- Закрий очі.				
	- Візьми ляльку за руку.				
	- Погойдай ногами.				
	- Поплескай в долоні.				
	3. Розуміння назви предметів (іграшок).				
	Окрема гра з іграшкою «Лялька».				
	У неї є яскраве платтячко, черевички, червоний бантик, біле волосся, її звати Оксанка. Вона сидить на стільчику.				
	- Що в тебе в руках?				
	- Як її звати?				
	- Що на ній одягнуто?				
	- Що робить лялька?				
	- Як вона плаче?				
	- Поклади зайчика (котика, півника).				
	- Візьми собачку (ведмедика).				
	- Дай мамі ляльку (машину).				
	- Пограй на сопілці.				
	- У тебе є носовичок?				
	- Покажи, чим ти чистиш зуби?				
	4. Впізнавання знайомих іграшок (предметів) на малюнках.				
	- Покажи м'ячик.				
	- Якщо дитина не впізнала м'ячик на малюнку, треба				
	- Де м'яч?				
	- Що він робить? (стрибає, котиться, лежить).				
	Після того, як дитина впізнала іграшку, знову повертаємось до предметної картинки				
	- Покажи на малюнку, де собачка				
	- А киця тут є?				
	- А ведмедик?				
	- Покажи півника				
	5. Розуміння знайомих дій.				
	- Покажи ляльку, що спить				
	- Покажи дівчинку, яка їсть				

-	Хто одягає дівчинку?				
-	Який хлопчик миє руки?				
-	Хто сидить за столом?				
-	Хто їде на машині?				
Бесіда з дитиною про недавні події учасником яких вона					
-	Катрусю, ти була на прогулянці?				
-	Що ти там бачила?				
-	Кого ти годувала?				
-	Що давала білочці?				
-	Як білочка брала горішок?				
У воді плаває риба. Риба з великим хвостом. Погодуємо					
-	Хто живе у воді?				
-	Кого ти будеш годувати				
-	Де живе риба?				
6. Розповідь знайомої казки «Курочка Ряба». (Необхідні					
«Жили—були дід і... (баба).					
Була у них... (курочка Ряба).					
Знесла курочка... (яєчко) і т.д.					
(Якщо дитині легко дається такий спільний переказ казки,					
7. Звуконаслідування представників тваринного світу.					
Дитяча гра : «Хто виглядає з віконечка й кричить».					
-Няв-няв – хто це виглядає?					
-	Як кричить киця?				
-	Як собачка гавкає?				
-	Л хто це? (лялька).				
-	Як лялька плаче?				
-	Заспівай ляльці пісеньку.				

Форма звіту: письмова.

Література

1. Бадалян Л.О. Невропатология. – Москва, «Академия», 2000 . – 382 с.
2. Когнитивная психология. /Под 10бед.. В.Н.Дружинина, Д.В.Ушакова. – М., ПЕР СЭ, 2002.- 480с.
3. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
4. Методи обстеження речі: Посobie по диагностике речевых нарушений / Под 10бед.. Г.В.Чиркиной. – М.: АРТКИ, 2005.
5. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. – М.: Владос, 2000.

2.7. ЗАВДАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Мета: Закріпити у студентів основні знання про поняття, завдання пропедевтики мовленнєвих порушень як науки; про фізіологічні основи мовлення; причини порушення мовлення; закономірності розвитку мовленнєвої діяльності у дітей раннього віку; методи діагностики та корекції мовлення.

Теми для поточної перевірки знань

Тема: 1. Наукове значення пропедевтики мовленнєвих порушень в спеціальній освіті. Загальні поняття фізіологічної структури мовлення.
Тема: 2. Причини порушення мовлення.
Тема: 3. Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку.
Тема: 4. Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей раннього віку.
Тема: 5. Умови попередження мовленнєвих розладів.

Питання до комплексної контрольної роботи з дисципліни «Пропедевтика мовленнєвих порушень»

1. Визначте поняття та завдання пропедевтики мовленнєвих порушень як спеціальної науки.
2. Визначте які ділянки мозку забезпечують повноцінну роботу мовленнєвої діяльності?
3. Розкрийте важливість роботи центрального відділу мовного апарату.
4. Перерахуйте основні складові периферичного відділу мовного апарату. Опишіть діяльність глоткової, ротової порожнини та язика.
5. Охарактеризуйте основні пренатальні причини порушення мовлення.
6. Охарактеризуйте основні причини постнатальної патології, що впливають на порушення мовлення.
7. Охарактеризуйте етіології мовних порушень у дітей які мають спадкові чинники, що передаються на хромосомному так і на генетичному рівні.
8. Розкрийте функціональні причини порушення мовлення.
9. Опишіть соціально-психологічні причини порушення мовлення.
10. Опишіть першій критичний період розвитку мовлення.
11. Охарактеризуйте другій критичний період мовленнєвого розвитку.
12. Розкрийте третій критичний період мовленнєвого розвитку.
13. Охарактеризуйте роботу правої та лівої півкулі, у забезпеченні ними мовленнєвої діяльності.
14. Опишіть мовленнєві центри, що забезпечують мовлення.
15. Розкрийте сутність провідникових шляхів у мовленні.
16. Опишіть роботу апарату слуху.
17. Розкрийте роботу артикуляційного апарату.
18. Охарактеризуйте роботу дихального апарату та роль голосових зв'язок у мовленні людини.
19. Опишіть аферентні та еферентні шляхи їх вплив на діяльність мовлення.
20. Опишіть роботу центра Брока.
21. Охарактеризуйте діяльність центра Вернике.

22. Опишіть розвиток активного мовлення у дитини першого року життя.
23. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини за 1-й і 2-й місяць її життя.
24. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини 3-й і 4-й місяць її життя
25. Обґрунтуйте характеристику мовленнєвого розвитку дітей 5-ти і 6-ти місяців.
26. Опишіть послідовність стадій передмовленнєвих реакцій.
27. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини 1 року життя.
28. Розкрийте загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 2-го року життя.
29. Опишіть загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 3-го року життя.
30. Яке значення для розвитку мовлення мають крик, гулення, треллі, белькіт?
31. Охарактеризуйте розуміння мовлення дитини від 1 року до 1 року 6 місяців.
32. Розкрийте засвоєння звуків мови та розвиток словника у дітей від 1 року до 1 року 6 місяців.
33. Опишіть формування граматично правильної вимови у дитини від 1 року до 1 року 6 місяців.
34. Охарактеризуйте розуміння мовлення дитини від 1 року 6 місяців до 2-х років.
35. Розкрийте засвоєння звуків мови та розвиток словника у дітей від 1 року 6 місяців до 2-х років.
36. Опишіть формування граматично правильної вимови у дитини 1 року 6 місяців до 2-х років.
37. Охарактеризуйте розуміння мовлення дитини від 2-х років до 2-х років 6 місяців .
38. Розкрийте засвоєння звуків мови та розвиток словника у дітей від 2-х років до 2-х років 6 місяців.
39. Опишіть формування граматично правильної вимови у дитини від 2-х років до 2-х років 6 місяців.
40. Охарактеризуйте розуміння мовлення дитини від 2-х років 6 місяців до 3-х років.
41. Розкрийте засвоєння звуків мови та розвиток словника у дітей від 2-х років 6 місяців до 3-х років.
42. Опишіть формування граматично правильної вимови у дитини від 2-х років 6 місяців до 3-х років.
43. Надайте оцінку мовленнєвого розвитку дитини на I етапі (період новонародженості).
44. Опишіть II етап (1–3 міс) розвитку мовлення.
45. Проаналізуйте розвиток мовлення у дітей на III етапі (3–6 місяців).

46. Розкрийте специфіку діагностики з розвитку мовлення на IV етапі (6 – 9 місяців).
- 47.Надайте оцінку розвитку мовлення у дітей на V етапі (9–12 місяців).
- 48.Опишіть які використовують методи обстеження мовлення для дітей раннього віку.
- 49.Які завдання включає психолого-педагогічне обстеження при вивченості мовлення у дітей раннього віку?
- 50.Охарактеризуйте завдання, що направлені на визначення рівня моторної компетенції дитини (загальна моторика) і його уміння виконувати різноманітні рухи по словесній інструкції.
- 51.Визначте які можна використовувати завдання для обстеження слухової уваги, і фонемного сприйняття мовних сигналів.
- 52.Які завдання допомагають виявити словниковий запас слів, слухомовленнєву пам'ять і довільну увагу?
- 53.Проаналізуйте прийоми з розвитку мовлення у дітей 2-го року життя.
54. Охарактеризуйте прийоми з розвитку мовлення у дітей 3-го року життя.
- 55.Охарактеризуйте завдання та напрямки розвивальної роботи з розвитку мовлення на I етапі (1 міс).
- 56.Опишіть завдання та напрямки роботи з розвитку мовлення на II етапі (1–3 міс).
- 57.Проаналізуйте завдання та напрямки роботи з розвитку мовлення на III етапі (3–6 місяців).
58. Розкрийте основні завдання та напрямки корекційної роботи з розвитку мовлення на IV (6–9 місяців) та V (9–12 місяців) етапах.
- 59.Опишіть умови підготовки майбутніх батьків до народження дитини.
- 60.Які педагогічні умови забезпечують розвиток мовлення на першому році життя?
- 61.Опишіть педагогічні умови другого та третього року життя.
- 62.Розкрийте педагогічні умови з розвиток мовлення у дітей дошкільного віку.
- 63.Охарактеризуйте психічні умови з розвитку мовлення.

2.8. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

(Зразок виконання модульної контрольної роботи)

1. Визначте поняття та завдання пропедевтики мовленнєвих порушень як спеціальної науки. Пропедевтика мовленнєвих порушень – вивчає фізіологічні закономірності розвитку мовленнєвих функцій та попереджає їх розлади у дітей раннього та дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – діти раннього та дошкільного віку.

Предмет вивчення дисципліни – фізіологічні процеси розвитку мовлення та профілактика порушень мовленнєвої діяльності у дітей раннього та дошкільного віку.

Завдання пропедевтики мовленнєвих порушень:

- розглянути зі сторони фізіології роботу мовленнєвої системи;
- визначити основні причини порушень мовлення у дітей;
- ознайомитись з класифікаціями мовленнєвих порушень;
- розглянути психофізичний розвиток дітей раннього та дошкільного віку;
- визначити діагностичні та корекційні напрямки роботи з дітьми з вадами мовлення.

2. Опишіть розвиток активного мовлення у дитини першого року життя.

Орієнтовні показники розвитку голосових реакцій в мовленні дітей першого року життя: 1 місяць – перша посмішка у відповідь на розмову дорослого.

2 місяці – прислуховується до голосу, відповідає посмішкою на розмову, гукає: *агу-агу*.

3 місяці – зосереджує свій погляд, до дорослого виявляє радість, гукає, довго гулить.

4 місяці – за звуком віднаходить предмет, голосно сміється, гулить, з'являються трелі.

5 місяців – розрізняє тон, з яким до неї звертаються, довго співуче гулить.

6 місяців – промовляє окремі склади, з'являється белькіт.

7 місяців – довго белькоче, На запитання «Де?» шукає і знаходить поглядом предмет,

8 місяців – голосно вимовляє різні склади за дорослим, з'являється звуконаслідування.

9 місяців – Знає своє ім'я. Відповідає на гру «дожену - дожену», грає «у схованки».

10 місяців – звуконаслідує, повторює за дорослим різні звуки та склади. На прохання дорослого відшукує названу іграшку. Знає на ім'я декількох дорослих і дітей.

11 місяців – вживає перші слова-позначення {мама, тато, баба, гав-гав, кис-кис). Окремі слова в мовленні дорослих набувають узагальненого характеру.

12 місяців – легко наслідує нові склади. Збільшується запас слів, які розуміє дитина; у словнику нараховується 10 - 15 слів.

3. Надайте оцінку мовленнєвого розвитку дитини на I етапі (період новонародженості).

- характер першого крику новонародженого: гучний, пронизливий, хрипкий, слабкий, тихий, після хлопку по сідницям, після стимуляції, не кричав.
- фізіологічна функція дихання: дихав самостійно з народження, проводилися реабілітаційні заходи із-за заковтування навколоплідних вод або слизу, підключали до апарату штучної вентиляції легенів, на який термін, тривалість знаходження в кювезе.
- інтенсивна терапія в неонатальному періоді: антибіотики, переливання крові, підключення до крапельниці.
- хірургічні заходи в неонатальному періоді: важка природжена патологія органів дихання.
- перше годування дитини грудьми: на який день, смоктав сам або годували зцідженим молоком з пляшки, чи використовувався молокоотсос.
- причини раннього штучного вигодовування: стафілокок в материнському молоці, захворювання матери, хвороба дитини, слабкість смоктального рефлексу, розлука з матерю.
- тривалість годування: швидко втомлювався і засинав, відсмоктував молоко у соска і відмовлявся смоктати далі, активно смоктав, відмовлявся брати груди, вимагав соску.
- характер смоктальних і ковтальних рухів при годуванні: відрижки, поперханья, захлинання, витікання молока через ніс, млявість губ, хворобливе «покусування» грудей під час годування.

2.9. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Комплексна контрольна робота (МКР) складається на основі запитань, які пропонуються до заліку, включає в себе практичні завдання.

У МКР входять 3 завдання: перше та друге теоретичні, третє – практичне. Перше завдання оцінюється - **3 балів**, друге – **5 балів**, третє – **4 балів**. Переведення умовних одиниць в оцінки проводиться за такою системою:

11 – 12 балів - "відмінно". Студент дав повну, розгорнуту, обґрунтовану відповідь на перше та друге теоретичні запитання МКР, правильно виконав практичну частину завдань, допустив незначні неточності, які в цілому не впливають на розуміння ним навчального матеріалу і вміння ним оперувати.

9 – 10 балів - "добре". Студент дав відповідь на перше та друге теоретичне запитання МКР, та при цьому воно має певні неточності, які не впливають на загальну структуру, але вказують на часткове нерозуміння матеріалу. Спостерігаються помилки під час виконання практичного завдання.

7 – 8 балів - "задовільно". Студент не правильно відповів на теоретичні запитання, допустив помилки при виконанні практичної роботи. Помилки вказують на часткове нерозуміння ним матеріалу.

5 – 6 балів - "незадовільно". Студент не зміг розкрити сутність теоретичного першого та другого питання, при відповіді допускав грубі помилки, які вказують на нерозуміння структури вивчення матеріалу. Незроблена практична частина завдань.

1 – 4 балів - незадовільно з проведенням додаткової роботи. Жодної вірної відповіді. Незроблена практична частина завдань.

2.10. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

АГНОЗІЯ (від грец. не пізнання) – порушення процесів упізнання внаслідок ураження кори великих півкуль головного мозку. При А. зберігається правильне зорове, слухове, тактильне сприймання й не порушується свідомість, однак втрачається здатність упізнавати, визначати те, що бачиш, чуєш, до чого доторкаєшся тощо. Найдетальніше вивчена оптична А. – порушення зорового сприймання, яке виникає внаслідок пошкодження потиличних відділів мозку. Особливою формою А. є автотопагнозія (порушення визначення локалізації частин власного тіла). Явища А. під час виникнення в дитячому віці можуть викликати серйозну затримку загального психічного розвитку дитини, ступінь якої тим більший, чим раніше виникає А.

АКТИВНІСТЬ (у навчанні) – характеристика особливостей пізнавальної діяльності особистості, що полягає в усвідомленому використанні нею інтенсивних методів, засобів, форм оволодіння знаннями, вироблення вмій і навичок.

АЛАЛІЯ (від грец.) – відсутність або обмеженість мови у дітей, зумовлені недорозвиненням мовних ділянок великих півкуль головного мозку чи ураженням їх у внутрішньоутробному або ранньому після родовому періоді розвитку. За важкої А. спостерігається цілковите невміння вимовляти звуки чи зберігаються лише лепетливі уривки слів. У легких випадках спостерігаються зачатки мови з обмеженим запасом слів, аграматизм, труднощі у засвоєнні читання та письма. Дітей - алаліків, залежно від рівня та характеру мовного недорозвинення, навчають за допомогою спеціальних методів, спрямованих на розвиток пізнавальної діяльності, формування звукового й морфологічного аналізу і смислової сторони мови.

АЛЕКСІЯ (від грец. – читаю) – нездатність оволодіти процесом читання. А. у дітей є одним з проявів алалії або афазії, тобто наслідком загального недорозвинення мови, викликаного органічним ураженням мозку. В окремих випадках вади читання зумовлені недорозвиненням тільки фонетичного блоку мови дитини, неповноцінністю звукового аналізу й синтезу, що призводить до ускладнень в оволодінні не лише читанням, а й письмом. Завдяки логопедичним заняттям деякі види А. у дітей можуть бути послаблені.

АНАЛІЗ І СИНТЕЗ В НАВЧАННІ – застосування в навчальному процесі логічних прийомів, згідно з якими предмети і явища під час їх вивчення розглядаються за окремими ознаками (аналіз) і, навпаки, в єдності їхніх частин (синтез). А. і с. пронизують собою весь навчальний процес, оскільки мислення учнів є аналітико-синтетичною діяльністю головного мозку.

АНАЛІЗАТОР – орган чуття з відповідною ділянкою мозку і нервовими шляхами, що їх з'єднують. Механізм А. полягає у сприйнятті і аналізі подразників зовнішнього середовища і органів власного тіла. А. містить: 1) рецептор, який сприймає подразнення; 2) кондуктор – провідник нервового збудження; 3) кірковий кінець А., де збудження перетворюється на відчуття.

АНАРТРІЯ (від грец. аваророс, – нечленороздільний) – тяжке порушення артикульованої членороздільної мови. Див. також Дизартрія.

АРТИКУЛЯЦІЯ (від лат. articulatio – розчленування). 1) У фонетиці – сукупність рухів і положень вимовних органів, необхідних для утворення звука мови. Дотримання правильного положення артикуляційних органів під час вимовляння як окремих звуків, так і складів, слів визначає чіткість А., яка є необхідною умовою адекватного сприймання навколишніми змісту мовлення. 2) У техніці зв'язку – чіткість мови, переданої телефонною або іншою системою зв'язку. Залежить від гучності передачі, рівня шумових перешкод і властивостей приймача звуків. 3) У співі – взаємодія вокальних і мовних прийомів звукоутворення.

АУТИЗМ (від грец. сам) – хворобливий стан психіки людини, яка характеризується послабленням зв'язків з реальністю; виявляється у зосередженості на власних переживаннях, створенні свого світу марення. Діти, хворі на А., стають відлюдкуватими, перестають спілкуватися з однолітками, усамітнюються, іноді ховаються, створюють власний світ безглузких фантазій і живуть у цьому фантастичному світі як діючі особи, багато розмовляють з кимось невідомим, сперечаються, комусь погрожують. Хвору дитину майже неможливо повернути до дійсності. А. часто поєднується з повною відмовою від мови (мутизм) або з різким зменшенням її. При нерізко вираженому А. діти з достатніми здібностями можуть навчатись у звичайній школі.

АФАЗІЯ (від грец. афаоїа – оніміння) – розлад мови внаслідок ураження певних зон кори головного мозку. При А. спостерігається нерозуміння мови людей (сенсорна А.), порушення усної мови (моторна А.), втрата словникового запасу (амнестична А.). При виникненні А. в дитинстві порушується загальний хід розвитку дитини. Мовні процеси, порушені при А., можуть відновлюватися в результаті тривалих логопедичних занять і лікування.

АФЕКТИ (від лат. affectus – хвилювання, пристрасть) – сильні і відносно короточасні емоційні переживання (лють, жах, відчай, екстаз, екзальтація тощо), під час яких знижується ступінь самовладання. Подолання А. багато в чому залежить від моральних якостей особистостей; найлегше воно здійснюється на початковій стадії виникнення А.

АФЕКТИВНІ ПОРУШЕННЯ – патологічна форма емоційної реакції дитини на впливи навколишнього середовища. Виражаються в підвищеній збудливості, схильності до різких афективних вибухів або, навпаки, в апатичності, загальмованості реакцій. Діти із схильністю до епізодичних афективних реакцій вимагають індивідуального підходу в умовах школи.

АФОНІЯ (від грец. ουρῳία – німота, безмовність) – втрата звучності голосу при збереженні шепітної мови. У шкільній практиці А. може бути усунута за допомогою спеціальних логопедичних методів виправлення недоліків мови (див. Логопедія).

БЕСІДА в дидактиці – метод навчання, при якому вчитель, спираючись на наявні в учнів знання й досвід, користуючись запитаннями, підводить учнів до

розуміння й засвоєння нових знань, до повторення й перевірки знання навчального матеріалу.

БОГУШ Алла Михайлівна (нар. 29.X.1939, Єнакієве Донецької обл.) – український педагог, доктор педагогічних наук, професор, спеціаліст у галузі дошкільного виховання. В 1961 закінчила Київський педшститут. З 1973 завідувала кафедрою Рівненського педінституту, з 1989 – професор Одеського педінституту (нині Південноукраїнський педагогічний університет). В 1995 обрана дійсним членом АПН України.

БРОКА-ЦЕНТР – центр мовлення, вперше описаний французьким анатомом і антропологом Полем Брока (28.VI.1824, Сент-Фуала-Гранд – 9.VII.1880, Париж). Б.-ц. міститься в нижній лобовій звивині кори головного мозку (здебільшого в лівій півкулі). При порушеннях Б.-ц. людина розуміє мову, але втрачає здатність вимовляти слова.

ВЕРБАЛЬНИЙ (віл лат. *verbum* – слово) – словесний, мовний, усний; наприклад: вербальне спілкування, вербальні форми роботи вчителя тощо.

ВЕРЕДЛИВІСТЬ ДИТЯЧА – один з проявів неслухняності. Ознаки В. д. – швидка зміна бажань, їх недоречність і невмотивованість. В. д. є своєрідним виявом протидії дорослим. В. д. може бути результатом неправильного виховання з раннього дитинства: потурання примхам, порушення звичного режиму, немотивованої або надмірної суворої батьків.

ВЕРНІКЕ ЦЕНТР – слуховомовна зона кори великих півкуль головного мозку, розташована в задній третині верхньої скроневої звивини лівої півкулі. При порушеннях В. ц. істотно порушується розуміння зверненої до людини звукової мови. Названо за іменем німецького ученого К. Верніке (1848 –1905), який уперше описав цей розлад.

ВИХОВАННЯ – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні В. – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. Сюди входить як спеціально організований вплив виховних закладів, так і соціально-економічні умови, що діють певною мірою стихійно. У вузькому розумінні слова В. є планомірним впливом батьків і школи на вихованця. Метою В. є сприяння розвитку у вихованця виявленого обдарування чи стримання якимось задатків відповідно до мети ("ідеал виховання"). Засобом В. є насамперед приклад, який вихователь подає вихованцеві, потім – наказ (вимога й заборона), переконання, привчання й навчання. В. поширюється на тіло, душу й дух і ставить завданням утворення із задатків і здібностей, що розвиваються, гармонійного цілого, а також набуття підростаючим вихованцем сприятливих для нього самого і для суспільства душевно-духовних установок стосовно до інших людей, сім'ї, народу, держави тощо. В. з боку батьків і школи припиняється з втратою ними авторитету у вихованця.

ВИХОВАННЯ Й РОЗВИТОК. Індивідуальний розвиток людини – ряд послідовних кількісних і якісних змін, яких зазнає її організм від моменту

зародження й до кінця життя, становлення людини як соціальної істоти. Виховання починається з народження людини й відіграє важливу, хоча й різну роль у всіх формах і на всіх етапах розвитку особистості. Між В. й р. існує тісний взаємозв'язок. Не лише розвиток особистості залежить від виховання, а й виховання від розвитку. Правильне розуміння взаємозв'язку В. й р., спростовуючи фаталістичні концепції психічного розвитку особистості, має важливе значення для наукового обґрунтування методів педагогічного керівництва всебічним розвитком особистості.

ВИХОВАТЕЛЬ – у широкому розумінні слова – особа або організація, яка здійснює виховання; у вузькому значенні – посадова особа, яка займається вихованням дітей і молоді в навчально-виховних закладах. Історично посада В. з'явилася ще в античних державах. В українській загальноосвітній школі функції В. (у вузькому значенні) виконує класний керівник і вихователь групи подовженого дня.

ВИХОВУЮЧЕ НАВЧАННЯ – організація процесу навчання, при якій забезпечується органічний взаємозв'язок між набуттям учнями знань, умінь і навичок, засвоєнням досвіду творчої діяльності й формуванням емоційно-ціннісного ставлення до світу, один до одного, до навчального матеріалу. Один з принципів навчання Термін "В. н." запроваджено в педагогіку Й. Ф. Гербартом. Співвідношення навчання й виховання – фундаментальна педагогічна проблема. Я. А. Коменський визнавав величезну виховну роль навчання й не розділяв навчання й виховання. Ж.-Ж. Руссо віддавав перевагу вихованню ("природному вихованню"), підкоряючи йому навчання. Й. Г. Песталоцці пов'язував розумове навчання з моральним, обґрунтовуючи свій підхід тим, що процес пізнання починається з почуттєвих сприймань, які переробляються потім свідомістю за допомогою апріорних ідей. Й. Ф. Герbart вважав навчання основним засобом виховання. К. Д. Ушинський розглядав навчання як важливий засіб морального виховання. Сучасна вітчизняна педагогічна теорія розглядає навчання й виховання в єдності; це передбачає не заперечення специфіки навчання й виховання, а глибоке пізнання суті, функцій, організації, засобів форм і методів навчання й виховання.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БАТЬКІВ – юридичні й моральні норми, які визначають відповідальність батьків перед державою і суспільством за виховання своїх дітей. В Україні піклування про здоров'я, виховання й навчання дітей, про підготовку їх до самостійного життя є не лише моральним обов'язком батьків, а й їхнім найважливішим обов'язком. На тих батьків, які погано виховують своїх дітей, суспільство й держава впливають. За особливо серйозні порушення українське законодавство передбачає позбавлення батьківських прав.

ВІДТВОРЕННЯ – один з процесів пам'яті, під час якого відбувається оживлення свідомості у вигляді образів об'єктів, що колись сприймалися, уявлень, думок, почуттів, дій. В. може бути мимовільним, що відбувається без спеціальної мети — пригадати, і довільним — цілеспрямованим процесом, який викликається свідомо поставленим завданням — пригадати щось.

ВІДЧУТТЯ – психічний процес, що полягає у відображенні мозком властивостей предметів, явищ об'єктивного світу, а також станів організму при безпосередньому впливові подразників на відповідні органи чуття.

ВІКАРУЮЧИЙ (від лат. vicarius – заступник) – заміщуючий; наприклад, у сліпоглухонімих дотик замінює зір і слух, короткозорі люди, як правило, відзначаються гострим слухом. Здатність до заміщення однієї психічної функції іішою зумовлена способом організації діяльності нервової системи (віісаруючі відчуття, образи, дії).

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності психічного розвитку людини на різних вікових стадіях. Найбільше вивченими у В. п. є дитинство, підлітковий і юнацький вік.

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ – характерні для того чи іншого вікового періоду анатомо-фізіологічні і психологічні особливості.

ВМІННЯ – засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок. В. формується шляхом вправ і створює можливість виконання дії не лише у звичних, а й у змінених умовах. У навчальній діяльності учні оволодівають навчальними вміннями. Розрізняють загальнонавчальні (які стосуються всіх навчальних предметів) і спеціальні (характерні для конкретного предмета) вміння. Володіння сукупністю основних загально-навчальних вмінь і навичок називають вмінням учитися. Воно включає: навчально-організаційні вміння (вміння формулювати мету й визначати завдання діяльності; вміння раціонально планувати діяльність; вміння створювати сприятливі умови для власної діяльності: режим, гігієна і порядок робочого місця, загартування та інші); навчально-інформаційні (вміння здійснювати бібліографічний пошук; вміння працювати з технічними джерелами інформації; вміння здійснювати спостереження); навчально-інтелектуальні вміння (вміння мотивувати свою діяльність; вміння уважно сприймати інформацію; вміння логічно осмислювати навчальний матеріал, виділяючи в ньому головне; вміння раціонально запам'ятовувати; вміння розв'язувати проблемні пізнавальні задачі; вміння самостійно виконувати вправи; вміння здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності).

ВНУТРІШНЯ МОВА – прихована, беззвучна мова, яка виникає в процесі мислення "про себе". Є похідною формою зовнішньої (усної й письмової) мови, основним механізмом мовного мислення людини.

ВОЛЯ – свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки й діяльності, регулююча функція мозку, що полягає в здатності активно домагатися свідомо поставленої мети, переборюючи зовнішні і внутрішні перешкоди. В. виконує дві взаємопов'язані функції — спонукальну та гальмівну, що виявляється у спрямуванні активності, її посиленні, а також у стриманні зовнішніх рухів та дій. В. виявляється у формі організованих дій, вчинків і поведінки. Високий моральний розвиток особистості — найважливіша й необхідна умова виховання В. і основний шлях її виховання.

ВСЕБІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ – гуманістичний ідеал виховання. Як відносно цілісна система поглядів склався в епоху Відродження в руслі культурного руху гуманізму. Ідея В. р. о. дістала різні інтерпретації в пізніших філософських і педагогічних системах залежно від особливостей історико-культурної ситуації. Уявлення про всебічно розвинутого індивіда неоднозначні. В побутовій свідомості це талановита людина, здатна до різних видів діяльності, яка відрізняється від тих, хто проявляє свої здібності лише в одній галузі. В. р. о. не можна розглядати як професійний принцип організації навчання й виховання, як сукупність правил, що регулюють діяльність і спілкування. Більш коректним є осмислення В. р. о. як процесу саморозвитку індивіда, який оволодіває головною справою життя й використовує весь спектр можливостей прилучення до загальнолюдської культури.

ГНОЗИС – процес пізнання умовних сигналів.

ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ – поняття, яке широко охоплює всіх дітей, чиї освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми, йдеться про дітей із особливостями психофізичного розвитку, обдарованих, а також дітей із соціально вразливих груп (вихованців дитячих будинків та ін.).

ДОШКІЛЬНИЙ ВІК це період від 3-х до 6, 7 років. У дітей в цьому віці розширюється круг спілкування, вони намагаючись стати самостійними, виходять за рамки сімейних зв'язків і починають спілкуватися з оточуючими їх людьми, особливо з однолітками. Розширений круг спілкування вимагає від дитини повноцінного оволодіння засобами спілкування, основною з яких є мовлення. Високі вимоги до розвитку мовлення пред'являє і діяльність дитини, що поступово ускладнюється.

ЗАДАТКИ – природжені анатомо-фізіологічні особливості організму, головним чином його нервової системи й органів чуття. Виступають як природні, органічні передумови розвитку здібностей людини, однак самі їх не визначають. Для розвитку здібностей навіть при найкращих з. необхідні відповідні суспільні умови, а також діяльність людини в певному напрямі. Якщо людина, що має навіть особливі з., не розвиває їх через відповідну діяльність, у неї не будуть розвиватися здібності. з. людини різноманітні і можуть розвиватися в різних напрямках. На основі одних і тих самих з. можуть розвиватися різні здібності залежно від умов життя й діяльності людини.

ЗАЇКАННЯ – складне порушення мовлення, що виявляється в розладі його нормального ритму, мимовільних зупинках у момент висловлювання або змушених повтореннях окремих звуків і складів. Найчастіше з. спостерігається у чоловіків і починається в 2—5-річному віці. з віком з. ускладнюється мовними вивертами, мимовільними рухами, наростаючою боязкістю перед мовленням, судорогами м'язів обличчя, кінцівок. Лікування провадиться в спеціальних лікувальних установах лікарями-невропатологами або психіатрами спільно з логопедами.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИХОВАННЯ – стійкі й суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують його ефективність. Загальні

закономірності виховання: виховання особистості відбувається лише в процесі включення в різносторонню діяльність у позиції її учасника та організатора; дієве виховання – таке виховання, яке стимулює власну (внутрішню) активність особистості в організованій діяльності; процес виховання будується на принципах гуманізму і демократизму, що забезпечують поєднання поваги гідності особистості вихованця з високою вимогливістю до нього; процес виховання особистості спрямовується на забезпечення їй радості успіху від діяльності й досягнутого результату; процес виховання виявляє та опирається на позитивні якості дитини; ефективність виховання залежить від врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; виховання особистості найефективніше в колективі й через колектив; процес виховання залежить від єдності й погодженості педагогічних зусиль учителів, школи, сім'ї і громадськості. Успіх виховання вимагає реалізації всієї сукупності педагогічних закономірностей.

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАВЧАННЯ – (дидактичні) об'єктивні, стійкі й суттєві зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність: спрямованість навчання на розв'язання завдань всебічного і гармонійного розвитку особистості учня; зміст освіти закономірно залежить від його завдань, які відображають потреби суспільства, рівень і логіку розвитку науки, реальні навчальні можливості й зовнішні умови навчання; залежність процесу навчання від навчальних можливостей учнів (зовнішніх і внутрішніх), які віддзеркалюють рівень розвитку інтелектуальної, емоційної і вольової сфер особистості, рівень знань і вмінь, навичок навчальної праці, ставлення до навчання, фізичний стан і працездатність; активно-діяльнісний характер навчання; взаємозалежність навчально-пізнавальної активності учня й рівня розвитку його мотиваційної сфери; забезпечення успіхів і досягнень учнів у процесі навчання; методи, форми й засоби навчання закономірно залежать від його завдань і змісту; взаємозв'язок усіх компонентів процесу навчання закономірно забезпечує міцні, усвідомлені й дійові результати навчання, розвитку й виховання.

ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК – спеціальна робота вчителя по реалізації дидактичного принципу міцності засвоєння учнями навчального матеріалу. В процесі навчання учні не відразу повністю оволодівають знаннями, уміннями та навичками. Необхідні спеціальні заходи по їх закріпленню в пам'яті учнів. Це досягається за допомогою запам'ятовування й повторення, які так само, як і З., є необхідними складовими навчальних занять. Уроки закріплення й повторення знань дуже різноманітні, на них систематизується й закріплюється в пам'яті раніше вивчений матеріал, іноді вони присвячуються узагальнюючому повторенню. Найбільш дійовий спосіб З. знань — їх застосування. З цією метою учням пропонують розв'язати вправи, задачі, дати письмові відповіді на запитання, виконати лабораторні чи практичні роботи тощо.

ЗАНЯТТЯ В ДИТЯЧОМУ САДКУ – освітня робота з дітьми дошкільного віку. На З. в д. с. вихователь знайомить дітей з навколишнім світом, навчає

рідної мови, лічбі, малюванню, ліпленню, конструюванню, співу, ритмічним і фізкультурним рухам.

ЗАОХОЧЕННЯ – матеріальне або моральне стимулювання праці, діяльності людей. Виняткове значення має З. в дитячому та юнацькому віці, воно виступає важливим психолого-педагогічним засобом стимулювання ігрової, пізнавальної, навчальної, громадсько корисної діяльності дошкільника й учня. У педагогічній практиці, у виховній роботі першочергову роль відводять моральному З., що звернене до внутрішнього світу дитини, її свідомості. Таке З. є одним з важливих факторів інтенсифікації учіння. Вчасне й адекватне З. активізує особистість, надає їй нових імпульсів для діяльності.

ЗАПУЩЕНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНА – стійкі відхилення від норми в моральній свідомості й поведінці чи навчальній діяльності, спричинені недоліками педагогічного впливу. Дітей із З. п. слід чітко відрізнити від психічно аномальних. Педагогічно запущена дитина є психічно нормальною й фізично здоровою, однак не має знань та умінь, необхідних для нормальної життєдіяльності. Розрізняють поняття З. п. і важковиховуваності. Причинами З. п. можуть бути недоліки виховання в родині, незадовільні побутові умови, погана організація навчально-виховного процесу, бездоглядність, негативний вплив вулиці. У педагогічно запущених дітей спостерігаються затримки розумового розвитку, втрата інтересу до навчання, відставання з окремих навчальних предметів, відчуття дискомфорту в колективі, заниження відповідальності і організованості тощо. З. л. піддається корекції з боку педагогів. Засоби впливу значною мірою залежать від особливостей темпераменту й характеру дитини. Для корекції З. п. насамперед слід провести діагностику її причин, знайти індивідуальний підхід до дитини, використовувати виховні можливості дитячого колективу, залучати учня до реальних процесів життєдіяльності класу, школи. Завдання педагогів — ліквідувати несприятливі тенденції в розвитку школярів на такій стадії З. п., коли вони ще не набули стійкого характеру.

ЗАТРИМКА ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ – порушення нормального темпу психічного розвитку, в результаті чого дитина шкільного віку залишається в колі дошкільних ігрових інтересів. При З. п. р. діти не можуть включатися в шкільну навчальну діяльність, сприймати певні завдання, виконувати їх. У дітей із З. п. р. труднощі в оволодінні елементарною грамотою, лічбою поєднуються з відносно добре розвинутою мовою, здатністю до запам'ятовування віршів, казок, дотримування правил гри, до засвоювання способу виконання завдань і адекватного використання їх у нових завданнях. Ці особливості дають змогу дітям із З. п. р. за спеціальних умов (індивідуалізації! навантаження, використання спеціальних методів) засвоювати програму загальноосвітньої школи.

ЗАХОПЛЕННЯ – психічний стан значного поглинення навчанням, роботою, грою, творчістю. З. означає також вищий рівень прихильності до певної особи. З. певною справою сприяє тому, що людина віддає їй значну частину свого

часу, значні фізичні й нервово-психічні зусилля. Захоплена чимось людина має чітку й відносно стійку установку щодо об'єкта своєї захопленості.

ЗВИЧКИ – особлива форма поведінки, здійснення якої в певній ситуації набирає для індивіда характеру потреби. В основі З. лежить навичка. Психологічною особливістю звичних дій є те, що внаслідок багаторазового повторення вони поступово автоматизуються, відбуваються майже механічно, без роздумів і вольового напруження, отже, З. дають можливість економити психонервову енергію, полегшують і спрощують виконання часто повторюваних дій. З. належать до сфери моральної поведінки. Вони формуються з раннього дитинства, в ході засвоєння соціального досвіду дитини, її ранньої соціалізації в колі родини, дошкільному дитячому закладі, спілкуванні з дорослими і ровесниками.

ЗДАТНІСТЬ – властивість індивіда, яка визначає його можливість, спроможність, нахил до виконання певної діяльності, наприклад З. до навчання, З. до трудової діяльності тощо. З. зумовлюється рівнем знань, здібностей, умінь, навичок, особистісними якостями (риси характеру й темперамент, особливості емоційно-вольової сфери). З. розвивається, поглиблюється в процесі практичної діяльності людини. Значну роль при цьому відіграють природні нахили людини, задатки.

ЗДІБНОСТІ – стійкі індивідуальні психічні властивості людини, які є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності. Вони виявляються в тому, як людський індивід учиться, набуває певні знання, уміння й навички, освоює певні галузі діяльності, включається у творче життя суспільства. В З. поєднуються природне й соціальне. Природною основою З. є задатки. Сукупність З. називають обдарованістю. Визначальним в розвитку З. є умови життя і взаємодія з навколишнім середовищем. З. людини розвиваються в процесі засвоєння нею суспільного процесу трудової діяльності. З. поділяються на загальні – такі, що виявляються у всякій діяльності, і спеціальні, характерні для певних її видів (математичні, технічні, музикальні та ін.). Кожна З. становить складну синтетичну якість людини, в якій поєднуються окремі психічні властивості (чутливість, спостережливість, особливості пам'яті, уяви, мислення). Вищим ступенем розвитку З. особистості є талант.

ЗНАННЯ – особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, яка характеризується усвідомленням їх істинності. Виражаються З. у поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях. З. виконує важливі соціальні функції: а) матеріалізується в певні технічні пристрої, технологічні процеси і, таким чином, служить виробництву; б) перетворюється на переконання і є кершництвом до практичної дії. З., які передаються шляхом цілеспрямованого навчання, мають бути насамперед строго науковими. Невід'ємними якостями справжніх знань є їх систематичність, усвідомленість, осмисленість. З., виступаючи складовою світогляду людини, значною мірою визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди й переконання, вольові риси особистості, характер. Вони є

одним із джерел нахилів і інтересів людини, необхідною умовою розвитку здібностей, обдарувань.

ЗОНА НАЙБЛИЖЧОГО РОЗВИТКУ – розбіжність у рівні складності завдань, які розв'язуються дитиною самостійно (актуальний рівень розвитку) і під керівництвом дорослого. Поняття введено Л. С. Виготським, який показав, що реальні відношення розумового розвитку до можливостей навчання можна виявити за допомогою визначення активного рівня розвитку дитини і її З. н. р.; навчання, створюючи З. н. р., "веде" за собою розвиток: лише те навчання є дійовим, яке випереджає розвиток. Положення про З. н. р. лягло в основу розробленої у вітчизняній віковій і педагогічній психології концепції про співвідношення навчання і розумового розвитку дитини.

ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РЕАБІЛІТАЦІЇ – комплекс оптимальних видів, форм, обсягів, термінів реабілітаційних заходів з визначенням порядку і місця їх проведення, спрямованих на відновлення та компенсацію порушених або втрачених функцій організму і здібностей конкретної особи до виконання видів діяльності, визначених у рекомендаціях медико-соціальної експертної комісії.

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА – система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та їхнього права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу.

ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД – створення таких умов, за яких усі учні мають однаковий доступ до освіти, у тому числі діти з особливими освітніми потребами, які навчаються в загальноосвітніх школах; водночас усі учні мають можливість отримати досвід, знання, що сприяють подоланню упереджень й дискримінації та сприяють формуванню позитивного ставлення до тих, хто «відрізняється».

ІНКЛЮЗИЯ (від лат. inclusion – включення, введення, приєднання) – політика і процес, що передбачає отримання рівних можливостей у навчанні та соціальному житті для всіх дітей, що передбачає створення таких умов, за яких «особливі» діти не відділяються від інших.

КАПРИЗИ ДИТЯЧІ – особливість поведінки дитини, яка виражається в недоцільних і нерозумних діях та вчинках, в необґрунтованій протидії і опоріві вказівкам, порадам, вимогам дорослих, у прагненні наполягти на своєму. У маленьких дітей К. супроводжуються звичайно зовнішніми проявами незадоволення й роздратування: плачем, руховим перезбудженням. Основний шлях попередження К.: розумна організація життя й діяльності дитини, здорова атмосфера і правильні стосунки в родині, спокійна вимогливість і усунення надмірної уваги до бажань дитини. Важливе значення мають заходи, спрямовані на зміцнення нервової системи – дотримання режиму сну, харчування, усунення надміру вражень тощо.

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ – групування методів навчання за певними ознаками і встановлення між ними зв'язки». Найпоширеніші в

педагогіці такі класифікації методів навчання: 1) за джерелом передачі і сприймання навчальної інформації: словесні, наочні, практичні (С. Петровський, Є. Голант); 2) за характером пізнавальної діяльності учнів: пізнавально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний виклад, частковопошуковий, дослідницький (І. Лернер, М. Скаткш); 3) залежно від основних дидактичних цілей і завдань: методи оволодіння новими знаннями, формування вмінь і навичок, перевірки та оцінювання знань, вмінь і навичок (М. Данилов, Б. Єсіпов): методи усного викладу знань, закріплення навчального матеріалу, самостійної роботи учнів щодо осмислення й засвоєння нового матеріалу, роботи щодо застосування знань на практиці й вироблення вмінь та навичок, перевірки та оцінювання знань, вмінь і навичок (І. Харламов); 4) класифікація з точки зору цілісного підходу до діяльності в процесі навчання: методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності; стимулювання й мотивації учіння, контролю й самоконтролю в навчанні (Ю. Бабанський).

КОРЕКЦІЯ (від лат. соггесіо – виправлення, поліпшення) в спеціальній педагогіці — виправлення (часткове чи повне) вад психічного або фізичного розвитку в дітей, порушення тої чи іншої психічної функції в дорослих. Конкретна мета й завдання К., а також методи і прийоми корекційної роботи визначаються в кожному випадку видом порушення розвитку та індивідуальними особливостями дитини. У спеціальних школах (для глухих, туговухих, з тяжкими розладами мови, сліпих, слабозорих, розумово відсталих) відповідні дефекту корекційні заходи входять до змісту корекційно-виховної роботи.

ЛЕКСИКА (від грец. – належний до слова) – словниковий склад мови або діалекту. Термін Л. вживається також для назви сукупності слів певного автора чи твору. Л. будь-якої живої мови постійно поповнюється шляхом словотворення на основі власного матеріалу й іншомовними запозиченнями, зокрема інтернаціо-налізмами.

ЛІВОРУКІСТЬ – схильність людини діяти переважно лівою рукою. Зумовлена Л. особливостями центральної нервової системи, зокрема розташуванням деяких нервових центрів. Л. буває природженою (передумови для цього створюються в процесі внутрішньоутробного розвитку організму) і вимушеною, зумовленою ушкодженням або захворюванням правої руки. Ліворукі діти (лівші) в психічному й фізичному розвитку не відстають від праворуких.

ЛОГОПАТІЯ (від грец. – страждання, хвороба) – загальна назва стану мовної недостатності при нормальному слухові. Форми Л. різні, порушення вимовляння, артикуляції, голосу, темпу мовлення, порушення здатності писати й читати. Поняття Л. охоплює мовні розлади, що виникають при ушкодженні апарата мовлення, внаслідок органічних уражень центральної нервової системи, а також функціональних розладів або затримки розвитку мовлення тощо. Питаннями вивчення, подолання й запобігання Л. займається логопедія.

ЛОГОПЕДІЯ (від грец. лого – слово, педія – виховання, навчання) – наука, що вивчає різні порушення мови, а також методи подолання їх і запобігання їм.

Різноманітність цих порушень зумовлена складністю анатоμο-фізіологічних механізмів, які беруть участь у формуванні мови. Основні порушення мови: алалія, афазія, дизартрія, дислалія, дисграфія, ринолалія, дислексія (порушення читання), заїкання, брадилалія й тахілалія (порушення ритму, темпу і плавності мови), афонія, дисфонія, фонастенія (порушення голосу), порушення мови внаслідок зниження слуху. Л. — один із розділів дефектології. Як галузь педагогічної науки тісно пов'язана з фізіологією, медициною, психологією, мовознавством. Подолання порушень мови проводиться в спеціальних школах і дошкільних закладах для дітей з порушеннями мови, на логопедичних пунктах при загальноосвітніх школах, у логопедичних кабінетах при поліклініках, у стаціонарних відділеннях при лікарнях і психоневрологічних диспансерах.

МЕТА — передбачення у свідомості результату, на здобуття якого спрямовано діяльність окремої людини, групи або усього суспільства Категорія М. у вигляді логічної моделі фіксує бажане, до чого людина прагне, що є для неї взірцем у певному виді діяльності, а отже, є активним фактором людської свідомості. М. тісно пов'язана з засобами її досягнення. М. має винятково важливе значення для спрямування, організації діяльності, постановки конкретних завдань.

МЕТОД (грец. — шлях дослідження чи пізнання) — спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта. З розвитком науки відбувається розвиток і диференціація М., що приводить до виникнення вчення про М. — методології. В науковій методології поєднуються в історично визначеній формі об'єктивні і суб'єктивні моменти людської діяльності.

МЕТОДИ ВИХОВАННЯ сукупність найбільш загальних способів розв'язання виховних завдань і здійснення виховних взаємодій, способів взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованих на досягнення цілей виховання; сукупність специфічних способів і прийомів виховної роботи, які використовуються в процесі формування особистісних якостей учнів для розвитку їхньої свідомості, мотиваційної сфери й потреб, для вироблення навичок і звичок поведінки й діяльності, а також їх корекції і вдосконалення. М. в. поділяють на методи різнобічного впливу на свідомість, почуття й волю учнів з метою формування "їхніх поглядів і переконань (бесіда, лекція, диспут, позитивний приклад); методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, створення виховних ситуацій); методи регулювання, корекції, стимулювання позитивної поведінки й діяльності вихованців (змагання, покарання, заохочення).

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ в педагогіці — прийоми, процедури та операції емпіричного і теоретичного пізнання й вивчення явищ педагогічної дійсності. В залежності від аспекту розгляду М. д. в педагогіці поділяються на загальнонаукові; власне педагогічні й методи інших наук; констатуючі й перетворюючі; емпіричні й теоретичні; якісні й кількісні; часткові й загальні; змістовні й формальні; методи збирання емпіричних даних; перевірки й

спростування гіпотез і теорій; методи опису, пояснення й прогнозування; спеціальні методи, які використовуються в окремих педагогічних науках; методи обробки результатів дослідження. У фундаментальних дослідженнях застосовуються в основному теоретичні методи дослідження та експеримент. Прикладні педагогічні дослідження й розробки вимагають емпіричних М. д.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ в школі – упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань. Правильний добір методів відповідно до цілей і змісту навчання й вікових особливостей учнів сприяє розвиткові їхніх пізнавальних здібностей, озброєнню їх уміннями й навичками використовувати набуті знання на практиці, готує учнів до самостійного набуття знань, формує їхній світогляд. М. н. – багатоякісне педагогічне явище (гносеологічна, логіко-змістова, психологічна, матеріально-джерельна й педагогічна сторони). Цим зумовлені різноманітні класифікації М. н. Згідно з однією з них М. н. бувають інформаційно-повідомні, пояснювально-ілюстративні, проблемні (проблемний виклад учителя, частково пошуковий, дослідницький), логічні методи навчально-пізнавальної діяльності учнів.

МЕТОДИКА НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА – галузь педагогічної науки, яка досліджує закономірності вивчення певного навчального предмета. Оскільки загальні закономірності навчання вивчаються дидактикою, М. окремого навчального предмета правомірно розглядати як часткову дидактику. До змісту методики як часткової дидактики входить: 1) встановлення пізнавального й виховного значення даного навчального предмета і його місця в системі шкільної освіти; 2) визначення завдань вивчення даного предмета і його змісту; 3) вироблення відповідно до завдань і змісту навчання методів, методичних засобів і організаційних форм навчання. Термін "методика навчання" вживається й у вузькому значенні – як учення про методи навчання.

МОВА – основний засіб спілкування і взаємного розуміння в людському суспільстві, сукупність відтворюваних мовними органами загальноприйнятих у межах певного суспільства звукових знаків для предметів, явищ дійсності й відображень їх у свідомості, а також загальноприйнятих правил комбінування цих знаків у процесі вираження думок. М. існує у вигляді конкретних актів мовлення, в тому числі й повторюваних усно або механічним способом і фіксованих за допомогою письма.

МОВЛЕННЯ – функціонування мови в процесах вираження та обміну думок, конкретна форма існування мови як особливого виду суспільної діяльності. Безпосередніми виявами М. є його різноманітні акти в усній (звуковій) і писемній реалізації. Розрізняють М. монологічне й діалогічне. Поряд з власне М.

МОДЕЛІ навчальні (франц. modele, від modulus – міра, мірило, зразок) – навчальні посібники, які є умовним образом (зображення, схема, опис тощо) якогось об'єкта (або системи об'єктів), який зберігає зовнішню схожість і пропорції частин, при певній схематизації й умовності засобів зображення. Залежно від зображуваних об'єктів М. н

МОРАЛЬНІСТЬ – 1) Етичне поняття, яке в широкому розумінні є синонімом моралі. 2) Характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами.

МОРФОЛОГІЯ – розділ граматики, граматичне вчення про слово. У М. вивчаються різні аспекти будови слова з погляду залежності його значення від тих морфем, що складають слово.

МОТИВАЦІЯ – система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Як мотиви можуть виступати: уявлення й ідеї, почуття й переживання, що виражають матеріальні або духовні потреби людини. Одна й та сама діяльність може здійснюватися з різних мотивів.

НАВИЧКИ В НАВЧАННІ – навчальні дії, які набувають внаслідок багаторазового виконання автоматизований характер. В міру опанування учнями знаннями й уміннями автоматизовані елементи з'являються в їхній усній і письмовій мові, в розв'язуванні математичних задач, виконанні креслень, в користуванні приладами і знаряддями праці тощо. Між уміннями й навичками існує тісний взаємозв'язок. Вміння – це готовність до свідомих і точних дій, а навичка – автоматизована ланка цієї діяльності. Елементи умінь часто переходять в навички. Н. виробляються у всіх видах навчальної діяльності. Специфічним методом формування Н. є вправи.

НАВЧАЛЬНА ПРАЦЯ – вид діяльності, спрямований на засвоєння суспільно-історичного досвіду людства. У процесі Н. п. людина здобуває знання, виробляє уміння й навички, формує свій світогляд. Н. п. є важливим компонентом навчально-виховного процесу в школі (вузі) саме тієї його сторони, яка відображає активність учня (студента) по оволодінню соціальним досвідом.

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС – система організації навчально-виховної діяльності, в основі якої — органічна єдність і взаємозв'язок викладання й учіння; спрямована на досягнення цілей навчання й виховання. Визначається навчальними планами, навчальними програмами, а також планами виховної роботи відповідних навчальних закладів, включає всі види обов'язкових навчальних занять (уроки, лекції, семінари, лабораторні заняття, навчальну і виробничу практику) і позакласної (позааудиторної) роботи учнів. Н. п. у кожному навчальному закладі має специфічні особливості й організується відповідно до його типу й профілю, до форми навчання (денної, вечірньої, заочної та ш.), а також до системи навчання (класно-урочної, курсової, предметної), яка також встановлюється залежно від типу навчального закладу й форми навчання.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ – предмети та матеріали, які використовують у процесі навчання, щоб забезпечити краще засвоєння учнями знань, умінь і навичок. До Н. п. належать підручники, словники, довідники, навчальні карти, картини, таблиці, кінофільми, діафільми, прилади, моделі, макети тощо. Як натуральні посібники використовують овочі, фрукти, зоологічні препарати, гербарії, предмети техніки та ш. Н. п. поділяють на друківані, об'ємні, екранні

й звуко-технічні. Екранні й звукотехнічні Н. п. разом з оснащенням для демонстрування, а також навчальні машини становлять технічні засоби навчання. Застосування Н. п. забезпечує наочність у навчанні, сприяє активізації пізнавальної діяльності, розвитку самостійності учнів. Н. п. мають задовольняти педагогічні вимоги, відповідати віковим особливостям учнів, бути зручними для користування й безпечними для здоров'я.

НАВЧАННЯ – цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини. Н. – процес двосторонній: діяльність учня – учіння і діяльність учителя – викладання; Н. виконує центральну функцію в розумовому розвитку й підготовці учнів до праці. Зміст Н. зумовлюється рівнем розвитку наук і соціального досвіду людства, методи і форми потребами суспільства і школи передати своїм вихованцям максимум знань і вмінь з мінімальними затратами і в історично короткі строки. В структурі навчального процесу виділяють такі його елементи (ланки): постановка проблеми й усвідомлення пізнавальних завдань; сприймання предметів і явищ, формування понять, спостережливості, уяви й мислення учнів; закріплення й систематизація знань, формування вмінь і навичок; застосування знань, умінь і навичок; аналіз досягнень учнів, перевірка та оцінка їхніх знань, досягнутого рівня розумового розвитку. Основними результатами Н., яке починається з раннього дитячого віку і триває протягом усього життя людини як у вигляді орг-нізованої освіти, так і шляхом самоосвіти, є освіта (загальна, політехнічна, професійна тощо), розвиток і виховання людини. Теорією Н. є дидактика.

НАОЧНІ НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ – засоби наочності в навчанні; площинні та об'ємні зображення предметів і явищ реального світу або природні об'єкти в їхньому звичайному чи препарованому вигляді. Основними типами Н. н. п. є картини, таблиці, дидактичний матеріал, карти, схеми, діаграми, альбоми, атласи, макети, моделі, гербарії, колекції тощо. За методами і прийомами використання Н. н. п. розрізняють: а) демонстраційні, які учитель показує всьому класові і б) лабораторні, призначені для самостійних занять учнів під керівництвом учителя. Н. н. п. використовуються в школі на всіх етапах навчального процесу. Н. н. п. повинні задовольняти наукові вимоги, відповідати змістові навчальних програм і віковим особливостям учнів, мати добрі демонстраційні дані, відповідати гігієнічним вимогам.

НАОЧНІСТЬ У НАВЧАННІ – один з основних принципів дидактики, відповідно до якого навчання будується на конкретних образах, що безпосередньо сприймаються учнями. Вперше цей принцип обґрунтував Я. А. Коменський. Пізніше його розробляли Й. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинський. Сучасні дидакти розглядають Н. як джерело знань, на основі якого формуються чуттєві уявлення й поняття, як ілюстрацію до положень, що вивчаються, опору для абстрактного мислення. Засоби наочності застосовуються перед вивченням нового матеріалу, в процесі засвоєння понять, повторення й перевірки знань тощо.

НАСЛІДУВАННЯ – особлива форма поведінки, яка полягає у витворенні – більш чи менш трансформованому – дій, ідеалів, рис характеру, манери творчості інших осіб. Н. може бути як несвідомим, мимовільним, так і свідомим, –цілеспрямованим. Надмірна наслідуваність веде до втрати самостійності, самотності, індивідуальності.

НАСТУПНІСТЬ в навчанні – послідовність і системність у розміщенні навчального матеріалу, зв'язок і узгодженість ступенів і етапів навчально-виховного процесу. Здійснюється при переході від одного уроку до наступного (тобто в системі уроків), від одного року навчання до наступного. Досягнення Н. в шкільній практиці забезпечується методично і психологічно обґрунтованою побудовою програм, підручників, дотриманням послідовності руху від простого до складнішого в навчанні та організації самостійної роботи учнів і взагалі всією системою методичних засобів.

НЕВРОПАТОЛОГІЯ – галузь клінічної медицини, яка вивчає причини виникнення, механізми розвитку і клініку захворювань нервової системи, а також розробляє заходи їх діагностики, профілактики і лікування.

НЕЙРОПСИХОЛОГІЯ – галузь психології, що вивчає мозкову основу психічних процесів і їхній зв'язок з окремими системами головного мозку.

НЕРВОВА СИСТЕМА – орган регуляції й координації всіх функцій організму людини і тварин та взаємозв'язку організму із зовнішнім світом. Основною формою діяльності Н. с. є рефлекс. Усі зовнішні і внутрішні впливи на організм сприймаються рецепторами і трансформуються тут в енергію нервового збудження, яке передається в центральну Н. с, а звідси до м'язів та інших виконавчих органів.

НОРМА (від лат. norma – правило, взірець) – міра, взірець, звичайний стан. У психології Н. називають міру розвитку й виявлення психічних функцій і властивостей. У соціальній психології – існуючий у соціальній спільності чи групі стандарт, порівняння з яким визначає прийнятність і досконалість об'єктів, процедур і продуктів діяльності (зокрема, юридичні, моральні, мовні тощо). Основним змістом Н. виступають передусім вимоги суспільства. Засвоєні суб'єктом Н. значною мірою визначають перебіг його діяльності.

ОБДАРОВАНІСТЬ – індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності. Необхідні для розвитку О. природні задатки самі по собі не визначають її. О. розвивається в процесі засвоєння індивідом духовних та інших надбань людства, його творчої діяльності. Розрізняють О. технічну, наукову, зокрема математичну, музичну, поетичну, художню, артистичну та ін. Високий ступінь спеціальної О. називають талантом. Говорять також про загальну О., маючи на увазі особливості людей, що виявляють здібності до різних галузей діяльності. Видатні люди часто відзначались різносторонньою О. (Леонардо да Вінчі, Г. Сковорода, Т. Шевченко та ін.). Антинауковими є фаталістичні погляди на О. як на властивість, що нібито випадає на долю тільки деяких "обраних" індивідів.

ОБ'ЄКТ (від лат. *objectus* – предмет, явище) – фрагмент дійсності, на який спрямовано практичну або пізнавальну діяльність суб'єкта. О. відтворюється в знанні на основі практично перетворювальної взаємодії з ним суб'єкта.

ОБРАЗ – форма і продукт суб'єктивного, ідеального відображення об'єктивної реальності у свідомості людини. О. поділяють на чуттєві (відчуття, сприймання, уявлення) та уявні, що існують у вигляді понять, позбавлених чуттєвої наочності. Природа О. і загальні закони відтворення дійсності в О. вивчаються філософією. В науці пізнавальні О. організуються в суворо впорядковані, обґрунтовані й апробовані системи. Це – наукові ідеї, гіпотези, теорії. Своєрідністю відзначаються образи художні в мистецтві.

ОБРАЗНА ПАМ'ЯТЬ – вид пам'яті, який характеризується переважним використанням при запам'ятовуванні й відтворенні зорових, слухових та інших уявлень. Фізіологічною основою О. п. є певне співвідношення двох сигнальних систем з досить високим розвитком першої сигнальної системи. О. п. значною мірою залежить від характеру діяльності людини й може бути розвинута у процесі вправ.

ОБРАЗНЕ МИСЛЕННЯ – конкретне мислення, яке реалізується у вигляді аналізу й поєднання образів. О. м. чітко виражене в дитячому віці. На ньому значною мірою ґрунтуються процеси оволодіння індивідом соціальним досвідом у ранньому дитинстві й підлітковому віці. Деякі педагоги і психологи вважають О. м. основною формою мислення.

ОНТОГЕНЕЗ (від грец. *ov* – існуюче і *ueveo* – зародження, розвиток) – індивідуальний розвиток організму, сукупність послідовних морфологічних, фізіологічних та біохімічних перетворень, що відбуваються в організмі з моменту його зародження до смерті. Термін "онтогенез" запровадив у науку німецький учений Е. Геккель (1866). У психології і педагогіці О. – індивідуальний фізичний і психічний розвиток особи. О. здійснюється шляхом взаємопов'язаних фізичних і психічних перетворень здобутого в філогенезі людини розвитку під впливом навчання, виховання і продуктивної діяльності. В О. людини виділяють такі етапи: пренатальний (ембріональний) і постнатальний (немовля, переддошкільний, дошкільний і шкільний – молодший, середній і старший вік), зрілий вік і старість.

ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД – послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії. О. п. – базова ціннісна орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною й колективом. Сучасне розуміння особистісного (або особистісно-центрованого) підходу визначили в 60-ті роки представники напряму гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, В. Франкль), які твердили, що повноцінне виховання можливе лише в тому випадку, коли школа служитиме лабораторією для відкриття унікального "Я" кожної дитини. О. п. передбачає допомогу вихованцю в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, в здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятних самовизначення, самореалізації та самоутвердження.

ОСОБИСТІТЬ, особа – у широкому розумінні – конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей; у вузькому, філософському розумінні – індивід як суб'єкт соціальної діяльності, властивості якого детерміновані конкретно-історичними умовами життя суспільства. Поняття "особистість" не слід цілком ототожнювати з поняттями "індивід" (одиничний представник людського роду) та "індивідуальність" (сукупність рис, що відрізняють даного індивіда від усіх інших). З точки зору педагогіки і психології О. – це певне поєднання психічних (включаючи психофізіологічні і соціально-психологічні) властивостей: спрямованості (потреби, мотиви, інтереси, світогляд, переконання тощо), рис темпераменту й характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'яті, мислення, уяви, уваги, емоційно-вольової сфери). Особливе значення процес розвитку О. набуває в підлітковому і ранньому юнацькому віці, коли підліток чи юнак починає виділяти себе як об'єкт самопізнання й самовиховання. Система освіти України передбачає розвиток О. дитини, підлітка, юнака, демократизацію та гуманітаризацію навчально-виховного процесу в усіх типах навчальних закладів. Відбувається зміна мети виховання й навчання, в ролі якої виступає не сукупність знань, умінь і навичок, а вільний розвиток О. людини. В цих умовах на перший план виступає формування базової культури О., усунення в структурі О. протиріччя між технічною й гуманітарною культурою, подолання відчуження людини від політики та забезпечення її діяльного включення в нові соціально-економічні умови життя суспільства.

ПЕРЕДДОШКІЛЬНИЙ ВІК ранній вік – перші три роки життя дитини. Немовля (період від народження до року) досить рано виявляє потребу у нових враженнях від навколишньої дійсності. З появою зорового і слухового зосередження збільшується час неспання, який заповнюється елементарною пізнавальною активністю. Після двох місяців з'являються посмішка і комплекс пожвавлення, що свідчать про потребу маляти у спілкуванні з людьми. На кінець року дитина не тільки розуміє мову, а й вимовляє слова. Після року вдосконалюється рухова активність і здатність ходити. На третьому році розвивається активне мовлення. У сприятливих умовах спілкування з дорослими в дитини розвивається пізнавальний інтерес до навколишнього, позитивні соціальні емоції, формуються перші моральні уявлення. Недостатнє спілкування дитини, сенсорна бідність призводять до відставання у психічному розвитку.

ПОВЕДІНКА – система взаємопов'язаних реакцій і дій людини й тварин у взаємодії з навколишнім середовищем. Фізіологічною основою П. є система безумовних і умовних рефлексів. П. людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено. В цьому розумінні говорять і про П. учня в школі, родині, у громадських місцях тощо. Згідно з цим виховання П. як системи вчинків є насамперед моральним вихованням.

ПОВТОРЕННЯ в навчанні – відтворення раніше засвоєних знань, умінь і навичок з метою їх удосконалення й застосування до нових завдань. П. сприяє

міцному і глибокому засвоєнню знань, умінь і навичок, а також приведенню їх в систему. З точки зору психології засвоєння знань П. є встановленням смислових асоціацій (зв'язків) між новими знаннями й раніше засвоєними. Одним з видів П. є поточне П., яке проводиться систематично з метою засвоєння учнями нових знань і попередження забування. Своєрідний характер носить П., метою якого є узагальнення й систематизація одержаних знань. Воно проводиться після вивчення великих тем, а також наприкінці навчального року й після закінчення вивчення предмета.

ПОНЯТТЯ – одна з форм мислення, в якій відображаються загальні істотні властивості предметів та явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак. Утворення П. є складним процесом, у якому застосовують порівняння, аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення та умовиводи. Ознаки, які включаються в П., становлять його зміст. П. є знаряддям пізнання істини. Важливою умовою успішного засвоєння П. є така організація діяльності учнів, при якій формування П. відбувається у процесі його практичного застосування до відповідного матеріалу. Планомірне керівництво з боку вчителя розвитком дій учнів на основі врахування їхніх психологічних особливостей на різних етапах засвоєння веде до формування вже в молодших школярів понять, які глибоко розкривають відповідну частину дійсності.

ПОСЛІДОВНІСТЬ НАВЧАННЯ – дидактичний принцип, згідно з яким вивчення нового матеріалу готується попереднім навчанням. Послідовність робить процес навчання безперервним. Принцип П. н. враховується в шкільних програмах та підрубриках і реалізується в самому навчанні. Він відображається в таких правилах навчання: йти від простого до складного, від відомого до невідомого, від близького до далекого, від легкого до важкого, від конкретного до абстрактного.

ПОЯСНЕННЯ – метод усного викладу навчального матеріалу, метою якого є аналіз, тлумачення й доказ різних положень навчального матеріалу шляхом розкриття причинно-наслідкових та інших зв'язків і закономірностей. Поєднується на уроці з описом, бесідою, демонстрацією, дослідом тощо.

ПРАКСИС – складні рухи мови, губ, гортані.

ПРАВОПИС – сукупність правил, які встановлюють способи передавання на письмі словоформ, словосполучень і речень. П. охоплює орфографію і пунктуацію. Складається історично, відбиваючи різні тенденції в передачі звуків, слів і форм, що виявляються в кожній писемній мові на різних етапах її розвитку. В основі українського П. лежить фонематичний принцип, який ґрунтується на позначенні однією літерою однієї фонемі. Фонематичний П. доповнюється морфологічним і традиційно – історичним.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ – форма навчального заняття, при якому педагог організує детальний розгляд учнями чи студентами окремих теоретичних положень навчального предмета й формує уміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання учнем чи студентом відповідно сформульованих завдань. Практичні заняття проводяться в

аудиторіях (класах) або в навчальних лабораторіях, оснащених необхідними засобами навчання, обчислювальною технікою. Перелік тем практичних занять визначається робочою навчальною програмою предмета.

ПРЕДМЕТНА СИСТЕМА НАВЧАННЯ – система організації навчально-виховного процесу, за якою кожний навчальний предмет вивчається учнями під керівництвом учителя-спеціаліста з відповідної галузі науки, техніки й культури. Принципи добору навчальних предметів історично змінювалися залежно від зміни вимог держави до школи. В Україні П. с. н. запроваджена в загальноосвітніх школах, профтехучилищах, середніх спеціальних навчальних закладах. У школах України П. с. н. застосовується починаючи з V класу. В I –IV класах усі предмети, як правило, викладає один учитель, а музику, образотворче мистецтво і фізкультуру – переважно спеціалісти з цих дисциплін. П. с. н. в українській школі охоплює в логічній послідовності основи наук, техніки й культури, забезпечує свідоме й глибоке засвоєння учнями системи знань, навичок і вмінь, сприяє вихованню дітей.

ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ – вихідні положення, що впливають із закономірностей виховання й визначають загальне спрямування виховного процесу, основні вимоги до його змісту, методики та організації. П. в. – система вимог, що охоплює всі сторони процесу виховання й відображає результати узагальнення досвіду виховної практики. Загальні П. в.: суспільної спрямованості; виховання особистості в діяльності та спілкуванні; стимулювання внутрішньої активності особистості; гуманізм в поєднанні з високою вимогливістю; оптимістичного прогнозування; опора на позитивні якості учнів; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; виховання в колективі; єдність і погодженість вимог, зусиль і дій школи, родини і громадськості. П. національного виховання: виховання в громадянському, національному дусі; гуманізм, демократизм, природовідповідність, діяльнісно-особистісний; єдності родинного і шкільного виховання, наступність, спадкоємність поколінь.

ПРОБЛЕМА (від грец. – задача, утруднення) – в широкому розумінні складне теоретичне або практичне питання, що потребує розв'язання, вивчення й дослідження; в науці – суперечлива ситуація, що виступає у вигляді протилежних позицій в поясненні будь-яких явищ, об'єктів, процесів і потребує адекватної теорії для її розв'язання. Формою стислого виразу проблеми, як правило, є питання або система їх.

ПРОЦЕС ВИХОВАННЯ – цілісний процес, в якому органічно поєднані змістова і процесуальна сторони. Змістова сторона П. в. характеризує сукупність виховних цілей. Процесуальна – характеризує самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя та учня, що включає організацію і функціонування системи виховної діяльності й самовиховання учнів, спрямованої на реалізацію виховних цілей і формування позитивного досвіду самовдосконалення учнів.

РЕПРОДУКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ (репродукція – відтворення) – методи навчання, що ґрунтуються на репродуктивному характері мислення

учнів. Репродуктивними виступають словесні, наочні і практичні методи (розповідь, лекція, бесіда, наочність, вправи, практичні завдання) у випадках, коли зміст навчального матеріалу: а) інформативний; б) є описом способів практичних дій; в) є принципово новим чи достатньо складним для самостійного засвоєння учнями й подається у готовому вигляді. На Р. м. н. побудоване програмоване навчання.

РОЗВИВАЮЧЕ НАВЧАННЯ – спрямованість принципів, методів і прийомів навчання на досягнення найбільшої ефективності розвитку пізнавальних можливостей школярів: сприймання, мислення, пам'яті, уяви тощо. Спираючись на незавершені цикли психічного розвитку дитини, Р. н. формує мислительні здібності, самостійність школярів, інтерес до навчання, а також удосконалює різні форми сприймання. Методика Р. н. передбачає інтенсивну розумову роботу учнів шляхом організації проблемного навчання, запровадження системи пізнавальних завдань, озброєння їх прийомами пізнавальної діяльності.

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ – процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації і виховання. Маючи природні анатомо-фізіологічні передумови до становлення особистості, дитина в процесі соціалізації вступає у взаємодію з навколишнім світом, оволодіваючи досягненнями людства. Оволодіння дійсністю у дитини реалізується в її діяльності за допомогою дорослих, тим самим процес виховання є провідним у розвитку її особистості. Розвиток особистості відбувається в діяльності, яка керується системою мотивів, притаманних даній особистості. Як передумова й результат розвитку особистості виступають потреби.

РОЗПОВІДЬ – словесний (вербальний) метод навчання; жвава, образна форма усного монологічного викладу навчального матеріалу з таких тем чи питань, які містять, головним чином, фактичні відомості (опис явищ природи, суспільного життя, висвітлення історії відкриття чи винаходу, повідомлення біографічних відомостей). Р. використовується в усіх класах, при вивченні різних предметів. Р. повинна мати чітко визначену тему, достатню кількість фактичного, науково достовірного матеріалу, який висвітлюється в чіткій логічній послідовності й відображає рух думки від явищ до їхньої суті. Ефективність Р. залежить від того, в якій мірі вона стимулює мислення учнів і викликає в них емоційне ставлення до фактів, подій, явищ. З метою забезпечення повнішого сприймання навчального матеріалу, Р. може супроводжуватися демонстрацією різних наочних посібників (репродукції картин, схеми, таблиці, моделі, фрагменти кінофільмів, звукозаписи та ін.).

РОЗУМІННЯ – мислительний процес, спрямований на виявлення (з'ясування) істотних рис, властивостей і зв'язків предметів, явищ і подій дійсності. Фізіологічною основою Р. є складна аналітико-синтетична діяльність мозку, актуалізація минулих умовних зв'язків, утворення нових тимчасових зв'язків та встановлення їхньої значущості. Р. досягається на основі знань і вмінь, здобутих у попередньому досвіді. Р. належить до сфери інтелекту, однак міцно спирається на емпіричний досвід. Увесь процес навчання підростаючих

поколінь ґрунтується на формуванні Р., поглибленні й уточненні його. Реалізується Р., головним чином, через мову і мовлення.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД – напрям у спеціальній методології науки, завданням якого є розробка методів дослідження й конструювання складних за організацією об'єктів як систем. С. п. в педагогіці спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину. Наприклад, як систему можна розглядати будь-яку пізнавальну діяльність, а її складовими будуть сам суб'єкт пізнання (особистість), процес пізнання, продукт пізнання, мета пізнання, умови, в яких вона перебігає тощо. У свою чергу складові системи – підсистеми – можна розглядати як самостійні системи.

СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ – одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту. Головне завдання С. в. – підготовка дітей до життя в існуючих соціальних умовах, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах родини. Сім'я здійснює виховний вплив на дитину з перших днів народження. Засоби догляду й годування, загальний режим формують у дитини перші звички, від яких залежить подальша її поведінка. Завдання батьків полягає в розвитку мислення й мови дітей, активності й витримки, самостійності в різних проявах життєдіяльності, прищепленні навичок самообслуговування тощо. У шкільному віці, коли основним змістом дитячого життя стає навчальна діяльність і формується характер, важливо, щоб родина підтримувала тісний зв'язок зі школою, заохочувала дітей до посильної праці й участі в громадській роботі, привчала їх до чіткого режиму дня. В підлітковому та юнацькому віці першочергового значення набуває формування в молоді світогляду, рис характеру. Завдання батьків – допомагати дітям виробити твердий характер, розумно розширюючи права й самостійність, підвищуючи їхню роль у житті домашньому і шкільному, в обранні

СЛОВО – найважливіша структурно-семантична одиниця мови, яка служить для називання предметів, процесів і властивостей. У С. закріплюються результати пізнавальної діяльності людей, без С. неможливе вираження й передавання понять та уявлень. С. є необхідною умовою й засобом утворення та існування поняття як узагальненого й абстрагованого відображення дійсності. Без С. поняття існувати не можуть. У дітей значення С. виникають і розвиваються в ході розвитку їхньої пізнавальної діяльності і оволодіння ними мовою як засобом спілкування й мислення.

СЛУХНЯНІСТЬ дітей – готовність і звичка підкорятися вимогам старших. Формування С. починається в ранньому віці як виконання вимог, пізніше з'являється вміння поводитися певним чином без прямих вказівок, але в присутності дорослого. Потім формується правильна поведінка на основі засвоєних норм за відсутності безпосереднього контролю, що свідчить про здатність до саморегуляції поведінки. Стимулами до С. спочатку є слова і приклад старших, внутрішні спонукання – розуміння змісту і значення правил,

усвідомлення необхідності їх дотримання. Виховне значення С. полягає в тому, що діти навчаються керувати собою.

ТАКТИЛЬНІ ВІДЧУТТЯ (лат. *tactilis*) – відчуття дотику, тиску, вібрації; різновид шкірних відчуттів. Особливе значення має розвиток Т. в. в навчанні й житті аномальних дітей, компенсуючи дефекти в роботі зорового або слухового аналізаторів.

ТАЛАНТ (грец. – терези) – якісно вищий рівень здібностей особистості. Передумовою розвитку Т. є задатки людини, які можуть перетворюватися на реальність при наявності сприятливих соціальних факторів. Т. – це поєднання різного ступеня генетично зумовленої обдарованості з працею. Формування Т. починається спершу як психологічне визначення природних задатків, схильностей дитини до певного виду діяльності, пізніше – як закріплення здібностей і, нарешті, – як високий вияв творчості у зрілому віці. Талановитість щодо окремих видів творчості (музики, малювання, співів, конструювання) може виявлятися в ранньому віці. Т. є обов'язковою підструктурою геніальності.

ТЕМП НАВЧАННЯ – ступінь швидкості, з якою розвивається навчальний процес, виконується програма і засвоюється учнями навчальний матеріал. При визначенні Т. н. вчитель враховує, що дуже швидкий темп негативно впливає на міцність засвоєння знань і веде до відставання частини учнів, а сповільнений – викликає нудьгу на уроці, розсіювання уваги і передчасну втому. Т. н. залежить від ряду умов і насамперед від рівня підготовки учнів і розвитку їхніх пізнавальних сил, від характеру навчального матеріалу.

ТЕХНІКА ПЕДАГОГІЧНА – комплекс знань, умінь і навичок, необхідних педагогу для чіткої й ефективної організації навчальних занять, ефективного застосування на практиці обраних методів педагогічного впливу як на окремих учнів, так і на дитячий колектив у цілому. Складові елементи Т. л. – володіння мистецтвом спілкування з дітьми, вміння керувати своєю увагою та увагою дітей; здатність за зовнішніми ознаками поведінки дитини визначати її душевний стан; почуття темпу в педагогічних діях тощо. Велику групу умінь і навичок Т. п. становлять прийоми виразного показу (демонстрації) учителем певних почуттів, свого суб'єктивного ставлення до тих чи інших дій дітей або проявів ними моральних якостей. Важливе значення для Т. п. має оволодіння культурою мови.

ТИПИ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ або типи вищої нервової діяльності – сукупність основних природжених властивостей нервових процесів, що відбуваються в корі великих півкуль головного мозку й визначають індивідуальні особливості вищої нервової діяльності людини. Розрізняють чотири Т. н. с: 1) сильний, зрівноважений, рухливий (жвавий); 2) сильний, зрівноважений, інертний (спокійний); 3) сильний, незрівноважений (нестримний) і 4) слабкий. Учення про Т. н. с. має велике практичне теоретичне значення, зокрема для педагогіки та психології.

УЗАГАЛЬНЕННЯ – логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової

діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей явищ дійсності. Види У. відповідають видам мислення. Найбільш вивчені У. у формі значень слів. У. виступають також як засіб розумової діяльності. Найпростіші У. полягають в об'єднанні, групуванні об'єктів на основі окремої, випадкової ознаки (синкретичні об'єднання). Більш складним є комплексне У, при якому група об'єктів з різними основами об'єднується в єдине ціле. Найскладніше таке У., при якому чітко диференціюються видові й родові ознаки, об'єкт включається до певної системи понять. У. здійснюється шляхом абстрагування від специфічних і виявлення загальних ознак (властивостей, відношень тощо), притаманних предметам розглядуваної галузі. У. застосовуються при утворенні понять, суджень, теорій.

УМІННЯ – здатність належно виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок. У. передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань; без останніх немає У. Утворення У. є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, в ході якого створюються й закріплюються асоціації між завданням, необхідними для його виконання знаннями та застосуванням знань на практиці. Формування У. проходить кілька стадій. Спочатку — ознайомлення з У., усвідомлення його смислу. Потім початкове оволодіння ним. Нарешті, самостійне й дедалі точніше виконання практичних завдань. Вивчення кожного навчального предмета, виконання вправ і самостійних робіт виробляє в учнів У. застосовувати знання.

УМОВНІ РЕФЛЕКСИ – рефлекс, які утворюються на базі природжених, безумовних рефлексів у людини протягом її індивідуального життя. Механізм утворення й функціонування У. р. лежить в основі набуття організмом індивідуального життєвого досвіду. Цей механізм становить важливий елемент багатьох новоутворень, що є продуктом навчання й виховання людського індивідуума.

ФОНЕТИКА (від грец. – звуковий) – 1) Звукова будова мови. 2) Галузь мовознавства, що вивчає звукову будову мови.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕДАГОГІЧНА ДОШКІЛЬНИКА – оцінка педагогом-вихователем психологічних особливостей і рівня розвитку дитини. Складається на початку перебування дитини в дитячому садку, при переході з однієї групи до іншої і до моменту вступу до школи. В основі характеристик лежать спостереження вихователя за дітьми, медичні дані й відомості, які повідомляють батьки. Характеризуються також окремі сторони розвитку дітей (їхньої мови, ігрової й навчальної діяльності, трудових навичок тощо).

ЦЕНТРАЛЬНА НЕРВОВА СИСТЕМА – основна частина нервової системи хребетних тварин і людини, що складається з нервових клітин (нейронів), які з'єднані за допомогою своїх відростків; включає головний і спинний мозок. Різні частини Ц. н. с. виконують різні види складної нервової діяльності і являють собою основний регулятор цієї діяльності. У процесі розвитку дитини Ц. н. с. закономірно формується.

2.11. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Биков Ю.Н. Неврологія, 2005. [Електронний ресурс] / Режим доступу до вид. : <http://medbib.in.ua/perinatalnaya-patologiya.html>
3. Бадалян Л.О. Невропатологія. – Москва, «Академія», 2000 . – 382 с.
4. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
5. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
6. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
7. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
8. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
9. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД «Рада», 2011. – 328 с.
10. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
11. Когнитивная психология. /Под 137ед.. В.Н.Дружинина, Д.В.Ушакова. – М., ПЕР СЭ, 2002.- 480с.
12. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
13. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
14. Лазарева І.А. Неврологічні основи логопедії: навчально-методичний посібник для студентів дефектологічних спеціальностей. – Луганськ, 2005. – 132 с.
15. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
16. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
17. Леямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
18. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.

19. Маруненко І.М. Психофізіологія : навч. Посіб. – К. : Київський ун-т імені Боюса Гринченка, 2013. – 408 с.
20. Методи обстеження мови: Посібник по діагностиці мовних порушень / Під редакцією Г.В.Чиркиної. – М.: АРТКИ, 2005.
21. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. /Н.Г. Пахомова. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
22. Рібцун Ю. В. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на становлення мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ [Електронний ресурс] /Юлія Рібцун // Народна освіта. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу до вид. : www.kristti.com.ua.
23. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.
24. Хомская Е.Д. Нейропсихологія. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.
25. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. – М.: Владос, 2000.

ЗМІСТ

Передмова	3
1. Навчальна програма.	4
2. Робоча програма навчальної дисципліни.	8
2.1. Опис навчальної дисципліни.....	8
2.2. Зміст теоретичної підготовки (конспект лекцій).....	25
Тема:1. Наукове значення пропедевтики мовленнєвих порушень в спеціальній освіті. Загальні поняття фізіологічної структури мовлення.....	25
Тема: 2. Причини порушення мовлення.....	34
Тема: 3. Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку	40
Тема: 4. Методи спостереження за розвитком мовлення у дітей раннього віку.....	46
Тема: 5. Умови попередження мовленнєвих розладів.....	53
2.3. Зміст практичної підготовки (практичні заняття).....	61
2.4. Методичні вказівки до практичних, самостійних та індивідуальних занять.	83
2. 5. Методична документація для організації самостійної роботи ...	84
2.6. Методична документація для організації індивідуальної роботи	99
2.7. Завдання модульної контрольної роботи.....	107
2.8. Методичні рекомендації до виконання та оформлення модульної контрольної роботи.....	110
2.9. Критерії оцінювання модульної контрольної роботи.....	112
2.10. Термінологічний словник.....	113
2.11. Навчально-методичне забезпечення	137

Бєлова О.Б.

ПРОПЕДЕВТИКА МОВЛЕННЄВИХ ПОРУШЕНЬ

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку 25.05.2017 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний
Ум.друк.арк. 9,2. Обл. вид. арк. 8.1 Тираж 300. Зам. 111

Підготовлено до друку та надруковано
у видавництві ПП «Медабори»
32330, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, 6а Тел./факс: (03849) 2-20-79
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3025 від 09.11.2007 р.